

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
Шостого науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 15 червня 2023 року)

Київ
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

2023

Електронне видання локального
використовування на CD-ROM

ISBN 978-617-8084-19-6

© Автори, 2023
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2023

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників Шостого науково-практичного круглого столу

м. Київ, 15 червня 2023 року

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
Шостого науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 15 червня 2023 року)

Київ – 2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 7 від 28 червня 2023 р.)*

Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів Шостого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 15 червня 2023 р.) / упорядник В. М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. 114 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

ISBN 978-617-8084-19-6

У збірнику представлені наукові доповіді учасників Шостого науково-практичного круглого столу «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України», який відбувся 15 червня 2023 р. у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Тематика доповідей учасників стосується широкого кола теоретичних та практичних проблем імплементації міжнародних стандартів судоустрою та судочинства в ході реформ останніх років. Учасники обговорили проблеми доступу до судочинства, застосування аналогії права та аналогії закону у вирішенні справ, розмежування юрисдикцій, оптимізації процесів, доказів та доказування, реалізації судових рішень.

Збірник зацікавить наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів та аспірантів, студентів, які вивчають актуальні проблеми цивільного і господарського процесів, а також суддів, адвокатів та всіх практикуючих юристів.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за зміст публікацій, їх відповідність до вимог законодавства і за порушення авторських прав.

ISBN 978-617-8084-19-6

© Автори, 2023

© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємства
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2023

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

ЗМІСТ

Берестова І. Е. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ПРОЦЕДУРІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	6
Бичкова С. С. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАМІНИ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	12
Бобрик В. І. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ УНІФІКАЦІЇ НЕКРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ	16
Водоп'ян Т. В. МІСЦЕ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ АНГЛІЇ ТА УЕЛЬСУ	25
Гетманцев М. О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ІЗО	
Гулейков І. Ю. ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КРИПТОАКТИВІВ ТА ПРОБЛЕМА АЛГОРИТМУ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	34
Демідова П. В. СПРОЩЕНЕ ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ	42
Заїка Ю. О. ЄВРОПЕЙСЬКІ СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ.....	46
Запорожченко А. В. ВПЛИВ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА НА ПРОЦЕДУРУ РОЗГЛЯДУ СПОРІВ У МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБИТРАЖІ	50
Короєд С. О. НАДАННЯ СУДОМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СТОРОНАМ У СПРАВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....	55
Короленко В. М. ПРАВО БУТИ ЗАСЛУХАНИМ У СУДІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ	60
Коструба А. В. ПАРТИСИПАТИВНА ПРОЦЕДУРА В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ФРАНЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	62

Кочин В. В. ТРУДОВІ «СПОРИ ПРО ПРАВА» ТА «СПОРИ ЩОДО ІНТЕРЕСІВ»: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ВНОРМУВАННЯ.....	65
Кравченко М. В. ФОРМИ І СПОСОБИ ПОВІДОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ПРО ЧАС І МІСЦЕ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	72
Пільков К. М. ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ЗМІНА ПІДХОДІВ ЯК ПРОЯВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА	76
Подвірна О. В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА НІМЕЧЧИНІ.....	81
Салазський О. С. НОВІ ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА В ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ (НА ПРИКЛАДІ ІНСТИТУТУ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ)	86
Саленко Я. Ю. ВПРОВАДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВІРОГІДНОСТІ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ	90
Сковородіна О. М. ДО ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	95
Солоха О. В. ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ УХВАЛА СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	97
Ступак О. В. ВЗАЄМОДІЯ ПРИНЦИПУ НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ДИТИНИ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ	102
Цветков А. М. ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПІДНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЗАВИСИ (CORPORATE VEIL) У СПРАВАХ ПРО ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ ЗА БОРГАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	106
ПРО АВТОРІВ.....	111

Берестова І. Е.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ В
ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ПРОЦЕДУРІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Обмеження прав і свобод людини і громадянина можливі тільки на підставі Конституції України, законів України та міжнародно-правових актів. У міжнародно-правових актах, які передбачають можливість обмеження прав людини, використовується декілька термінів, що відображають дане явище.

Так, у Загальній декларації прав людини 1948 року [4] (пункт 2 статті 29), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [6] (стаття 4), Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року [2] (стаття 24) вживається термін «обмеження»; у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (стаття 4) – «відступ від своїх зобов'язань», в Американській конвенції про права людини від 22 листопада 1969 року [1] (стаття 27) – термін «призупинення гарантій», а в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) [5] – «обмеження» (статті 9,10,11, 18) і «відступ від своїх зобов'язань» (стаття 15).

У зазначених документах наголошується, що реалізація людиною прав не повинна обмежуватися. Однак, ці акти встановлюють чіткі обґрунтування, конкретні межі запровадження в окремих випадках обмежень прав і цілі можливих відступів від тих прав, які захищені міжнародними угодами. З одного боку, це дозволяє державі, посилаючись на дію відповідних міжнародно-правових норм, запроваджувати вимушені обмеження щодо реалізації деяких прав, а з іншого – захищає громадян від свавільних дій держави щодо обмеження їх прав. Також ключовим в наведених актах є також те, що вони обов'язково містять вказівку на правову основу та мету запровадження обмежень прав і свобод людини.

Зокрема, стаття 4 *Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року* зазначає, що: держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року використовує систему закріплення обмежень у нормах статей, що гарантують саме право, тим самим досягається диференціація цілей і способів обмежень прав. Наприклад, стаття 12 цього Пакту проголошує право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання та водночас містить застереження, що вказані права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними у цьому Пакті.

Разом з тим положення міжнародно-правових актів забороняють надмірне використання «обмежувальних» положень, які призводять до знищення того чи іншого права. Так, стаття 5 *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року* передбачає, що ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних в цьому Пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається в цьому Пакті.

Відновлення нормальних умов, коли може бути знову забезпечено всебічне додержання положень *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року*, має бути головною метою держави-учасниці, яка відступає від своїх зобов'язань.

Отже, обставиною для виправдання відступу держави від своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини є стан необхідності. Крім того, заходи, що вживаються в межах відступу від положень міжнародних актів, повинні мати виключний і тимчасовий характер. Це стосується будь-яких обмежень, яку б мету вони не переслідували і якими б значними загрозами суспільним інтересам не зумовлювалися.

З позицій Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» означає «виняткову кризову ситуацію або надзвичайну ситуацію, яка впливає на усе населення і становить загрозу для усталеного життя громади, що формує Державу» (*Lawless проти Ірландії* (№ 3), § 28). Надзвичайна ситуація повинна фактично існувати або бути неминучою; криза, що стосується лише конкретного регіону Держави, може прирівнюватись до суспільної небезпеки, яка загрожує «життю нації» (див., наприклад, відступи від зобов'язань стосовно Північної Ірландії у справі *Ірландія проти Сполученого Королівства*, § 205, і щодо Південно-Східної Туреччини у справі *Aksoy проти Туреччини*, § 70); і криза чи загроза повинні

бути винятковими в тому розумінні, що звичайні заходи або обмеження, дозволені Конвенцією для забезпечення громадської безпеки, здоров'я і порядку, є явно недостатніми (Данія, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції («Грецька справа»), звіт Комісії, § 153) [8].

Положення міжнародно-правових актів у сфері прав людини містять приписи щодо відступу від зобов'язань в особливий період.

Зокрема, у частині першій статті 15 *Конвенції* визначено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Проте не допускається відступ від статті 2 (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей (заборона катувань), 4 (пункт 1 (заборона рабства)) і 7 (ніякого покарання без закону).

У статті 4 *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року* вказано, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження (пункт 1).

Однак, *Міжнародні пакти про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права 1966 року* передбачають перелік прав людини, які не підлягають обмеженням за жодних умов. Зокрема, пункт 2 статті 4 *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року* забороняє відступати від наступних статей: стаття 6 (право на життя); стаття 7 (заборона катувань або жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки чи покарання, а також медичних чи наукових дослідів без вільної згоди особи); пунктів 1 і 2 статті 8 (заборона рабства, работоргівлі й утримання в підневільному стані); стаття 11 (заборона позбавлення волі на підставі неможливості виконати якесь договірне зобов'язання); стаття 15 (принцип законності в галузі кримінального законодавства: кримінальна відповідальність і покарання повинні визначатися ясними й чіткими положеннями тільки того законодавства, яке діяло й застосовувалося в

момент вчинення діяння чи порушення, за виключенням випадків, коли прийняте пізніше законодавство встановило легше покарання); стаття 16 (визнання правосуб'єктності кожної людини); стаття 18 (свобода думки, совісті й релігії); стаття 21 (визнання права на мирні збори); стаття 22 (право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів).

Стосовно держав-учасниць Другого Факультативного протоколу до *Пакту про громадянські і політичні права 1966 року* цей самий принцип діє стосовно зобов'язання скасувати смертну кару, закріпленого в статті 6 Протоколу [3].

Аналогічні за змістом вимоги містяться й у Сіракузьких принципах тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [10] (далі – Сіракузькі принципи).

У пункті 6 розділу А частини I Сіракузьких принципів сказано, що жодні обмеження не повинні застосовуватися з іншою метою, ніж та, для якої вони запроваджені, тобто межею обмежень виступає поставлена перед самими обмеженнями мета. У переліку інших меж зазначається сумісність обмеження з іншими правами та питання національної безпеки. Зокрема, пункт 29 розділу В частини I Сіракузьких принципів передбачає, що національна безпека може використовуватися для виправдання заходів, що обмежують деякі права, і лише в тих випадках, коли вони приймаються для захисту існування держави, її територіальної цілісності або політичної незалежності від застосування сили чи загрози її застосування. На інтереси національної безпеки не можна посилалися в якості підстави для запровадження обмежень з метою попередження лише локальної чи відносно ізольованої загрози правопорядку (пункт 30 розділу В частини I); інтереси національної безпеки не можуть використовуватися як привід для запровадження невизначених чи свавільних обмежень, на них можна посилалися лише в тих випадках, коли наявні адекватні гарантії та ефективні засоби захисту від зловживань (пункт 31 розділу В частини I).

За пунктом 1 статті 52 Хартії основоположних прав Європейського Союзу 2000 року (далі – Хартія ЄС) будь-яке обмеження прав і свобод, що визначаються цією хартією, повинне здійснюватися на підставі закону з повагою до сутності цих прав та свобод. Застосовані за принципом пропорційності обмеження можуть бути встановлені тільки тоді, коли вони є необхідними та відповідають цілям і загальним інтересам, які визнані Європейським Союзом, або потреби захистити права і свободи інших осіб [9].

ЄСПЛ наголошує на тому, що повноваження держави в аспекті визначення заходів, яких вимагає гострота становища не є необмеженими. ЄСПЛ має право виносити рішення щодо того, чи вийшли держави за «межі, яких вимагає гострота» кризи. При цьому, визначаючи, чи вийшла держава за такі межі, ЄСПЛ приділяє належну увагу таким факторам, як характер прав, що постраждали у зв'язку з відступом від зобов'язань, обставини, що призводять до виникнення надзвичайної ситуації, та її тривалість.

Аналіз цих факторів здійснюється шляхом розгляду ЄСПЛ, зокрема, таких питань:

«чи було б звичайне законодавство достатнім, щоб впоратися із загрозою, що спричинена суспільною небезпекою (*Lawless проти Ірландії* (№ 3), § 36; *Ірландія проти Сполученого Королівства*, § 212);

чи є заходи дійсною реакцією на надзвичайну ситуацію (*Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства*, § 51);

чи були заходи використані з тією метою, для якої вони були санкціоновані (*Lawless проти Ірландії* (№ 3), § 38);

чи є відступ від зобов'язань обмеженим за сферою охоплення і причинами, наведеними в його обґрунтування (*Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства*, § 66);

чи були передбачені гарантії проти зловживань (там само, §§ 216-219; *Lawless проти Ірландії* (№ 3), § 37; *Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства*, §§ 61-65; *Aksoy проти Туреччини*, §§ 79-84);

важливість права, яке опинилося під загрозою, і більш широка мета судового контролю над втручанням у таке право (там само, § 76);

чи був судовий контроль заходів практично можливим (там само, § 78; *Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства*, § 59);

пропорційність заходів, та чи передбачали вони будь-яку невинуватну дискримінацію (*A. та інші проти Сполученого Королівства* [ВП], § 190) [8]».

Відповідно до пункту 3 статті 15 Конвенції будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Отже, аналіз вказаних міжнародно-правових актів свідчить про те, що обмеження прав і свобод включають в себе вимоги (критерії), які визначають:

1) правову основу (нормативну базу) обмежень;

- 2) мету обмежень;
- 3) підстави обмежень (обставини, що викликають їх необхідність);
- 4) перелік прав і свобод, які не підлягають жодним обмеженням;
- 5) принципи запровадження обмежень;
- 6) порядок запровадження обмежень;
- 7) характер і зміст обмежень;
- 8) права і свободи, що можуть бути обмежені.

Усі ці вимоги мають враховуватися державами при розробці, прийнятті та реалізації національного законодавства про права людини і громадянина, а контроль за їх додержанням здійснюють компетентні міжнародні органи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Американська конвенція про права людини від 22 листопада 1969 року URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html>.
2. Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСС від 29 червня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082.
3. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується смертної кари (Прийнятий резолюцією 44/128 Генеральної Асамблеї від 15 грудня 1989 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_187.
4. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
8. Посібник зі статті 15 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_UKR.pdf
9. Рішення Конституційного Суду У країні від 8 квітня 2015 року № 3 - рп/2015: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>
10. Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (конференція проводилася у Сіракузах (Італія) з 30 квітня по 4 травня 1984 року, котрі були прийняті у травні 1984 року групою експертів, скликаних Міжнародною комісією юристів, Міжнародною Асоціацією кримінального

права, Американською асоціацією Міжнародної Комісії юристів, Інститутом прав людини Урбана Морганата, Міжнародним інститутом теорії й практики кримінального права. URL: <https://www.refworld.org.ru/category,LEGAL,UNCHR,,,4933d0b22,0.html>.

Бичкова С. С.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАМІНИ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Якщо проаналізувати цивільне процесуальне законодавство у межах статей, присвячених участі у судовій справі малолітніх і неповнолітніх осіб, відразу «кидається в очі» два аспекти, щодо яких можуть виникнути запитання при їх застосуванні на практиці:

1) малолітні та неповнолітні особи, при тому, що перші, як впливає із положень ст. 47 ЦПК України, взагалі не наділені цивільною процесуальною дієздатністю, а другі наділені нею у встановлених законом випадках, мають ширше коло загальних процесуальних прав за інших учасників справи (наприклад, ч. 1 ст. 45 ЦПК України), а також забезпечені спеціальним правом, передбаченим у ч. 4 ст. 63 ЦПК України. Відразу ж запитання: яким чином дитина може здійснити свої права та виконати обов'язки, визначені у ст. 43 ЦПК України? Відповідь напрошується однозначна – через законного представника чи представника. У ст. 45 ЦПК України уже деталізовано порядок здійснення прав відповідними особами. Проте сенс, закладений у зміст ч. 4 ст. 63 ЦПК України, майже повністю виключає здійснення права на заявлення клопотання, принаймні, через законного представника, про заміну якого йдеться. При цьому формулювання п. 1 ч. 1 ст. 45, ч. 4 ст. 63 ЦПК України є такими, що неможливо реалізувати стосовно малолітніх і неповнолітніх осіб, якщо вони не досягли віку, розумового чи психологічного стану розвитку, за яких можуть скористатися означеними правами;

2) згідно із ч. 5 ст. 63 ЦПК України звільнення опікуна чи піклувальника в разі, якщо їх призначив суд, і призначення ними інших осіб здійснюється в порядку, встановленому ч. 2 ст. 300 цього Кодексу, тобто про таке звільнення може подати заяву сам підопічний, але нового опікуна чи піклувальника суд призначає за поданням органу опіки та піклування. Хоча про малолітню особу в ст. 300 ЦПК України взагалі не згадується, оскільки вона присвячена справам про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами, чи визнання фізичної особи недієздатною.

Таким чином, якщо законний представник був призначений судом, клопотання малолітньої або неповнолітньої особи про призначення їй законним представником певної особи не має значення, при тому, що у ч. 4 ст. 63 ЦПК України їй таке право гарантується. У зв'язку із цим напрошується запитання про співвідношення і відповідність проаналізованих вище норм ЦПК України у сукупності.

Отже, згідно із ч. 4 ст. 63 ЦПК України малолітня особа вправі заявити клопотання про призначення або заміну законного представника, яке суд враховує, якщо це відповідатиме її інтересам.

Варто також не упускати із уваги й ч. 3 ст. 45 ЦПК України: суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Право на заявлення указанного клопотання охоплює закріплене у ч. 1 ст. 45 ЦПК України право безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки. Наділення цими правами дитини кореспондується із положеннями, закріпленими у міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Так, у ст. 12 Конвенції про права дитини, серед іншого, задекларовано обов'язок Держав-учасниць забезпечувати дитині право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що її торкаються. Проте, на відміну від вітчизняного законодавства, у згаданій Конвенції уточнюються межі зазначеного права: дитина має бути здатною сформулювати власні погляди і таким поглядам приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. Ст. 13 зазначеної Конвенції присвячена забезпеченню права дитини вільно висловлювати свої думки. У цій статті Конвенції уже не згадується про здатність дитини до формулювання думок та про їх оцінку з огляду на вік і зрілість, однак передбачається можливість встановлення обмежень для здійснення дитиною відповідного права.

У Європейській конвенції про здійснення прав дітей деякою мірою більш розширено подається перелік прав дитини, якими вона наділяється чи може бути наділена під час розгляду судовим органом справи, що її стосується. При цьому, знову таки, зауважується, що, наприклад, для наділення правом бути поінформованою та висловлювати свою думку під час судового розгляду справи дитина має внутрішнім законодавством визнаватися такою, яка має достатній рівень розуміння (ст. 3 цієї Конвенції);

при встановленні права клопотати про призначення спеціального представника держави можуть обмежити його здійснення тільки такими ж дітьми (ст. 4 Конвенції).

Вбачається, такі обмеження є доцільними і виправданими. Адже малолітні, а іноді й неповнолітні особи, не завжди можуть повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, часто не здатні висловити свою думку чи сформулювати власний погляд. Крім того, діти інколи не в змозі, зокрема внаслідок браку життєвого досвіду, правильно оцінити поведінку майбутнього чи наявного законного представника, вважаючи, що особа є поганою, оскільки «примушує» навчатися, робити зарядку зранку, не дозволяє їсти шкідливу їжу тощо, при цьому бажаючи, щоб законним представником стала особа, якій байдуже, чим дитина займається, пригоспає цукерками, має собаку чи т.п.

Можна припустити, що обмовка, закріплена в ч. 4 ст. 63 ЦПК України, щодо задоволення судом заявленого дитиною клопотання за відповідності цього її інтересам, виправляє ситуацію із забезпеченням і процесуального права дитини, і з захистом її інтересів. Проте суд з об'єктивних причин деколи позбавлений можливості розібратися та передбачити наперед, яким чином буде себе поводити з дитиною майбутній законний представник.

Також є не повною мірою зрозумілою імперативна вказівка законодавця про створення судом належних умов для здійснення малолітніми і неповнолітніми особами своїх прав. Простий приклад: новонароджена дитина, яка залишилася сиротою. І відразу запитання: яким чином суд має створити указані умови для здійснення нею права на заявлення клопотання про призначення їй законного представника?

Отже, крім того, що у суду не завжди з об'єктивних причин є можливість забезпечити процесуальні права малолітніх і неповнолітніх осіб, а також не завжди діти внаслідок віку, стану розумового розвитку тощо здатні здійснити визначені для них законом і передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, права, так і наявна недосконалість законодавчого регулювання порядку здійснення цими особами своїх прав.

Потрібно зауважити, що ми уже в попередніх публікаціях акцентували на питанні доречності формулювання стосовно малолітніх осіб аналізованої правової норми. Адже жодна процесуальна (і навіть матеріальна) галузь права не уповноважує осіб віком до 14 років на вчинення навіть подібних дій. На наш погляд, така позиція законодавця є не тільки невиправданою

теоретично (через фізіологічні особливості віку малолітньої особи, легку здатність підпадати під вплив, безперечний суб'єктивізм тощо), але й може призвести до затягування судового процесу [1, с. 329].

Проте, як впливає із вищезазначеного, закріплення для дітей ширшого кола процесуальних прав відповідає міжнародним стандартам. Але не слід забувати про певні межі здійснення таких прав, встановлені тими самими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Про необхідність внесення до ч. 4 ст. 63 ЦПК України уточнень про вік дитини, з якого вона може подавати означене клопотання, уже відмічалось в юридичній літературі [2, с. 155].

Щодо другого проблемного аспекту – співвідношення положень частин 4, 5 ст. 63 ЦПК України і ч. 2 ст. 300 ЦПК України.

Якщо проаналізувати їх у сукупності, то можна дійти висновку про те, що у разі, коли опікуна чи піклувальника дитині призначив суд, то звільнити його і замінити за клопотанням малолітньої та неповнолітньої особи уже не можна. По-перше, для вирішення відповідного питання має бути подана заява органом опіки та піклування чи самим законним представником. Може подати таку заяву і неповнолітня особа, над якою встановлено піклування. Однак, по-друге, незалежно від того, хто подав заяву, новий законний представник призначається за поданням органу опіки та піклування.

Отже, у цьому порядку заміни опікуна чи піклувальника взагалі не відводиться місце клопотанню малолітньої особи та заперечується сама можливість звільнення або заміни законного представника за клопотанням і малолітньої, і неповнолітньої особи. А тому, виходить, положення ч. 4 ст. 63 ЦПК України поширюється лише на випадки призначення законного представника малолітній та неповнолітній особі виключно органом опіки та піклування.

Звичайно, законодавець намагався розмежувати повноваження щодо звільнення і заміни законних представників між судом й органом опіки та піклування. Але ч. 4 ст. 63 ЦПК України стосується всіх випадків, незалежно від суб'єкта, який призначив попереднього законного представника. Також має бути замало для проведення судом заміни опікуна чи піклувальника заявлення дитиною клопотання і перевірки відповідності заміни її інтересам. Суд у будь-якому разі буде спиратися на подання органу опіки та піклування, співміряти клопотання дитини із пропозицією цього органу.

Тому закріплені на сьогодні у процесуальному законодавстві положення видаються певною мірою необґрунтованими і нелогічними.

Зважаючи на це, вбачається, вітчизняний законодавець має привести формулювання ч. 4 ст. 63 ЦПК України до міжнародних стандартів, уточнивши, що клопотання, принаймні, малолітньої особи про призначення або заміну законного представника має братися до уваги судом у разі, коли дитина може сформулювати й висловити свої думки та погляди, з огляду на її вік і рівень розвитку. Крім того, слід переформулювати указану норму, перемістивши в ній акценти та зазначивши, що суд при вирішенні питання про призначення або заміну законного представника враховує клопотання малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. Київ: Атіка, 2011. 420 с.

2. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

3. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. (у редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р.), ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27.02.1991 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

4. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р., ратифікована Законом України № 69-V від 03.08.2006 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.

Бобрик В. І.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ УНІФІКАЦІЇ НЕКРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Уніфікація судового процесу в Україні є одним з ключових аспектів судової реформи, що вже тривалий час знаходиться на порядку денному національного законодавця. В загальних рисах вона спрямована на формування однорідного процесуального законодавства та єдності судової практики в різних категоріях справ.

Характеризуючи тенденції до уніфікації некримінального судочинства в Україні, що умовно об'єднує адміністративне, господарське і цивільне судочинства, необхідно відзначити, що основним її засобом є систематизація

відповідного процесуального законодавства. Проте це лише один із правових засобів узгодження дії норм процесуального права. Іншими такими засобами є рішення Конституційного Суду України, правові позиції вищих судових органів, а також застосування судами аналогії права (закону). Проте кожен із цих засобів не можна визнати самодостатнім.

Слід відзначити, що уніфікація процесуального законодавства в Україні здійснювалась переважно у систематизаційній формі протягом кількох фаз.

Першою фазою слід визнати період до 2010 року, коли розвиток галузей процесуального законодавства України здійснювався переважно автономно, незалежно одне від одного, без урахування онтологічної єдності судових процесів та із значною суб'єктивною гіперболізацією їхніх особливостей. Це поглиблювало концептуальну роз'єднаність процесуальних кодексів, що призвело до розрізненості та не збалансованості процесуально-галузевого регулювання, наслідком якого стало ускладнення доступу до правосуддя, у т.ч. внаслідок непоодиноких випадків конфлікту юрисдикцій. Разом з тим, у цей час законодавець шляхом прийняття поодиноких законів уніфікував судові процеси шляхом зближення окремих процедур і часткового зближення процесуальної термінології. Прикладом такої уніфікації є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення документів виконавчого провадження» від 15.03.2006 [1], яким в цивільному та господарському судочинствах була визначена підсудність позовів до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, а також викладено в ГПК України, ЦПК України та КАС України у новій редакції статтю про оформлення виконавчого документу, виправлення помилки в ньому та визнання виконавчого документу таким, що не підлягає виконанню. Ще одним прикладом є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» від 22.06.2003 [2], згідно з яким у цивільному і господарському процесуальному законодавстві було запроваджено запобіжні заходи як правовий інструмент припинення порушень прав інтелектуальної власності.

Відправною точкою на шляху до ствердження необхідності уніфікації судочинства та процесуального законодавства України стала так звана «судова реформа 2010 року», законодавчим втіленням якої було прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 [3]. Цим Законом не лише визначались основи судоустрою та закріплювались основні начала судочинства, а й вносились істотні уніфіковані зміни до

процесуальних Кодексів, що переконливо свідчить про утвердження в Україні тенденції до уніфікації судового процесу не лише у правовій доктрині, але й процесі правотворчості. З прийняттям цього Закону розпочалась нова фаза уніфікації судового процесу в Україні.

Протягом 2010-2017 років законодавець багаторазово вносив уніфіковані зміни до процесуальних Кодексів, насамперед ГПК України, ЦПК України та КАС України, прикладом чого є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20.10.2011 [4], Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 [5], Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 [6], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 04.07.2013 [7], Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 [8] тощо.

Загалом до 2017 року, тобто на першій і другій фазах уніфікації судових процесів, загальною тенденцією в законотворчості стало внесення єдиним законом змін до різних процесуальних кодексів із запровадженням тотожних чи максимально подібних правових норм. Винятком з цієї тенденції слід визнати лише ті глобальні зміни до процесуального законодавства, що були внесені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010.

Своєрідним «маркером» уніфікації процесуального законодавства в цей період також слугували рішення Конституційного суду України, в яких предметом оцінки конституційності були одночасно подібні норми різних процесуальних кодексів України [9, с. 12], зокрема, від 22.04.2008 № 8-рп/2008 [10], від 12.07.2011 № 9-рп/2011 [11], від 08.12.2011 № 16-рп/2011 [12], від 13.12.2011 №17-рп/2011 [13]. Вирішуючи питання щодо конституційності положень процесуальних Кодексів, Конституційний Суд України в таких справах аналізував, зокрема, й питання єдності підходів законодавця до регулювання в них однотипних питань.

Наступна фаза уніфікації судових процесів пов'язана з новою віхою судової реформи після Революції Гідності 2014 року, в рамках якої Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 [14] були внесені зміни до Конституції України, прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного

судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 (далі Закон № 2147-VIII) [15], а також Кодекс України з питань банкрутства від 18.10.2018 [16].

Законом № 2147-VIII було ґрунтовно оновлено й уніфіковано кодифікацію відповідного галузевого процесуального законодавства, зокрема, уніфіковано термінологію, із збереженням та певним поглибленням специфіки процедур, пов'язаних із вирішенням окремих категорій справ у кожному виді цивільного судочинства, зокрема, розгляду справ про банкрутство в господарському процесі, окремого провадження в цивільному процесі, позовного провадження в окремих категоріях складних і термінових адміністративних справ). Найбільших змін зазнав ГПК України, в який законодавець органічно імплементував основні інститути, що були притаманні цивільному та адміністративному процесам, внаслідок чого його обсяг збільшився майже втричі. Цей факт можна по-різному оцінювати, адже загалом така уніфікація призвела до ускладнення господарського судочинства. Проте, як показала подальша судова практика, ця обставина загалом не призвела до збільшення строків розгляду та вирішення господарськими судами справ, побоювання щодо чого неодноразово висловлювали практики і науковці після реєстрації законопроекту № 6232 від 23.03.2017 [17, с. 67-68; 18], що в подальшому був прийнятий як Закон № 2147-VIII.

Процесуальні Кодекси в редакціях, викладених Законом № 2147-VIII, в силу політичних чинників, що обумовили організаційні та темпоральні особливості розробки та прийняття законопроекту № 6232 від 23.03.2017, а також обмеженого залучення до його розробки процесуалістів не були позбавлені численних однотипних недоліків термінологічного та змістовного характеру. Це обумовило внесення в подальшому в процесуальні Кодекси окремими законами [19] точкових уніфікованих змін задля їх усунення таких недоліків.

Після 2017 року в законотворчості продовжилась тенденція внесення одним законом змін до різних процесуальних Кодексів із запровадженням тотожних чи максимально подібних правових норм [20; 21]. Крім того, законодавець продовжив уніфікацію окремих процесуальних правил. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду та щодо строків повернення справи» від 02.10.2019 [22] було не лише уніфіковано викладені в ГПК України, ЦПК України та КАС України підстави передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, підстави повернення нею (передачі) справи відповідній колегії (палаті,

об'єднаній палаті) для розгляду, строк повернення справи до суду першої інстанції, який її розглядав, після закінчення касаційного розгляду, а й встановлено в ГПК України і КАС України строк повернення справи після закінчення апеляційного розгляду до суду першої інстанції, який її розглядав, який до цього був встановлений лише в ЦПК України.

Не можна оминати й уніфікуючий вплив на цивільне судочинство рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 № № 2-р(П)/2022 [23], яким визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 ЦПК України в тім, що вони унеможливають поновлення судом строку на подання особою, яка є стороною, третьою особою в справі, розглянутій третейським судом, заяви про скасування рішення третейського суду. Таке рішення обгрунтовано, зокрема, тим, що за приписами ЦПК України немає можливості поновити судовим порядком пропущений строк на подання фізичною особою - стороною, третьою особою у справі, у якій третейський суд розв'язав спір з цивільних правовідносин, заяви про скасування рішення третейського суду, водночас така можливість (поновлення пропущеного строку для оскарження рішення третейського суду) існує для юридичних осіб за приписами ГПК України. Це дало Конституційному Суду України підстави для висновку про відмінність у ставленні законодавця до учасників приватних відносин - фізичних осіб та юридичних осіб приватного права, надання їм різних юридичних можливостей процесуального характеру для реалізації гарантованого цим особам ст. 55 Конституції України однакового за змістом та обсягом права на судовий захист. Визнавши неконституційними п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 ЦПК України Конституційний Суд України фактично уніфікував правове регулювання питань про поновлення пропущеного строку для оскарження рішення третейського суду в цивільному та господарському процесі.

Аналізуючи законопроекти щодо внесення змін до процесуальних Кодексів, що наразі зареєстровані у Верховній Раді України [24; 25; 26; 27], можна констатувати збереження на майбутнє тенденції уніфікованої зміни одночасно положень ГПК України і ЦПК України, а часто й КАС України. Це вкотре підтверджує тезу про те, що уніфікація судочинства, так само як і його диференціація, є постійним і нескінченим процесом.

Завершуючи огляд сучасних тенденцій щодо уніфікації судового процесу в Україні слід наголосити на тому, що уніфікований зміст і практика застосування ГПК України, ЦПК України та КАС України доводить онтологічну й функціональну єдність цивільного, господарського та

адміністративного судочинства. Це є передумовою для поглиблення її уніфікації задля зменшення загального масиву процесуального законодавства, значна частина якого є однотипним, та для подальшого забезпечення єдності судової практики. При цьому подальша уніфікація судочинства цілком може здійснюватись вже не у систематизаційній формі, як це було до цього, а в універсалізаційній, тобто стосуватися загальних приписів для всіх видів некримінального судочинства. Очевидно, що це актуалізує проблему розробки єдиного цивілістичного процесуального кодексу (назва умовна), незважаючи на заперечення такої ідеї низкою науковців і практиків та пов'язані з цим політичні ризики. В будь-якому разі, подальша уніфікація процесуального законодавства вимагає від суб'єктів правотворчості вироблення орієнтирів і критеріїв такої діяльності.

Дослідники уніфікації судових процесів наголошують на тому, що єдиним вектором уніфікації процесуального законодавства має бути право на суд, закріплене в ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [28], а її орієнтиром («стрижнем») – основні засади (принципи) судочинства, встановлені в ч. 2 ст. 129 Конституції України та процесуальних Кодексах [29, с. 93-94; 30, с. 99-103; 31, с. 31]. Разом з тим, з урахуванням перспектив вступу України в ЄС та зважаючи на досвід гармонізації цивільного процесу держав – членів ЄС концептуальним орієнтирами для продовження уніфікації процесуального законодавства, на наш погляд, мають стати також Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, європейське процесуальне законодавство, інші акти міжнародного права щодо правосуддя та результати досліджень вчених-процесуалістів щодо гармонізації/апроксимації процесуального права різних країн. Також важливим чинником, що визначає уніфікацію судового процесу, є судова практика, особливо рішення Верховного Суду. В умовах значної уніфікованості некримінального судочинства найпростішим критерієм його подальшої уніфікації може стати усунення однакових норм в різних процесуальних Кодексах. В будь-якому разі критерії уніфікації некримінального судочинства мають бути визначені суб'єктом уніфікації до початку її проведення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення

документів виконавчого провадження» від 15.03.2006 № 3538-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3538-15/ed20060315#Text>.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» від 22.05.2003 № 850-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 35. Ст. 271. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-15#Text>.

3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707#Text>.

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20.10.2011 № 3932-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 22. Ст.221. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3932-17#Text>.

5. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 61. Ст. 2471.

6. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 27. Ст. 282. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/ed20120705#Text>

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 04.07.2013 № 406-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 20-21, ст.712. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-18#Text>.

8. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 № 721-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 22. Ст. 801. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-18#Text>.

9. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Право України, 2013. 170 с.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) від 22.04.2008 № 8-рп/2008. Офіційний вісник

України. від 16.05.2008. 2008. № 33. Стор. 61. Ст. 1102.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08#Text>.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про судоустрій і статус судів“, Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12.07.2011 № 9-рп/2011. Офіційний вісник України. від 30.12.2011. 2011. № 100. Стор. 24. Стаття 3665.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частини восьмої статті 811 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 08.12.2011 року № 16-рп/2011. Офіційний вісник України. від 29.12.2011. 2011. № 99. Стор. 63. Стаття 3638.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-11#Text>.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус судів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13.12.2011 № 17-рп/2011. Офіційний вісник України. від 30.12.2011. 2011. № 100. Стор. 24. Стаття 3665.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>.

14. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 28. Ст. 532. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>

15. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» 03.10.2017 № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 48. Ст. 436. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6636>.

16. Кодекс України з питань банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 19. Ст. 74. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.

17. Ніколенко Л. Уніфікація норм у проекті господарського процесуального кодексу України. Право України. 2017. № 9. С. 63-69.

18. Байдерін О. Чи потрібні радикальні зміни та уніфікація господарського процесу? Ліга. Блоги. 24.09.2017 20:49. <https://blog.liga.net/user/abaiderin/article/28206>.

19. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 07.12.2017 № 2234-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 6-7, ст.40. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n80>.

20. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 18.06.2020 № 731-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 46. Ст. 399. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-20#n6>.

21. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» від 27.04.2021 № 1416-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2021. № 27. Ст. 232. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text>.

22. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду та щодо строків повернення справи» від 02.10.2019 № 142-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 45. Ст. 291. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-20#n19>.

23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті

454 Цивільного процесуального кодексу України від 06.04.2022 № № 2-р(II)/2022. Офіційний вісник України. від 03.05.2022. 2022. № 34. Стор. 76. Стаття 1881. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#n2>.

24. Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» № 6464 від 24.12.2021. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73513.

25. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130>.

26. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві № 9090 від 10.03.2023. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75745.

27. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення права на суд № 9127 від 20.03.2023. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75809.

28. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

29. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія. К.: Атіка, 2004. 288 с.

30. Беляневич О. А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права. Університетські наукові записки. 2012. № 1. С. 95-105.

31. Гетманцев М. О. Уніфікація процесуального права як один з наукових підходів до вдосконалення науки цивільного права. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 16. С. 72-75.

Водоп'ян Т. В.
МІСЦЕ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ
У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ АНГЛІЇ ТА УЕЛЬСУ

Сімейні спори посідають значне місце у судовому процесі. Однак, особливостями сімейних спорів є те, що вони виникають між близькими людьми, у сфері приватного життя людини. Такі спори часто яскраво забарвлені емоційною складовою, що впливає на їх розгляд у суді. Численна

кількість сімейних спорів пов'язана із інтересами дітей. Ці та інші чинники стимулюють шукати альтернативні способи вирішення сімейних спорів та їх широке впровадження. Одним з ефективних способів вирішення сімейних спорів є медіація.

Медіація – це спосіб вирішення спорів шляхом переговорів між сторонами конфлікту за участі нейтрального, неупередженого посередника за певною процедурою.

Сімейна медіація поширена у багатьох країнах світу. Станом на 2026 рік серед країн Ради Європи найбільше випадків сімейної медіації зареєстровано в Іспанії (7 336) і Польщі, де у 2016 році було проведено понад 4 000 сімейних медіацій, за ними йдуть Угорщина з 2 500 сімейними медіаціями, Ірландія з понад 2 000 сімейних медіацій у 2016 році та Фінляндія, Норвегія з понад 1 000 справ. Найменша кількість зареєстрованих сімейних медіацій у 2016 році становила 33 сімейні медіації, проведені в Молдові, і 36 у Туреччині [1].

Однією з потреб, яка б мала наслідком ефективне звернення до медіації в сімейних справах є відповідна законодавча база.

Сімейна медіація доступна в Англії та Уельсі вже понад 30 років. Практика посередництва розширилася й охоплює всі сфери розлучення та роздільного проживання, включаючи майнові питання.

Так звана медіація з «усіх питань» передбачає, що під час прийняття рішень щодо майбутнього дітей після розлучення, рішення про те, де сім'ї будуть жити та як розділити майно подружжя, йшло пліч-о-пліч із досягненням майбутніх домовленостей щодо дітей.

У Англії та Уельсі було прийнято низку законів, спрямованих на збільшення використання та актуальність сімейної медіації, оскільки її переваги дедалі більше визнаються та ширше розуміються: Закон про сімейне право 1996 р.; Закон про доступ до правосуддя 1999 р.; Закон про дітей та усиновлення 2006 р.; Закон про правову допомогу, винесення вироків і покарання правопорушників 2012 р.; Закон про дітей та сім'ї 2014 р. [2]

Сімейні медіатори є регульованою професією та керуються шістьма організаціями-членами, усі з яких є членами Ради сімейної медіації (FMC). FMC приймає Кодекс практики сімейних медіаторів і встановлює мінімальні стандарти практичних вимог сімейної медіації. FMC відповідає за акредитацію сімейних медіаторів. У медіаційних угодах сімейні посередники зобов'язані зважати на благополуччя дитини та приділяти увагу її інтересам та бажанням.

Сімейна медіація є цілком добровільною; однак зважаючи на її ефективність у 2014 році було запроваджено вимогу про відвідування

медіаційної інформаційно-оціночної зустрічі (МІОЗ) перед тим, як можна подати заяву до суду. Метою такого нововведення було переконатися, що люди скористаються можливістю вирішити свої розбіжності, не зазнаючи фінансових витрат і емоційного стресу, пов'язаного зі зверненням до суду.[3]

Участь у МІОЗ є обов'язковою для будь-якого заявника у відповідних сімейних справах (див. розділ 10 Закону про дітей та сім'ї 2014 р.), і це очікується та заохочується для всіх. Крім того, МІОЗ можна призначити як процедуру відповідно до розділів 11А та 11С Закону про дітей 1989 року.

Ці положення забезпечують сторонам можливість дізнатися про медіацію та інші форми вирішення сімейних спорів. МІОЗ надає можливість сторонам зустрітися з медіатором. На цій зустрічі медіатор:

- надасть інформацію про процес медіації та інші форми вирішення сімейних спорів;

- почне з'ясовувати питання, де виникають суперечки, і надавати варіанти їх вирішення;

- визначить інші джерела підтримки, включаючи фінансову, емоційну та юридичну;

- надасть сторонам більш детальну інформацію про додаткові послуги, які сприяють досягненню врегулювання.

У МІОЗ посередник розмовлятиме зі сторонами про їхні занепокоєння та безпосередні пріоритети з метою визначення порядку денного для переговорів. Зазвичай це стосується питань дітей, фінансів і майна. Обговорення відбуватимуться зі сторонами окремо до тих пір, поки не буде визнано безпечним проведення спільної зустрічі. Окрім надання інформації про те, що може дати медіація, медіатор оцінює здатність сторін до медіації. У деяких випадках медіація не є належним способом врегулювання спору. Можуть бути інші важливі фактори, які визначають, що суд не вважає відвідування МІОЗ прийнятним у конкретному випадку. Правило FPR 3.8(1)/(2) визначає обставини, за яких вимога відвідувати МІОЗ не застосовується. Такими обставинами визначено:

- наявність домашнього насильства, і було проведено поліцейське розслідування, видано судовий припис або наказ про нерозбещення;

- заява, яку особа бажає подати до суду, стосується інших питань сімейного права;

- необхідно терміново подати заяву через загрозу безпеці для члена родини, якщо існує ризик, що дитина може бути незаконно вивезена з Великобританії, або якщо зараз залучені соціальні служби;

- сторони згодні, і суперечок немає;
- особа не знає, де колишній партнер;
- спір про майно, а один із сторін визнаний банкрутом;
- немає медіатора в радіусі 15 миль від місця проживання особи, або особа зв'язалася принаймні з трьома посередниками й не змогла домовитися про зустріч протягом 15 робочих днів;
- колишній партнер відмовляється відвідувати МІОЗ, або медіатор вважає медіацію недоцільною;
- сторони пробували медіацію протягом попередніх 4 місяців, але вона не була успішною [3].

Підхід щодо обов'язковості звернутися до медіації перед тим, як приступити до судового слухання не є однозначно прийнятним. Деякі країни Європи мають вимоги попередньо звернутися до позасудових способів врегулювання спору, а лише потім – до суду.

Зокрема у законодавстві Італії встановлено вимогу щодо участі сторін в медіації як попередньої умови доступу до італійських судів у багатьох видах спорів. Нове законодавство збігалось з вимогами, викладеними в Директиві про медіацію, і мало на меті скоротити частину нерозглянутих справ у понад 5 мільйонів, що знаходяться на розгляді в Італії. 18 березня 2010 року в об'єднаних справах Розальби Алассіні та інших (C-317/08 і C-320/08) Суд ЄС підтвердив висновок, що вимога про те, щоб спір підлягав процедурі позасудового врегулювання перед розглядом у суді, не суперечить законодавству ЄС.

Протилежною є думка, висловлена лордом-суддею Дайсоном у справі *Halsey v Milton Keynes General NHS Trust* [2004] EWCA Civ 576, що неправильно примушувати сторони, які не бажають, до медіації. Апеляційний суд висловив думку, що такий примус, ймовірно, буде порушенням права на доступ до суду, яке вимагається статтею 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), оскільки примусова медіація, ймовірно, розглядатиметься як неприйнятне обмеження для права доступу. Ця думка зазнала значної критики на тій підставі, що примусова медіація не обмежує права сторін на доступ до суду; вона просто затримує його реалізацію або вимагає, щоб два процеси запускалися паралельно. Європейський підхід до альтернативного вирішення спорів (ADR) вказує на те, що обов'язкове ADR саме по собі не призводить до порушення статті 6 [4].

Суд у Англії та Уельсі має певні обов'язки щодо з'ясування можливостей несудового вирішення сімейних спорів. Зокрема, програма організації влаштування дітей чітко визначає, що медіація та інші форми несудового вирішення спорів повинні розглядатися на кожній стадії судового

процесу. Також, правило FPR 3.10 вимагає від суддів, якщо це доцільно, під час призначення справи, і в будь-якому випадку на першому слуханні, перевірити, чи будь-який заявлений виняток МІОЗ був обґрунтовано заявлений. Якщо буде встановлено, що заява про звільнення не була обґрунтованою, суддя може скерувати заявника або обидві сторони відвідати МІОЗ і може з цією метою відкласти провадження.

Крім того, суддя може допомогти сторонам, особливо учасникам судового процесу, зрозуміти доступний для них вибір і ймовірний результат продовження участі у судовому процесі, з або без CAFCASS (Children and Family Court Advisory and Support Service), медіації чи інших позасудових способів вирішення спорів.

Наприкінці 2021 року Міністерство юстиції Великої Британії провело дослідження щодо вирішення спорів у сімейних судах Англії та Уельсу з метою зробити медіацію обов'язковою у майбутньому. Тим часом сім'ї заохочували використовувати медіацію через схему ваучерів медіації, запущену в березні 2021 року, яка дає відповідним батькам або опікунам ваучер на 500 фунтів стерлінгів для покриття витрат медіації. Майже 13 500 сімей скористалися нею для оплати посередництва, а у 2021 році фінансування було збільшено, щоб забезпечити ще 10 200 сімей [5].

Станом на 2023 рік Міністерство юстиції оголосило про намір зробити медіацію обов'язковою перед поданням заяви до суду для більшості приватних справ щодо дітей та щодо фінансових питань. Це ті випадки, для яких на даний момент є обов'язковою МІОЗ. У відповідних випадках Міністерство юстиції має намір повністю фінансувати обов'язкову медіацію. Сімейні медіатори з обережністю ставляться до пропозиції міністерства зробити медіацію обов'язковою перед зверненням до суду, оскільки це може нівелювати принцип добровільності в медіації.

У підсумку зазначимо, що сімейна медіація у Англії та Уельсі розвивається протягом тривалого часу пройшовши шлях від ініціювання сторонами до обов'язкового впровадження перед зверненням до суду. Роль суду у поширенні сімейної медіації є важливою з огляду на обов'язковість вказівок суду для сторін. Видається доцільним впровадження в Україні інформаційно-оціночної зустрічі з медіатором до подання позову до суду в сімейних справах, особливо якщо спір стосується інтересів дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Impact of CEPEJ Guidelines on Civil, Family, Penal and Administrative Mediation. 2018

2. Munby J. Family Mediation in England and Wales: A guide for judges, magistrates and legal advisors. www.judiciary.uk. 2014.

3. Can I skip Family Mediation and go straight to Court? www.warnergoodman.co.uk. 2019.

4. ECJ issues its opinion in support of Italian mandatory mediation rules. www.hsfnotes.com. 2010

5. UK government plans costs orders to enforce family dispute mediation in England and Wales. www.step.org. 2023.

Гетманцев М. О.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ І

Наявність ефективних і врегульованих правом процедур вирішення соціальних конфліктів між учасниками правових відносин характеризує гарантованість захисту прав, свобод та інтересів їх учасників. Встановлені у національному законодавстві форми і способи захисту надають можливість для особи усунути будь які перешкоди в реалізації нею свого права, свободи чи інтересу і реалізувати своє права на захист.

Так, зокрема основними ознаками правової, демократичної та соціальної держави є наявність досконалого й ефективного механізму захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави та суспільних інтересів [1, с. 55].

У будь-якому випадку захист повинен бути правовим і не залежати від того, чи він буде здійснений у вигляді власних активних дій, чи шляхом звернення до компетентних органів держави з вимогою про застосування до зобов'язаної особи заходів правового впливу для усунення порушень нею законодавства з метою відновлення прав, свобод чи інтересів.

Під захистом цивільних прав розуміється передбачені законом способи охорони цивільних прав у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення [2]. Необхідність захисту виникає також і у випадку наявності реальної загрози порушення права, свободи чи інтересу в майбутньому. Цьому сприяють наявні в національному законодавстві форми захисту і способи захисту.

Судовий захист вважається найбільш ефективним і цивілізованим. Судова форма захисту є універсальною, детально урегульована національним процесуальним законодавством, і зазвичай, повинна відбуватися з дотриманням вимог її відповідності міжнародним стандартам судового захисту.

Міжнародно-правові стандарти судового захисту формувалися на протязі тривалого історичного періоду часу. Вони закріплювалися у міжнародно-правових актах серед яких можна виділити всесвітньо відомі: Загальну декларацію прав людини (1948 р.) [3], Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [4], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.) [5], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) [6] та інші.

Міжнародно-правовий стандарт судового захисту – це визначені нормами міжнародного права зразок, модель діяльності суду у вирішенні справи з метою захисту прав людини. Стандарти судового захисту повинні бути еталоном для усіх країн. Вплив на формування міжнародно-правових стандартів здійснює Міжнародний Суд ООН і Європейський Суд з прав людини.

Терміни «міжнародні стандарти», «стандарти права», «європейські стандарти», «стандарти процесуальних гарантій», «правові стандарти» в міжнародно-правових актах і в рішеннях Європейського Суду з прав людини не використовуються. У національному законодавстві України зазначені терміни також не використовуються адже для стандартів судового захисту характерна універсальність і динамічність, а тому з часом їх зміст може змінюватися.

В Юридичній енциклопедії термін «стандарт» правильно тлумачиться як щось таке, що позбавлено індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності. У широкому розумінні стандарт – це взірець, еталон, модель, сприймається як вихідне положення, якому мають відповідати певні об'єкти [7, с. 614–616].

У національному законодавстві України і в теорії цивільного процесуального права зростає концепція прав і свобод людини та необхідність їх судового захисту. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [8] Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р, Першого протоколу та протоколів № 2,4,7 та 11 до Конвенції» [9] передбачено, що Україна повністю визнає на своїй території дію статей 25 та 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо протоколів № 4 і № 7 до Конвенції. Конвенція займає особливе місце у системі джерел цивільного процесуального права. Уперше в історії цивільного процесуального законодавства України передбачено обов'язок суду при розгляді та вирішенні цивільної справи застосовувати Конвенцію про захист прав людини і

основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, а відповідно до ч.4 ст.10 ЦПК України у судовому рішенні суд повинен робити на неї посилання.

Прийняття і ратифікація Конвенції Україною на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 року та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції підписану Україною у Страсбурзі 9 листопада 1995 році здійснило правовий вплив на формування національного судоустрою і здійснення судочинства. Положення Конвенції поступово запроваджувалися в національну правову систему, а процесуальна діяльність національних судів із захисту прав і свобод людини почала здійснюватися в межах європейського правового режиму.

У системі джерел права України Конвенція має силу закону та формальний пріоритет перед іншими законами у випадку конкуренції та «інкорпорована у правову систему України через механізм ратифікації». Конвенція за своїм змістом і функціональним призначенням є унікальним міжнародним документом яка має за мету забезпечити захист прав, свобод та інтересів людини в цивілізованому суспільстві і вважається демократичним досягненням людства. У системі джерел Конвенція має силу закону та формальний пріоритет перед іншими законами у випадку конкуренції та «інкорпорована у правову систему України через механізм ратифікації»

Одночасно з ратифікацією Конвенції Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Прийнято Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» у преамбулі якого зазначено про, що цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України [10].

Дослідження питань судового захисту в Україні необхідно починати з вирішення питання про відповідність судового захисту в Україні в цивільному судочинстві європейським стандартам. Здійснення правосуддя в цивільному судочинстві в нашій державі займає центральне місце в системі гарантій прав, свобод та інтересів. Право на судовий захист – це надана і гарантована державою можливість звернутися до компетентного органу держави, який спеціально створений для такої функції як здійснювати правосуддя, а саме судові органи

держави, які спеціально створені для здійснення правосуддя шляхом захисту порушених, ос порених, невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави і суспільства. Це процесуальна-правова гарантія закріплена у статті 2 ЦПК України і головною метою і першочерговим завдання цивільного судочинства. Реалізація права на судовий захист здійснюється шляхом звернення до суду відповідно до встановленого процесуального порядку який детально врегульовано нормами цивільного процесуального законодавства.

Серед важливих правових ознак загального спадку країн європейського вказані верховенство права і один з його важливих елементів пов'язаний з незалежністю і безсторонністю суду, які діють у рамках національної правової системи країн Європи і поступово запроваджуються у наше національне законодавство і в судову практику. На формування європейських стандартів судового захисту визначальний вплив здійснюють положення статті 6 Конвенції, які тлумачаться в практиці Європейського суду з конкретних справ з приводу порушень Конвенції. Окрім Конвенції також існують інші міжнародні документи прийнятих органами Європейського союзу, які формують європейську систему стандартів у сфері захисту прав людини. Це також розвиток європейської правової політики, правової державної ідеології, європейської правової думки. Даним факторам належить визначальна роль у формуванні європейських стандартів і виступають політико-правовим вектором у формуванні теоретичних і практичних підходів до розуміння «європейських стандартів».

Отже, під європейськими стандартами можна розуміти визнані міжнародно-правові норми, які характеризуються універсальністю, тобто, можливістю правозастосування у кожній європейській державі, засновані на допустимому правовому консенсусі та визначають модель, зразок для наслідування в діяльності національних судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац.. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 408 с.

2. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 березня 2014 року по справі № 6-53660св13. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/38137970?1590958606> (дата звернення: 01.06.2023).

3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.06.2023).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 01.01.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення: 01.06.2023).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. (дата звернення: 01.06.2023).
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 21.05.2023).
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998–2003. 736 с.
8. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf (дата звернення: 15.05.2023).
9. Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17.07.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2023).
10. Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 27.05.2023).

Гулейков І. Ю.

**ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КРИПТОАКТИВІВ
ТА ПРОБЛЕМА АЛГОРИТМУ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ:
МІЖНАРОДНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ**

Частина перша статті 55 Конституції України гарантує кожному захист прав і свобод у судовому порядку. Здійснюючи офіційне тлумачення цієї конституційної норми Конституційний Суд України (далі – КСУ) у рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997, зокрема, дійшов висновку, що «суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на

судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене» (пункти 1, 2 резолютивної частини) [9].

Однак, незважаючи на вказані конституційні гарантії, специфіка правового, насамперед судового захисту криптоактивів, залишається надзвичайно актуальною у зв'язку із нестабільністю правової бази та широкого представлення видів криптоактивів, що перебувають в цивільному обороту.

Оскільки ч. 1 ст. 19 Основного Закону України встановлює, що «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [5], криптоактиви існують як не заборонений інструмент (об'єкт) цивільного обороту. Одночасно слід наголосити, що правова регламентація цього об'єкту цивільних відносин залишається неоднозначною, що природньо впливає на відсутність єдності алгоритму судового захисту операцій з криптоактивами.

В межах цих тез (зважаючи на їх обмежений обсяг) нами не ставиться мета комплексно розкрити правову природу криптоактивів як відповідний правовий базис подальшого стабільного алгоритму правового захисту володільців криптоактивів. Протягом цієї публікації спробуємо виділити практичні аспекти підходів судів до судового захисту правочинів та договорів з криптоактивами, що допоможе виокремити головні аспекти правової регламентації відносин із криптоактивами в межах цивільного обороту, зважаючи на сучасну її правову невизначеність.

Розпочнемо із ілюстрації проаналізованої судової практики. Після вивчення чималої кількості судових рішень цивільної та господарської юрисдикцій для цілей цієї публікації виділяємо декілька рішень судів, які наочно демонструють: а) відсутність заборони обігу криптовалюти, тобто її легалізація як особливого інструменту фінансового ринку та об'єкту цивільного обороту (незважаючи на те, що правовий статус криптовалюти наразі не встановлено та не визначено жодним нормативно-правовим актом України); б) протилежні підходи судів до розуміння правової природи криптовалюти, зокрема біткоіну як об'єкту цивільного обігу, та відповідно ставлення до вирішення судової справи.

Слід підкреслити, що хоча із нижче наведених рішень вбачаються різний предмет і підстави позову, спільним є те, що суди, кваліфікуючи відносини, по-різному визначали правову природу саме біткоіну в оспорюваних договірних зобов'язаннях.

1. Рішення у справі № 753/599/16-ц Дарницького районного суду міста Києва від 24 березня 2016 року (позов заявлено про зобов'язання передати товар в натурі). Суть спору полягала в тому, що між особами був укладений договір обміну товару на роботи, згідно з яким одним із них було взято зобов'язання на власний ризик виконати роботи з розробки та створення програмного забезпечення відповідно до технічного завдання з передачею їх результатів замовнику, а останній взяв на себе зобов'язання передати йому визначену договором кількість цифрової продукції Bitcoin, об'єктивно вираженої за допомогою комп'ютерного програмування в формі цифрових записів (товар) на загальну суму 10 000 гривень в обмін на виконання ним робіт. Суд дійшов висновку, що «Обраний спосіб захисту порушеного права позивачем передбачає покладення зобов'язання на відповідача передати йому у власність товар у вигляді цифрової продукції Bitcoin загальною сумою 10000 гривень, тобто віртуальні речі, які не мають ознак матеріального світу» [11].

У цьому рішенні суд встановив неможливість повернення майна в натурі у зв'язку із його віртуальною природою та було розглянуто можливість біткоїну бути засобом оплати за виконані роботи.

2. Постанова Київського апеляційного суду у справі № 757/36263/20-ц від 24 січня 2022 року (позов заявлено про визнання недійсним інвестиційного договору та стягнення на користь позивача 20 000 доларів США) [6].

Суд дійшов висновку, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність», яка не передбачає криптовалюту як об'єкт інвестиційної діяльності не можна визнати обґрунтованими, оскільки сторони не уклали інвестиційний договір відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність». Вказуючи на те, що криптовалюта не відноситься до жодних об'єктів цивільних прав позивач не зазначає при цьому, на яких підставах ним набута така криптовалюта, оскільки відповідно до п. 2.3 договору інвестування проводиться інвестором шляхом перерахування BTC на рахунок трейдера (акаунт). Тобто саме позивач перераховує на рахунок відповідача «Bitcoin». Посилаючись на лист Національного банку України від 08.12.2014 № 29-208/72889 позивач зазначає, що «Bitcoin» не має будь – якого забезпечення та юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодної із країн, та в той же час звертається до суду, як до державного органу за захистом свого права щодо розміщення ним «Bitcoin» на акаунті відповідача. Відтак доводи позивача про те, що криптовалюта не є об'єктом цивільних прав та не контролюється державними органами суперечать його

вимогам про захист державними органами його прав щодо такої криптовалюти. Відтак сама по собі домовленість між сторонами, викладена у договорі № 1 2018 року, який сторони назвали інвестиційний договір, стосується лише сторін договору, не зачіпає права та інтереси інших фізичних чи юридичних осіб, чи інтересів держави, обіг криптовалюти не регулюється державними органами та на операції з криптовалютою не поширюються вимоги Закону України «Про захист прав споживачів». ... Суд першої інстанції правильно послався на те, що позивач в обґрунтування своїх позовних вимог не навів жодної норми акту цивільного законодавства України, якою б встановлювався факт протизаконності або заборони обігу криптовалюти, між тим Закон України «Про запобігання корупції», який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, і який у розділі VII Закону «Фінансовий контроль» визначає питання щодо подання декларацій осіб (ст. 45 Закону), інформації, яка зазначається в декларації (ст. 46 Закону), у п. 6 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» наголошує, що у декларації зазначаються відомості, зокрема, про нематеріальні активи, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, у тому числі об'єкти інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті, криптовалюти. За вказаних обставин суд першої інстанції дійшов правильних висновків про те, що позов не підлягає задоволенню [6].

Важливим для аналізу є те, що у цьому рішенні суд визнав наявність договірних відносин між сторонами (по суті укладення непоіменованого договору, який сторони назвали інвестиційним), незважаючи на електронну природу і віртуальність криптовалюти, суд визнав її легальність як об'єкту цивільного обігу через встановлення відсутності факту протизаконності.

3. Рішення Східного апеляційного господарського суду від 02 грудня 2020 року про стягнення з відповідача безпідставно набутих грошових коштів [10].

Рішенням суду першої інстанції, яке у подальшому було підтримано апеляційним судом, було встановлено між сторонами наявність договірних правовідносин у вигляді укладення 01 жовтня 2019 року публічного електронного договору на купівлю криптовалюти (біткоїнів) загальною кількістю 3,8837 біткоїнів, який був виконаний сторонами. Так, колегія суддів визнала недоведеною з боку позивача обставину подання заявки на укладення з відповідачем договору купівлі-продажу криптовалюти (біткоїнів) загальною

кількістю 3,8837 біткоїнів та перерахування коштів з банківського рахунку підприємства в якості оплати за придбання товару неуповноваженим представником підприємства. У зв'язку з чим, наявна у справі роздруківка електронного замовлення титульних знаків (криптовалюти) на сайті «ІНФОРМАЦІЯ_3», роздруківка про перерахування титульних знаків 01 жовтня 2019 року на електронний гаманець особи, яка подала заявку на купівлю криптовалюти (біткоїнів) свідчить про наявність у позивача волевиявлення на укладення відповідачем договору купівлі-продажу криптовалюти (біткоїнів) загальною кількістю 3,8837 біткоїнів та оплати вартості товару. На підставі викладеного колегія суддів зробила висновок про підтвердження матеріалами справи наявності між сторонами договірних правовідносин, у вигляді укладення 01 жовтня 2019 року публічного електронного договору на купівлю криптовалюти (біткоїнів) загальною кількістю 3,8837 біткоїнів, та перерахування позивачем коштів у розмірі 897000,00 грн на рахунок відповідача в якості оплати за придбання товару. У зв'язку з цим рішення суду першої інстанції скасовано повністю та ухвалене нове, яким підтверджена договірна природа відносин, а не кондикційне зобов'язання [10].

4. Заочне рішення Теофіпольського районного суду Хмельницької області у справі № 685/1111/22 від 04 квітня 2023 року. Задовольняючи позов, судом було встановлено, що 01 грудня 2020 року в смт Теофіполь між ОСОБА_1, як замовником, та ОСОБА_2, як посередником, був укладений договір на посередницькі послуги, відповідно до пунктів 1.1 та 1.2 даного договору замовник доручає, а посередник на умовах, передбачених договором, бере на себе обов'язок, зокрема, здійснювати моніторинг ринку криптовалюти на електронних площадках, біржах та інших майданчиках; за погодженням з замовником здійснювати купівлю/продаж криптовалюти; зберігати придбану криптовалюту в захищених електронних гаманцях; здійснювати інші обов'язки, що впливають із суті умов даного договору, керуючись найбільш вигідними умовами для замовника. Криптовалюта, придбана посередником в рамках дії даного договору, є власністю замовника, посередник несе повну матеріальну відповідальність за придбану в інтересах замовника криптовалюту. В основу мотивування судом було покладені ст. ст. 6, 526, 530 626, 627 та 629 ЦК України [12].

Примітними в останніх двох рішеннях є факт визнання криптовалюти **по суті засобом платежу, а не цифровою (віртуальною) річчю, яка може виступати предметом договору міни, але ніяк не купівлі-продажу або іншим немайновим благом.**

Таким чином, наведені рішення ілюструють проблеми уніфікованого підходу судів до правової природи криптоактивів як особливих об'єктів цивільних прав. Це органічно пов'язано із тим, що нині відсутній єдиний нормативний підхід до регулювання цивільного обігу криптоактивів на міжнародному рівні. Але маємо зауважити, що робота у цьому напрямі наполегливо проводиться.

Так, у 2020 році Європейська Комісія вперше виступила з пропозицією, відомою як Регулювання ринку криптоактивів (MiCA) [8]. Це перший масштабний проект, який застосовуватиметься безпосередньо в Європейському Союзі (ЄС) для всіх країн-учасниць без будь-яких додатково прийнятих національних законів про імплементацію. Основними цілями проекту регулювання крипторинку можна виділити наступні: а) забезпечення правової визначеності шляхом створення надійної правової бази для криптоактивів у сфері їх застосування, що не підпадає під дію чинного законодавства про фінансові послуги; б) уникнення дублювання оновленого законодавства Anti Money Laundering and Financing of Terrorism (AML/FT) шляхом створення публічних реєстрів постачальників послуг криптоактивів; в) підтримка інновацій та чесної конкуренції з метою сприяння розвитку криптоактивів шляхом створення безпечної та пропорційної структури; г) захист споживачів, інвесторів та цілісності ринку з урахуванням ризиків, пов'язаних із криптоактивами; забезпечення фінансової стабільності, включаючи заходи безпеки щодо усунення потенційних ризиків. Такий підхід відповідає захисту прав споживачів та забезпечує ефективний та узгоджений доступ до інноваційних ринків криптоактивів на єдиному ринку [8].

Що стосується криптопровайдерів, суб'єкти, що надають послуги криптоактивів, мають кваліфікуватися як постачальники послуг криптоактивів. Визначені стандартні послуги, що виконуються та надаються щодо будь-якого типу криптоактивів, що підпадають під сферу дії MiCA, підлягають реєстрації та регулюванню відповідно до регламенту MiCA. Зберігання та управління криптоактивами від імені третіх осіб, а також надання консультацій щодо криптоактивів є частиною послуг, що кваліфікуються як послуги криптоактивів. Регулювання ринку криптоактивів у рамках MiCA може забезпечити гармонізовану правову базу з надійними гарантіями для нерегульованих криптоактивів, а також для постачальників послуг, які займаються цим бізнесом, і, зрештою, для споживачів. 5 жовтня 2022 року Європейська Рада підписала текст MiCA, а вже 10 жовтня члени Комітету з економічних та валютних питань Європейського парламенту

ухвалили законопроект про регулювання криптовалют, таким чином підтримавши регламент МіСА та всі відповідні положення [2].

За словами представників Комітету ЄС, ініціатива МіСА зможе вплинути на здатність учасників ринку диверсифікувати свій бізнес за рахунок розробки стратегії криптоактивів, а також на здібності підвищувати довіру перед банками та пропонувати крипто-компаніям єдину ліцензію для роботи в ЄС [1].

Щодо національного рівня слід зауважити що 17 лютого 2022 року в Україні прийнято Закон України «Про віртуальні активи» (не набрав чинності), який регулює правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, і визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів. Вказаним законодавчим актом вводиться новий об'єкт цивільних прав – «віртуальний актив». Під віртуальним активом розуміється нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [7].

Цей закон після набрання ним чинності, також має враховувати високі стандарти МіСА, передусім щодо єдності використовуваної термінології, яка визначатиме правову природу криптоактиву як об'єкту цивільного обігу:

«Крипто-актив» – це загальний термін для позначення «цифрового представлення вартості або прав, які можуть передаватися і зберігатися в електронному вигляді з використанням DLT (або подібної технології)»;

«Токен, прив'язаний до активу» (ART) – це тип криптоактиву, який призначений для підтримки стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості декількох валют, які є законним платіжним засобом (фіатних валют), одного або декількох товарів, одного або декількох криптоактивів, або комбінації таких активів;

«Токен електронних грошей» (electronic money token, EMT) – це тип криптоактиву, який є засобом обміну і зберігає стабільну вартість, посилаючись на вартість фіатної валюти, яка є законним платіжним засобом;

Токени, прив'язані до активів, і токени електронних грошей часто називають «стейблкоїнами»;

Утиліта-токен призначений для забезпечення цифрового доступу до товару або послуги, доступної на DLT, і приймається тільки емітентом цього токена [3].

Підсумовуючи наведене, зауважимо, що сьогоднішня проблема неоднозначного правового регулювання криптоактивів, визначенні їх природи, призводить до неоднозначності судової практики з розгляду

приватноправових спорів, опосередкованих насамперед договірними відносинами із криптоактивами.

У подальших наукових публікаціях детальніше розкриємо підстави і порядок впливу та імплементації міжнародних актів м'якого права на регулювання криптоактивів для створення ефективних засад протидії порушення прав споживачів, інвесторів та стабільності ринку, враховуючи ризики, що обов'язково наявні при укладенні правочинів, пов'язаних із криптоактивами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Markets in crypto-assets (MiCA). Briefing 29-11-2022. URL: [https://eur-https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739221/EPRS_BRI\(2022\)739221_EN.pdf](https://eur-https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739221/EPRS_BRI(2022)739221_EN.pdf).

2. Issam Hallak. European Parliamentary Research Service Markets in crypto-assets (MiCA). BRIEFING EU Legislation in Progress. November 2022. 11 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2022\)739221](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2022)739221)

3. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance) {SEC(2020) 306 final} - {SWD(2020) 380 final} - {SWD(2020) 381 final}. Brussels, 24.9.2020 COM(2020) 593 final 2020/0265 (COD)

4. ЄС затвердив регулювання криптовалют - як це вплине на Україну. 20 квітня 2023. URL: <https://delo.ua/finance/jes-zatverdiv-regulyuvannya-kriptoalyut-yak-ce-vplyne-na-ukrayinu-415574/>

5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами): URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Постанова Київського апеляційного суду у справі № 757/36263/20-ц від 24 січня 2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102862431>

7. Про віртуальні активи : проект Закону України від 11.06.2020 № 3637. *Верховна Рада України*: офіц. веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3637&skl=10.

8. Регулювання ринку криптоактивів. Регламент MiCA 2022. 19.10.2022. URL: <https://lmfgr.com/tpost/ezucha2ia1-regulyuvannya-rinku-kriptoaktivv-reglame>

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від

25 грудня 1997 року № 9-зн/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>.

10. Рішення Східного апеляційного господарського суду від 02 грудня 2020 року про стягнення з відповідача безпідставно набутих грошових коштів. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93327784>.

11. Рішення Дарницького районного суду міста Києва у справі № 753/599/16-ц від 24 березня 2016 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56686444>.

12. Рішення Теофіпольського районного суду Хмельницької області в складі у справі № 685/1111/22 (заочне) від 04 квітня 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110385717>

Демідова П. В.
СПРОЩЕНЕ ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ
В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Історія правосуддя велика та різноманітна. Вона охоплює багато епох, культу та систем права. По мірі розвитку людських відносин, виникнення держав та імперій, існування соціальних ієрархій - людство залишало за собою право дотримуватися філософської ідеї «Закону Природи», яка базується на тезі про наявність зовнішнього зв'язку між розумом та справедливістю. Древні цивілізації Єгипту та Месопотамії подарували нащадкам перші форми законів та судочинства. Римська кодифікація стала важливим етапом в історії правосуддя, наслідки якої ми спостерігаємо в сучасних правових системах. Середньовічні судові процеси залежали від релігійної або феодалної влади, проте саме в той час виникли перші спроби обмеження свавільного правосуддя. В свою чергу, ідеї просвітництва та Французька революція сприяли розвитку принципів рівності перед законом та справедливості, внаслідок чого з'явилися сучасні конституції та декларації прав людини.

Друга Світова Війна підштовхнула людство в прагненні запобігти повторенню жахів війни та встановити гарантії захисту прав людини в Європі, наслідком чого стало підписання у 1950 році Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Конвенція встановила невід'ємні права і свободи кожної людини і зобов'язала держави, які ратифікували Конвенцію, гарантувати ці права кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією.

Безумовно, Конвенція вплинула на Конституцію України, ухвалену у 1996 році. Аналіз розділу «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» свідчить про те, що Україна прагне відповідати міжнародним

стандартам правової держави, готова до значних правових змін, зокрема в системі правосуддя та судочинства, задля забезпечення втілення принципу верховенства права, реалізація якого є неможливою без ефективного судового захисту прав, свобод та інтересів людини.

Однією із найважливіших конвенційних та конституційних гарантій забезпечення та захисту прав та свобод людини є закріплення права на судовий захист, що досягається шляхом надання кожному права на справедливий, публічний розгляд його справи незалежним, безстороннім судом упродовж розумного строку.

Розумність строків передбачає достатній та необхідно допустимий час для вчинення процесуальної дії. Тривалість такого строку залежить від складності справи, її обставин, поведінки сторін, обсягів і характеру доказів у справі, тощо. Не існує універсального, конкретного за часом, визначення поняття «розумні строки», проте Держава, на рівні національного процесуального законодавства, запровадила певні критерії оцінки розумності строків судового розгляду, урахування яких призводить до більшої ефективності судового захисту.

З цією метою були розмежовані за формою судові провадження та встановлені максимальні строки розгляду справ у суді, в залежності від особливості (складності) справ та застосованої судом, у зв'язку з цим, форми провадження.

У цьому зв'язку, досягаючи мети гармонізації правил цивільного, господарського та адміністративного судочинства із збереженням специфіки кожного, був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 3.10.2017.

В цивільне, господарське, адміністративне процесуальне право Законом були введені нові інституції та поняття: малозначні справи, справи незначної складності, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи, в строки розумні для такої категорії справ. Усі ці поняття стосуються нової форми судового процесу для кожної з згаданих вище юрисдикцій – спрощеного позовного провадження, яке є окремим видом судового провадження та має похідний характер від загального позовного провадження.

Законодавець максимально уніфікував процедури спрощеного позовного провадження в різних юрисдикціях, проте чіткі критерії та механізми розмежування юрисдикції адміністративних, господарських і

загальних судів вплинули на особливості запроваджених спрощених процедур в кожній з юрисдикцій.

Найбільша схожість у застосуванні спрощеної процедури позовного провадження спостерігається в цивільному та господарському процесі. Над темою спрощеного позовного провадження в цивільному процесі працювали доктор юридичних наук Бобрик Володимир Іванович, канд. юрид. наук Оксана Угриновська. Проблеми, висвітлені в роботах вказаних авторів, схожі з проблемами, які виникають при застосуванні подібної процедури в господарському процесі. Проте, безумовно, існують особливості, які потребують окремого наукового дослідження.

Так, Господарським процесуальним кодексом України, в редакції Закону № 2147-VIII, визначено, що у порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, про які йдеться в ч.4 ст. 274 ГПК України. Цим, фактично, законодавець запровадив диспозитивний принцип віднесення судом справ до категорії малозначних, що у свою чергу впливає на обрання форми провадження, яка підлягає застосуванню для вирішення спору.

Цікавим з точки зору новизни в процесуальних правах учасників справи стало те, що останні наділені правом впливати на обрання судом форми провадження, ініціювати запровадження такої процесуальної форми господарського судочинства для розгляду їх справ як спрощене позовне провадження, а також заперечувати проти розгляду їх справи у спрощеній процедурі.

В ході розгляду справ в порядку спрощеного позовного провадження виникає багато проблем, які вимагають нормативного врегулювання у майбутньому та потребують уважності суду задля недопущення порушення принципів всебічного, повного розгляду справи, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності і відкритості судового процесу, змагальності сторін та диспозитивності.

Гострота питання полягає ще в тому, що Законом № 2147-VIII від 3.10.2017 приділено окрему увагу діяльності Верховного Суду та створенню механізмів, які забезпечать єдність правозастосовчої практики. Законом визначено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Проте, не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною

позову, що не перевищує п'ятиста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо:

а) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики;

б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи;

в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу;

г) суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково.

Практика застосування Закону, яким запроваджено нову форму судового провадження – спрощеного позовного провадження, свідчить про те, що відсоток таких справ, які переглядаються в межах дискреційних повноважень Верховного суду, дуже низький. Це породжує різноманітні підходи: при застосуванні процесуального закону в межах спрощеного провадження; в подоланні прогалин процесуального законодавства, які виникають у практичному застосуванні.

Незважаючи на законодавче врегулювання процедур спрощеного позовного провадження, як процесуальної можливості оперативного розгляду справи без зайвого формалізму, шестирічний досвід застосування правниками цієї процесуальної новели оголив проблемні питання, які потребують вирішення, що породжує актуальність їх вивчення.

Виявити ці проблеми, запропонувати шляхи їх вирішення; розкрити ознаки та сформулювати визначення спрощеного позовного провадження у господарському судочинстві; виявити передумови запровадження у господарському процесі інституції спрощеного позовного провадження; охарактеризувати процесуальні аспекти спрощеного позовного провадження; виявити процесуальні випадки, наслідками яких є неефективність об'єкту дослідження як форми провадження, та дослідити процесуальну можливість переходу до суміжної (загальної) форми позовного провадження; охарактеризувати процесуальні переваги спрощеного позовного провадження за для досягнення мети, визначеної Законом, а саме – забезпечення кожному права на справедливий, публічний розгляд його справи незалежним, безстороннім судом упродовж розумного строку, можливо шляхом наукових досліджень із застосуванням практичного та наукового досвіду.

Заїка Ю. О.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СКЛАДОВІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Гарантією захисту проголошених Конституцією України прав і свобод громадянина є їх належний судовий захист. Проте для поновлення порушеного права недостатньо задекларувати його захист у судовому порядку, необхідно всебічно забезпечити і ефективність функціонування всіх ланок судової системи.

Традиційно під ефективністю правосуддя розуміють можливість досягти найоптимальнішого результату при найменших витратах.

Ефективність правосуддя по конкретній цивільній справі пропонується оцінювати: а) з позиції суду, який розглядав справу; б) сторін, які брали участь в справі; в) суспільства, коли представники громадськості дають оцінку правосуддю в конкретній справі, що має суспільний резонанс; г) держави – як в особі вищих судових інстанцій, покликаних забезпечити єдність судової практики, так і в особі органів прокуратури, що представляють інтереси держави в цивільному процесі [3, с. 80–81].

В якості елементів ефективності правосуддя виступають різні складові.

Справедливість судового рішення та довіра суспільства до нього залежить від порядку і прозорості призначення суддів та їх компетентності. У країнах Європейського Союзу відсутня єдина, уніфікована модель призначення судів, що зумовлено як історичними традиціями, так і державною політикою у сфері здійснення правосуддя.

Відповідно до ст. 65 Конституції Франції у процедурі призначення суддів приймає участь палата Вищої ради магістратури, в яку входить Президент Республіки, міністр юстиції, п'ять суддів, один прокурор, один державний радник, якого призначає Державна Рада, і три особи, які не входять ні до складу Парламенту, ні до органів судової влади, яких призначають, відповідно, Президент Республіки, голова Національних зборів і голова Сенату [6].

За ст. 122 Конституції Королівства Іспанії органом управління судовою владою є Генеральна рада, куди входить голова Верховного суду і двадцять членів, яких призначає Король, дванадцять осіб призначаються з числа суддів і магістратів, чотири – за пропозицією конгресу, чотири – за пропозицією Сенату з числа адвокатів і інших юристів, чия компетентність є загальновизнаною [7]. Таким чином забезпечується певний баланс інтересів різних гілок влади.

В Україні призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. За ст. 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» вона складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох – обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох – обирає з'їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох – обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ ([4], тобто, по суті, вирішальне слово за призначення кандидата на посаду судді надано представникам суддівського корпусу.

Істотно впливає на ефективність правосуддя складність процедури захисту порушених прав у суді. Особа, яка прагне скористатися механізмом судового захисту має бути добре обізнана із матеріальним та процесуальним законодавством або ж мати змогу оплатити послуги кваліфікованих юристів. Вітчизняне законодавство надзвичайно мінливе. Так лише в Цивільний кодекс України на червень 2023 р. внесено 194 зміни. В Закон України «Про страхування» – понад 90 змін включно з новою його редакцією.

Вельми корисним було б запровадження спеціального сайту Верховної Ради, уряду, галузевих міністерств і відомств, на яких публікувалися своєрідні огляди останніх змін законодавства в межах їх компетенції.

Низка законів та підзаконних актів втратили силу, а в деяких випадках окремі положення нормативного акту можуть бути визнані неконституційними. Існування прогалин і конкуренції норм створює певні труднощі для побудови стратегії захисту порушеного права чи інтересу. В цьому контексті дієвим важелем для вдосконалення законодавства є правова доктрина і судова практика в процесі якої і формується нормативна основа законності і справедливості. Проте на жаль судова практика не завжди відзначається постійністю, про що свідчить перегляд окремих правових позицій Верховного суду по низці спірних питань. Тому єдність судової практики є складовою ефективності судочинства.

В системі елементів доступу до правосуддя важливе значення відіграють чинники економічного характеру (обґрунтований розмір судових зборів і реальна можливість їх сплати позивачем). Судові витрати на оплату послуг адвокатів, сплату судового збору, оплату експертизи та інших витрат у сукупності нерідко стають вагомою перешкодою для особи, щоб звернутися до суду за захистом порушеного права.

Тягар судового збору законодавець намагається полегшити шляхом звільнення від його сплати позивачів по певним категорія справ, а також шляхом надання пільг окремим категоріям громадян, незалежно від їх матеріального становища. Ми вважаємо, що підставою для звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру повинен бути виключно майновий ценз [2, с. 70]. Зазначимо, що і у Звіті Ради Європи за 2020 р. «Ефективність і якість правосуддя в Європі» акцентована увага на виділенні додаткових коштів для забезпечення інтересів найбільш вразливих категорій осіб [5].

Ще однією проблемою, вирішення якої впливає на ефективність правосуддя, є здатність судової системи оперативно відреагувати на порушене право і захистити права і інтереси позивача. У п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини закріплено положення, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [1].

Цивільно-процесуальний кодекс України досить жорстко визначає строки розгляду та вирішення справ. Відповідно до статті 210 Цивільного процесуального кодексу України суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Україна впровадила у цивільно-процесуальне законодавство категорію «розумний строк» як основну засаду (принцип) цивільного судочинства. Проте, як свідчить практика, строки розгляду справи не лише не відповідають встановленим строкам, а і виходять за межі розумних.

Із строками розгляду справи пов'язана і незалежність і об'єктивність суддів. Суддя не повинен бути зацікавленим у результатах розгляду справи. Об'єктивність суддів певною мірою забезпечує інститут відводу, оскільки зміст судового рішення не повинен визначатися прихильністю чи неприхильністю судді до того чи іншого учасника процесу.

Серед підстав відводу (самовідводу) судді у ст. 36 ЦПК України названо, зокрема, і випадки, коли суддя є близьким родичем сторони або інших учасників судового процесу або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду,

що розглядає чи розглядав справу. До близьких родичів віднесені родичі до другого ступеня споріднення включно, тобто, і брати та сестри, дід, баба. В окремих європейських країнах підставою відводу судді є наявність третього ступеня споріднення судді із учасниками процесу. Вбачається, що якщо суддя є дядьком, тіткою чи племінником (племінницею) учасника судового процесу це також повинно стати підставою для його відводу (самовідводу).

З компетентністю і неупередженістю судді тісно пов'язане формування суддівського бачення – моральної основи для висновків по справі, яка розглядається, оскільки результат розгляду справи по суті не завжди є очевидним, скажімо, визначення місця проживання дитини у випадку, коли один із батьків прагне виїхати на постійне місце проживання в іншу країну.

Пересічний суддя прагне прийняти законне і справедливе рішення по справі, проте формування суддівського бачення може бути спотворене суб'єктивними факторами – стереотипами, які вже склалися по тій чи іншій категорії справ або ж упередженістю до однієї із сторін, яка виникла внаслідок поведінки сторони в суді, її посади, матеріального становища, біографії тощо.

З урахуванням європейського досвіду серед критеріїв ефективності правосуддя, окреслимо наступні:

- ефективність і стабільність як матеріального, так і процесуального законодавства;
- єдність судової практики;
- фаховість судового корпусу і порядок його призначення;
- можливість сторін отримати якісну правову допомогу;
- реальні строки захисту в судовому порядку порушеного права особи;
- остаточність судового рішення і можливість його перегляду для усунення помилки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська Конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Заїка Ю.О. Доступність правосуддя як загальноєвропейський стандарт права на захист // Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник наукових праць учасників IV науково– практичного круглого столу (м. Київ, 17 червня 2021 р.) / упоряд. В. М. Короленко. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 61– 73.

3. Короед С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: монографія. К.: МП Леся. 2013. 509 с.

4. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21 грудня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>

5. Efficiency and quality of justice in Europe: Council of Europe publishes its 2020 report. Communique de presse. URL: https://search.coe.int/directorate_of_communications/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a00a07

6. Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>

7. The Spanish Constitution URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>

Запорожченко А. В.
ВПЛИВ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА
НА ПРОЦЕДУРУ РОЗГЛЯДУ СПОРІВ
У МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ

На думку М. Ф. Селівона державна політика у сфері міжнародного арбітражу реалізується за такими основними спрямуваннями: 1) законодавча регламентація статусу та діяльності арбітражних інститутів, їх легітимация; 2) здійснення функцій сприяння та контролю [1, с. 10].

Таким чином держава забезпечує підґрунтя для існування арбітражу, і жодним чином, окрім визначених законом меж, не може втручатися у легітимну діяльність арбітражу з вирішення спорів.

Одразу варто зауважити, що ми поділяємо думку К. М. Пількова, який вважає що юридикалізація арбітражу, шляхом прямого використання норм процесуального права суду за місцем арбітражного розгляду, навіть у межах які не суперечать правовій природі арбітражу, веде до його знецінення як гнучкого та ефективного способу вирішення спорів, а також є шкідливою для запровадження уніфікації арбітражних процедур, ускладнює ведення арбітражних процесів арбітрами, які не практикують у відповідній юрисдикції. Сторони та арбітраж мають утримуватися від застосування норм процесуального права, ще й тому, що запровадження такої практики може слугувати підставою для скасування арбітражного рішення через недотримання процедури, у якій «державні суди, мають власну практику у питаннях про істотність порушення цього процесуального права, створює

додатковий ризик розширеного тлумачення підстав для скасування арбітражного рішення» [2, с. 8].

Проте національне право впливає на арбітраж шляхом встановлення такої категорії спорів, які не можуть предметом арбітражного розгляду, тобто є неарбітрабельними. Дослідники вказують що система норм які встановлюють неарбітрабельність спорів є відокремленою частиною публічного порядку, оскільки національне законодавство містить деталізовані положення, чітко обмежуючи автономію волі сторін при зверненні в арбітраж з позовом щодо розгляду конкретного спору на основі того, що природа таких спорів зумовлює їх вирішення виключно внутрішніми юрисдикційними органами [3, с. 349]. Такі положення містяться у Господарському процесуальному кодексі України.

Проте якщо справа може розглядатися в арбітражному порядку, це жодним чином не означає, що такий розгляд буде абсолютно відірваним від національних правопорядків. Так, Ройсон Гуд (Sir Royston Miles "Roy" Goode) вказує, що «навіть найпалкіші прихильники автономії сторін, схоже, визнають, що арбітраж повинен діяти в рамках певної системи права. Вони стверджують, що єдиною відповідною системою є система правозастосування. Але цей аргумент ніколи не спрацьовує, оскільки він передбачає, що арбітражний процес працює в повному правовому вакуумі до тих пір, поки не буде подано клопотання про виконання арбітражного рішення як іноземного арбітражного рішення. Якби це було так, то на момент винесення арбітражного рішення воно не мало б жодного правового підґрунтя. Воно, безсумнівно, було б результатом угоди сторін, згідно з якою вони погодилися на його обов'язковість, але, [...] така згода є не більше ніж угодою, яка не має жодної юридичної сили, якщо вона не визнана обов'язковою відповідним національним законодавством; а єдиним можливим законодавством є *lex loci arbitri*» [4, с. 29–30].

Окрім того, як наголошує О. Д. Крупчан, «іноземне арбітражне рішення може бути винесене на підставі іноземного права, як його матеріальних, так і процесуальних норм, і, як наслідок, породжувати права та обов'язки, виконання яких може виявитися неприпустимим, недоцільним і неможливим з точки зору національного правопорядку. Рішення міжнародних комерційних арбітражів, які можуть вирішувати передані на їх розгляд справи як на основі права певної держави, так на основі принципу справедливості, діючи як «дружній посередник» або *ex aequo et bono*» [5, с. 10].

Тобто, окремим питанням постають випадки коли сторони обирають застосовним «недержавне право», з певних причин, на їх думку, відходячи від застосування будь-якого публічного порядку. Принципи вибору права в міжнародних комерційних договорах або ж Гаазькі принципи 2015 року, у частині 5 статті 11 містять такі положення: «Ці Принципи не перешкоджають арбітражному суду застосовувати або враховувати публічний порядок (*ordre public*), а також застосовувати або враховувати імперативні положення закону, відмінного від закону, обраного сторонами, якщо арбітражний суд зобов'язаний або має на це право» [6, с. 20]. На думку науковців таке положення закликає арбітрів проявляти розсуд щодо того, чи існують підстави застосування імперативних норм або публічного порядку держави суду, а також спосіб їх застосування [7, с. 1001].

Таким чином виявляється особливість того, що жодне арбітражне рішення до якого начебто не застосовувалося право певної держави, однак зазнає впливу «державного» права. Саме це мав на увазі, Френсіс Манн (Frederick Alexander Mann; Francis Mann, 1907 – 1991) у своїй праці «*Lex Facit Arbitrum*»: «Ніхто і ніде не зміг вказати на будь-яке положення або правовий принцип, який би дозволяв окремим особам діяти поза межами системи національного права; навіть ідея автономії сторін існує лише в силу певної системи національного права і в різних системах може мати різні характеристики та наслідки. Аналогічно, кожен арбітраж обов'язково підпорядковується законодавству певної держави. Жодна приватна особа не має права або повноважень діяти на будь-якому іншому рівні, окрім рівня національного права. Кожне право або повноваження, яким користується приватна особа, невідворотно надається або впливає з системи національного права, яку зручно і відповідно до традиції називати *lex fori*, хоча точніше (але й менш звично) було б говорити про *lex arbitri* або, французькою, *la loi d'arbitrage*» [8, с. 158-159].

Стаття 20 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» містить положення якими закріплено можливість сторін завдяки розсуду встановити місце арбітражу. Пунктом 2 цієї статті визначено що, незважаючи на волю сторін, якщо вони цього прямо не заборонять суду, «третейський суд може [...] зібратись в будь-якому місці, яке він вважає належним для проведення консультацій між його членами, заслуховування свідків, експертів чи сторін або для огляду товарів, іншого майна чи документів» [9].

В. І. Нагнибіда та Д. Д. Стецков вважають що визначення місця арбітражу набуває правового та процесуального означення в контексті

встановлення зв'язку з правовою системою відповідної держави. До того ж фактичні розгляд справи, «може відбуватися будь-де, виходячи з принципу територіальної зручності для сторін і складу арбітражу, що цілком може не відповідати встановленому шляхом вибору місця арбітражу формальному зв'язку з юрисдикцією конкретного правопорядку». Дослідники пов'язують вибір чи призначення місця арбітражу з підпорядкуванням арбітражу *lex arbitri*. Окрім того, «на практиці застосовне до спору процесуальне право та право місця арбітражу можуть не співпадати, що також є виявом автономії волі сторін в арбітражі» [10, с. 184].

На нашу думку, можна вести мову про те, що сторони свідомо відмовляючись від юрисдикції державних судів, реалізуючи своє право на альтернативний розгляд спору обираючи місце проведення арбітражу, встановлюючи застосовним процесуальним правом ті правила арбітражного розгляду які вони, або ж «будь-яка третя особа, включаючи установу», якій сторони передали розробку правил арбітражного розгляду, в силу положень абз. 5 ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [9], або ж арбітражний суд який запропонував сторонам власні правила після того як вони не запропонували інших, швидше, пов'язані не так нормами процесуального права як культурно-правовою традицією місця арбітражу, що повсюдно впливає на інструменти та прийоми, як-от способи доказування, які можуть бути використані. Відповідний вплив здійснюється й на розсуд та дискрецію сторін та арбітрів. Наприклад шляхом накладення таких обмежень які неможливо ігнорувати – імперативні приписи законодавства: положення відповідного законодавства про статус арбітражу; процесуальне законодавство держави місця арбітражу щодо порядку оскарження арбітражних рішень, оскільки такі норми можуть знівелювати можливість визнання та виконання арбітражного рішення в подальшому. Адже відповідно до статті V(1)(e) Конвенції ООН про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. (Нью-Йоркська конвенція), у визнанні арбітражного рішення, винесеного за межами країни, може бути відмовлено на підставі того, що воно було скасоване «компетентною владою країни, де воно було винесено, або країни, закон якої застосовується» [11].

Підсумовуючи, можливо встановити що процесуальне законодавство держави місця арбітражного розгляду впливає на арбітраж якщо й не прямо, то, безсумнівно, опосередковано. В цьому дослідженні не йдеться про безпосереднє застосування норм процесуального права як такого що встановлює правила арбітражного розгляду, проте проілюстрована

можливість непрямого, однак повсюдного впливу права *lex fori* та *lex arbitri*, на арбітрів та сторони. Безсумнівно, що піднята тема потребує подальших наукових розвідок, які допоможуть виокремити межі та обмеження арбітражного розсуду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селівон М. Ф. Міжнародний комерційний арбітраж в Україні: стан та перспективи розвитку. *Міжнародний комерційний арбітражний суд: відповідність сьогоденню* : зб. наук. пр. / за ред. акад. НАПрН України О. Д. Крупчана. України. Київ: Право України, 2013. С. 6-22.

2. Пільков К. М. Теорія і практика доказування у міжнародному комерційному арбітражі. Київ: Освіта України, 2016. 240 с.

3. Нагнибіда В. І. Теоретичні засади правозастосування у міжнародному комерційному арбітражі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2021. 477 с.

4. Goode R. The Role of the Lex Loci Arbitri in International Commercial Arbitration. *Arbitration International*. 2001. Vol. 17. Iss. 1. P. 19-40. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008973626914>

5. Крупчан О. Нью-Йоркська конвенція ООН 1958 року і генеза застереження про публічний порядок. *Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: 60-річна історія успіху*. Зб. доповідей і статей до V Міжнародних арбітражних читань пам'яті академіка І. Г. Побірченка. Київ, 2019. С. 9-19.

6. Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. *The Hague: Hague Conference on Private International Law*, 2015. 84 p.

7. Pertegás M., Marshall B. Party Autonomy and its Limits: Convergence Through the New Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. *Brooklyn Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. No. 3. P. 975-1003. URL: <https://ssrn.com/abstract=2765438>

8. Mann F. A. Lex Facit Arbitrum. *International Arbitration: Liber Amicorum for Martin Domke* / Edited by P. Sanders. The Hague: Martinus Nijhoff, 1967. P. 157-183.

9. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4002-12>

10. Нагнибіда В. І., Стецков Д. Д. Визначення місця арбітражу як передумова вирішення спорів в міжнародному комерційному арбітражі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 183-185.

11. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень : Конвенція; ООН від 10.06.1958. URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention_New-York-1958-4.pdf

Корсєд С. О.

НАДАННЯ СУДОМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СТОРОНАМ У СПРАВІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ВІДПОВІДНО ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Серед міжнародних стандартів цивільного судочинства загальноприйнято окремо виділяти доступ до правосуддя. Як слушно зауважує В.В. Комаров, сучасне цивільне судочинство і судове правозастосування мають відповідати Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і забезпечувати доступ до правосуддя [1, с. 14]. Перешкоди в доступі до правосуддя, як констатовано в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, визнаються основними проблемами, які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя.

Доступність правосуддя належить до європейських стандартів цивільного судочинства [2, с. 13-14].

Одним із засобів забезпечення доступу до правосуддя є доступність правової допомоги. На проблемах доступності правової допомоги учасникам справи, починаючи ще з 70-х років минулого століття, в своїх резолюціях і рекомендаціях наголошував Комітет міністрів Ради Європи, зазначаючи, що: з метою усунення перешкод економічного характеру для доступу до правосуддя і забезпечення незабезпеченим і малозабезпеченим особам більших можливостей здійснення їхніх прав в державах-учасниках доцільно гарантувати рівні умови надання безоплатної правової допомоги громадянам (Резолюція (76) 5 Комітету міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах від 18 лютого 1976 р.); полегшення доступу до юридичних консультацій, окрім безоплатної правової допомоги, для осіб, які перебувають в економічно несприятливому становищі, сприяє усуненню перешкод доступові до правосуддя (Резолюція (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації від 2 березня 1978 р.); держави-члени мають сприяти ефективному доступу найбільш вразливих верств населення до

судів, зокрема: через поширення надання безоплатної або інших форм правової допомоги на всі судові інстанції (цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні, соціальні тощо) та на всі змагальні або незмагальні процеси незалежно від того, в якій якості виступають відповідні особи (Рекомендації № R (93) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення від 8 січня 1993 р.).

Ці та інші міжнародні документи пов'язують правову допомогу в цивільному судочинстві з її наданням саме адвокатом та фінансуванням державою його послуг.

Водночас у додатку до Резолюції Європейського парламенту від 4 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)) – Рекомендаціях до Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу про спільні мінімальні стандарти цивільного процесу в ЄС від 4 липня 2017 року у статті 15 “Правова допомога” було передбачено, що “для забезпечення ефективного доступу до правосуддя держави-члени повинні забезпечити, щоб суди могли надавати правову допомогу стороні” [3]. Отже, в зазначеній Резолюції Європейського парламенту йдеться про надання стороні правової допомоги саме судом; така вимога до держав-членів визнається одним із загальних мінімальних стандартів цивільного процесу. Причому, якщо спосіб надання правової допомоги визначено, то умови її надання судом та форми реалізації цієї гарантії безпосередньо в цивільному процесі не встановлено.

Оскільки європейська інтеграція України вимагає узгодження національного законодавства із відповідними європейськими стандартами, зокрема у сфері судочинства, то вказаний європейський мінімальний стандарт цивільного процесу – надання судом правової допомоги стороні – також підлягає імплементації у цивільне судочинство України. Водночас, з наукової і практичної точок зору необхідним є визначення можливих форм його реалізації в межах вже існуючої цивільної процесуальної форми захисту прав.

Передусім зазначимо, що законодавство України не заперечує можливість надання громадянам правової допомоги державними органами (до яких належать й суди). Зокрема, Конституційний Суд України роз'яснив, що у частині першій статті 59 Конституції України не міститься обмежень стосовно кола суб'єктів надання правової допомоги (п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року

№ 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу)). Так, наприклад, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» відносить органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (з питань, що віднесені до їх повноважень) до суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні (ч. 1 ст. 9). Водночас не виключається визначення в інших законах України порядку, умов і способів надання особі правової допомоги належного рівня. З огляду на наведені вище положення Резолюції Європейського парламенту, на наше переконання, в Україні за судом також варто визнати статус суб'єкта надання правової допомоги, зокрема учасникам справи. Адже, як справедливо зауважують окремі провідні вчені-процесуалісти, допомогу тому, хто не вміє – це обов'язок судді [4, с. 8]. Тим більше, на нашу думку, цей обов'язок прямо впливає з принципу “*iura novit curia*” (“суд знає закони”) [5].

Як роз'яснив Конституційний Суд України, правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо (п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу)).

В цивільному судочинстві, з огляду на принципи рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом і змагальності, суд не може надавати стороні правову допомогу у формі складення позовних заяв (хоча, наприклад, в адміністративному судочинстві, на підставі ч. 3, 4 ст. 160 КАС України, на прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви; позовна заява може бути складена шляхом заповнення бланка позову, наданого судом), проте це не виключає такої форми, як надання судом сторонам роз'яснень з правових питань, пов'язаних із розглядом конкретної справи. Так, зокрема, Цивільний процесуальний кодекс України містить ряд випадків надання судом подібних роз'яснень, а саме: роз'яснення у випадку необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій (п. 3 ч. 5 ст. 12); роз'яснення малолітній або неповнолітній особі її прав та можливих наслідків дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення (ч. 2 ст. 45); роз'яснення в судовій повістці про виклик про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається

(накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок повідомити суд про причини неявки (п. 9 ч. 1 ст. 129); при скасуванні судового наказу – роз'яснення заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 171); при відмові у відкритті провадження з підстав юрисдикції – роз'яснення заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи (ч. 5 ст. 186); роз'яснення учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи (п. 5 ч. 2 ст. 197); при проведенні врегулювання спору за участю судді – роз'яснення сторонам предмету доказування по категорії спору, який розглядається, можливих шляхів мирного врегулювання спору, судової практики в аналогічних спорах (ч. 4, 5 ст. 203); при відмові позивача від позову або визнання позову відповідачем – роз'яснення сторонам наслідків відповідних процесуальних дій (ч. 2 ст. 206); при укладенні мирової угоди – роз'яснення сторонам наслідків такого рішення (ч. 3 ст. 207).

Подібні роз'яснення, як форма надання судом правової допомоги сторонам, спрямовані на забезпечення виконання завдання цивільного судочинства, а саме – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК), тобто пов'язані передусім із забезпеченням руху цивільної справи.

Поряд із наданням учасникам справи правової допомоги у формі надання роз'яснень, суд відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України також: з власної ініціативи витребує докази у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81); при розгляді справ окремого провадження – сприяє у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб; з метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (ч. 1, 2 ст. 294). Тобто в зазначених випадках суд, фактично допомагаючи учаснику справи у здійсненні процесуальних прав, вчиняє процесуальній дії, спрямовані на виконання завдання цивільного судочинства.

Отже, як при наданні учасникам справи роз'яснень, так й при вчиненні судом зазначених процесуальних дій, забезпечується виконання завдання

цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. Тому варто погодитись із окремими науковцями, які розглядають доступність правової допомоги як складову процесуальної економії [6, с. 17], яку ми завжди розглядали передумовою ефективності цивільного судочинства, адже саме процесуальна економія дозволяє суду найбільш повно і раціонально використовувати регламентовані процесуальним законом процесуальні засоби відповідно до завдання і мети цивільного судочинства; при мінімальній витраті засобів і зусиль забезпечити правильне і швидке вирішення спорів [7, с. 130].

Безперечно, зазначені дії суду є проявом його процесуальної активності, які реалізуються незалежно від волевиявлення учасників справи, а підставою для прояву такої ініціативи є пряма вказівка процесуального закону, його зміст або потреба, що виникла в ході розгляду справи і обумовлена завданнями цивільного судочинства [8]. До прояву процесуальної активності, як елементу надання учасникам справи правової допомоги, на нашу думку, варто віднести й здійснення судом, в силу принципу “*jura novit curia*” (“суд знає закони”), самостійної кваліфікації правової природи відносин між позивачем та відповідачем, вибір і застосування до спірних правовідносин відповідних норм права, повне і всебічне з’ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, адже в силу цього принципу суд зобов’язаний застосувати правильні норми права, перекваліфікувавши позов, незалежно від посилань позивача [5].

Викладене вище, на наше переконання, свідчить, що в цивільному судочинстві України на даний час вже частково реалізовано європейські мінімальні стандарти цивільного процесу доступності до правосуддя в частині забезпечення надання судом правової допомоги сторонам. Подальший розвиток в цивільному процесуальному законодавстві України мінімальних стандартів цивільного процесу ЄС, зокрема тих, які забезпечують ефективний доступ до правосуддя, сприятиме імплементації міжнародних стандартів у цивільне судочинство України як необхідної умови європейської інтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комаров В. Основоположні принципи цивільного судочинства. *Право України*. 2018. № 10. С. 14–49.
2. Атаманчук І. В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 109–116.

3. European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union (2015/2084(INL)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0282>.

4. Тимченко Г. П. Принцип доступності судового захисту в історичному та теоретичному аспектах. *Судова апеляція*. 2010. № 3 (20). С. 6–12.

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 2 листопада 2022 року у справі № 685/1008/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140664>.

6. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.

7. Короед С. О. Процесуальна економія як передумова ефективності цивільного судочинства. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2013. № 3-1. С. 128–131. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/3/Koroied%20S.%20O..pdf.

8. Луспеник Д. Роль суду в цивільному змагальному процесі. *Юридичний журнал*. 2004. № 5. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1156>.

Короленко В. М.

ПРАВО БУТИ ЗАСЛУХАНИМ У СУДІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття шоста Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод прямо не передбачає права бути заслуханим у суді. Проте Європейський суд з прав людини таке право практично визнає, широко тлумачачи право особи на публічний розгляд її справи в суді. І, широко тлумачачи це право, ЄСПЛ доходить до того висновку, що, все-таки, особа має, в рамках статті шостої Конвенції, право розраховувати на те, що суд буде ознайомлений з її аргументами не лише викладеними у документах по суті справи, а і безпосередньо під час усних та публічних слухань.

Стосовно забезпечення права бути вислуханим у суді там, де воно закріплене і не передбачено обмежень на участь у судовому розгляді, виникали питання забезпечення права на участь у судовому засіданні, пов'язані із проведенням АТО та ООС (2014–2022 роки), запровадженням карантинних заходів (2020–2023 роки) та правового режиму воєнного стану (2022–2023). Проте держава загалом досить активно та оперативно такі

питання вирішувала та забезпечувала це право шляхом зміни територіальної підсудності, шляхом переміщення судів, шляхом зупинення процесуальних строків, шляхом запровадження можливості широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Деякі з цих способів забезпечення права бути вислуханим у суді при розгляді своєї справи стосуються широкого кола процесуальних питань. Зокрема зміна територіальної підсудності, переміщення судів стосуються процесу у цілому. Натомість запровадження можливості учасників судового процесу брати участь в судовому засіданні в режимі відео-конференції стосується більшою мірою саме права бути заслуханим у суді. Застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій для участі в судовому засіданні із використанням відео-зв'язку набуло поширення у період пандемії COVID-19.

Іншою перепорою для реалізації права бути вислуханим у суді стало запровадження спрощених процедур розгляду справ. Так реформа процесуального законодавства 2017 року закріпила низку положень, які передбачають спрощене провадження, в тому числі і без виклику сторін. Було передбачено в окремих випадках розгляд справи без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами. Для цього суд постановляє відповідну ухвалу. Сторона може подати клопотання про розгляд справи з повідомленням сторін та за їх участі. Проте у разі, коли таке клопотання не буде задоволене і справа залишиться в процедурі спрощеного позовного провадження без виклику сторін, сторони не зможуть її оскаржити її окремо від рішення суду. Передбачено дуже стислі строки вирішення такої справи і тому часто, коли стороні є що сказати, вона не може цього зробити. Дуже стислими в такому випадку є також строки подання доказів, подання клопотань про витребування доказів та заяв про виклик свідків. Є випадки навіть коли суди відмовляють у виклику свідків у зв'язку з недоцільністю, так як справа не потребує, на думку суду, розгляду з викликом сторін. У такому випадку у сторін втрачається можливість обґрунтувати свої вимоги та заперечення проти доводів іншої сторони.

З огляду на це, доцільно для забезпечення права бути вислуханим у суді передбачити таке: у разі постановлення ухвали про розгляд справи у спрощеному провадженні без виклику сторін, якщо надійшла заява від будь-якої із сторін про розгляд справи з участю сторін, перейти до розгляду справи з викликом сторін незалежно від обґрунтованості такого клопотання чи інших аргументів. Проте для запобігання штучному затягуванню розгляду справи пропонується у випадку першої ж неявки незалежно від поважності причин

сторони, яка подала таке клопотання, повертатися до розгляду без виклику сторін коли не з'явилася жодна зі сторін, або розглядати справу лише за участю тієї сторони, яка не заявляла таке клопотання, але з'явилася у судове засідання. Це належним чином гарантує право бути вислуханим у суді.

Коструба А. В.
ПАРТИСИПАТИВНА ПРОЦЕДУРА
В ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ФРАНЦІЇ:
ДО ПИТАННЯ ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

До середини ХХ століття в умовах інтенсифікації економічного розвитку ставати очевидним, що Цивільний процесуальний кодекс Франції, прийнятий ще 1806 р. безнадійно застарів.

Переважна більшість статей чотирьох книг Кодексу 1806 і навіть цілі його розділи до середини 1960-х рр. були скасовані.

Аналогічну тенденцію ми спостерігаємо, аналізуючи Комерційний кодекс Франції, який також втрачає свою регламентацій функціональність к середини 20 століття. Отже, більшість процесуальних відносин того часу регулюється окремими і достатньо численними нормативно-правовими актами процесуального права Франції.

Відповідний алгоритм декодифікації національного законодавства ми спостерігаємо в Україні, яскравим прикладом чого є декларативність положень Господарського кодексу України та нормативна інституційність цивільного законодавства України. Вказане є свідченням загальних тенденцій у розвитку національного законодавства багатьох європейським країн.

Розуміючи власні недоліки у сфері нормотворчості, які в умовах розрізненості правового регулювання призвели до системності їх протиріч, французький законотворець, наприкінці 1960-х на початку 1970-х років проводить реформу процесуального законодавства, результатом якої стає Новий цивільний процесуальний кодекс Франції.

«Новий цивільний процесуальний кодекс Франції» діяв під такою назвою аж до набрання чинності Законом Франції № 2007—1787 від 20 грудня 2007 р. «Про спрощення права», яким його було перейменовано на «Цивільний процесуальний кодекс».

Відходячі традиції окремого нормативного регулювання процесуальних відносин, що характерно для законодавства Франції середини ХХ століття,

вже на початку XX століття спостерігається стійка тенденція до консолідації нормативного масиву.

Серед нововведень процесуального законодавства Франції на сучасному етапі слід виділити новації у сфері альтернативного вирішення спорів, що заслуговує на свою увагу в умовах розвитку національного законодавства України.

Традиційним для України є виділення таких способів врегулювання спорів як: судове провадження, медіація, арбітраж та мирова угода.

Нині процесуально законодавство Франції виділяє такі способи вирішення соціальних конфліктів: переговори; медіація; консиліація (погоджувальна процедура); мирова угода; експертиза; арбітраж (третейський суд), партисипативна процедура та власне судове провадження. Наведене свідчить про ефективність позасудового вирішення спорів через розширення переліку відповідних процедур.

Щодо перерахованих альтернативних способів врегулювання суперечок нині інтерес для нас складає партисипативна процедура. Варто зазначити, що більшість з наведених процесуальних конструкцій в тій чи іншій частині відображені в національній процесуальній екосистемі. У той же час партисипативна процедура як результат рецепції *Common law* становить підвищений інтерес в аспекті питання їх процесуальної функціональності, отже її поява у праві Франції має історію лише з 2011 року.

Суть партисипативної процедури полягає у проведенні сторонами без участі незалежної третьої особи, але за сприяння адвокатів сторін та протягом заздалегідь визначеного періоду часу переговорів, спрямованих на мирне врегулювання спору.

В основі партисипативної процедури лежить метод ведення переговорів, на основі певних правил, дотримуючись яких сторони в абсолютній більшості випадків здатні досягти розумної угоди. Суть цього методу полягає в тому, що при врегулюванні спору сторони спільно вирішують загальну проблему, керуючись з одного боку об'єктивними стандартами, а з іншого – власними інтересами та дійсними потребам.

За відсутності згоди між сторонами конфлікту передбачається полегшений перехід до судового розгляду спору або той його частини, яка не була врегульована сторонами. Так, сторонам не потрібно проходити інші обов'язкові процедури (консиліація або медіація у випадках, коли ці процедури є обов'язковими (ст. 2066 Цивільного кодексу Франції)). Крім того, французькі юристи зазначають, що у разі відсутності угоди сторін за підсумками проведення партисипативної процедури конвенційну стадію

останньої можна розглядати як підготовку справи до цивільного розгляду в суді, яка згодом дозволяє прискорити розгляд справи судом.

Основні положення, що стосуються партисипативної процедури, умов, порядку та наслідків укладання угоди про проведення партисипативної процедури містяться у Цивільному кодексі Франції. Такий підхід обумовлений природою цієї процедури, яку ми не можемо віднести до судових.

В свою чергу, питання про обмін документами між сторонами, звернення до спеціаліста в ході проведення процедури, підсумки її проведення, про судове запровадження угоди, досягнутої за підсумками проведення партисипативної процедури, про судовий розгляд та вирішення спору щодо неврегульованих розбіжностей визначається вже у Цивільному процесуальному кодексі Франції. В цьому аспекті ми вже ведемо мову про процесуальні моменти вирішення юридичного конфлікту між учасниками відносин.

Не зважаючи на нормативну диспозитивність в застосуванні відповідної процедури, трудові спори не можуть бути врегульовані за їх допомогою.

При виборі партисипативної процедури сторони, спір яких ще не передано на розгляд до суду, укладають відповідну партисипативну угоду, згідно з якою зобов'язуються спільно та сумлінно працювати над мирним врегулюванням спору за межами судових процедур.

Саме цим, на нашу думку пояснюється регламентація відповідної юридичної конструкції в межах саме цивільного законодавства.

Відповідна партисипативна угода повинна містити умову про термін проведення процедури, предмет спору, документи та інформацію, необхідну для вирішення спору, та порядок обміну ними. Очевидно, необхідно враховувати довірчий характер дискусій.

Партисипативна угода укладається на певний тимчасовий період, протягом якого сторони не мають права звертатися до суду за вирішенням спору.

Структурно, відповідно до положень статті 1543 Цивільного процесуального кодексу Франції, партисипативна процедура складається з власне конвенційної процедури, спрямованої на досягнення сторонами угоди щодо варіанту врегулювання спору, та в разі необхідності, наступної за конвенційною, процедури судового розгляду.

Таким чином, партисипативна процедура – це альтернативний спосіб врегулювання спорів виключно за участю адвокатів ха межами судового провадження.

Кочин В. В.

ТРУДОВІ «СПОРИ ПРО ПРАВА» ТА «СПОРИ ЩОДО ІНТЕРЕСІВ»: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ВНОРМУВАННЯ

Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (далі – Закон) визначає правові і організаційні засади функціонування *системи заходів по вирішенню колективних трудових спорів* (конфліктів) і спрямований на здійснення взаємодії сторін соціально-трудових відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними. Його реалізація створює основу для «розвантаження» судової системи від значної кількості трудових спорів. Однак, поруч із цією позитивною тенденцією є окремі застереження щодо «виведення» цієї категорії спорів за межі правосуддя.

Верховний Суд у постанові від 15 квітня 2021 року у справі № 210/3062/20 вказав, що судовий порядок розгляду колективних трудових спорів (конфліктів) процесуальним законодавством та Законом передбачено у окремих випадках (статті 23, 24, 25 Закону, частина п'ята статті 20, частини друга, четверта статті 42 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»). Крім того, суд наголосив, що «колективні трудові спори, на відміну від індивідуальних – це *спори непозовного провадження* між найманими працівниками, трудовим колективом (профспілкою) і власником чи уповноваженим ним органом, в яких йдеться *про зіткнення інтересів сторін трудових правовідносин*. А тому, до таких спорів застосовується *примирно-третейський порядок вирішення*, правовий механізм якого визначено Законом України „Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)“. Така позиція відповідає висновкам Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, викладеним у постанові від 29 травня 2019 року у справі № 479/58/19 (провадження № 61-7495св19), та висновкам Великої Палати верховного Суду у постанові від 01 жовтня 2019 року у справі № 916/2721/18 (провадження № 12-64гс19)».

Звертаємо увагу, що за статтею 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, *трудових*, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства (абзац перший частини першої); відповідно, цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими ЦПК України, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження (частина друга).

Отже, згідно із позицією Верховного Суду або йдеться про невідомість колективних трудових спорів у порядку цивільного судочинства, або про необхідність їх розгляду у порядку наказного чи окремого провадження, що загалом виглядає як мінімум дивно. Хоча, на окремі прояви несправедливості при розгляді трудових спорів у юридичній літературі вже зверталася увага [1, с. 90].

Говорячи про європейські стандарти, закріплені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) щодо досліджуваних відносин, слід стверджувати про поєднання права на судовий захист (стаття 6) та права на об'єднання (асоціацію) (стаття 11).

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 2 жовтня 2018 року у справі *Mutu and Pechstein v. Switzerland* (заяви № 40575/10 та 67474/10) зазначив таке:

– право на доступ до суду, гарантоване § 1 статті 6, не є абсолютним, але може підлягати обмеженням; вони непрямо дозволені, оскільки право на доступ за своєю самою природою вимагає регулювання з боку держави. Встановлюючи таке регулювання, Договірні Держави користуються певним простором обдумування. Остаточне рішення щодо дотримання вимог Конвенції залишається за Судом, який повинен бути переконаний, що застосовані обмеження не забороняють доступ, наданий [фізичній] особі, таким чином або в такому обсязі, що порушується сама суть права. Крім того, обмеження не буде сумісним із § 1 статті 6, якщо воно не переслідує законної мети та якщо немає розумного співвідношення домірності між використаними засобами та метою, яку прагнуть досягти (§ 93);

– цей доступ до суду не обов'язково слід розуміти як доступ до суду класичного типу, інтегрованого в стандартний судовий механізм країни; таким чином, „трибунал“ може бути органом, створеним для вирішення обмеженої кількості конкретних питань, за умови, що він завжди пропонує належні гарантії (§ 94);

– крім того, необхідно розрізняти добровільний арбітраж і примусовий арбітраж. Якщо арбітраж є обов'язковим у сенсі того, що він вимагається законом, сторони не мають іншого вибору, окрім як передати свій спір до арбітражного суду, який має забезпечити гарантії, забезпечені § 1 статтею 6 Конвенції (§ 95).

Міжнародна Організація Праці (далі – МОП) у Конвенції № 154 про сприяння колективним переговорам (*Collective Bargaining Convention*), 1981 року № 154 (далі – Конвенція № 154) визначила термін «*колективні переговори*», що

«означає всі переговори, що проводяться між роботодавцем, групою роботодавців або однією чи кількома організаціями роботодавців з одного боку, та однією чи кількома організаціями працівників – з другого, з метою:

- а) визначення умов праці й зайнятості; та (або)
- б) регулювання відносин між роботодавцями й працівниками; та/або

с) регулювання відносин між роботодавцями чи їхніми організаціями та організацією чи організаціями працівників» (стаття 2).

Отже колективні переговори за Конвенцією № 154 можливі до встановлення (урегулювання) нових трудових відносин. Крім того, «Положення цієї Конвенції не перешкоджають функціонуванню систем трудових відносин, де колективні переговори проходять у рамках примирного та/або арбітражного механізму чи органів, в яких сторони, що ведуть колективні переговори, добровільно беруть участь» (стаття 6 Конвенції № 154).

Підсумовуючи, звертаємо увагу на можливість як судового так і позасудового способів розв'язання колективних трудових спорів. Однак, йдеться про альтернативність, а не заборону (чи обмеження) судової підвідомчості із особливостями щодо обов'язкового та добровільного арбітражу. Судовий захист не є єдиним способом захисту прав та свобод людини і громадянина, однак „вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина“ (речення четверте абзацу першого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010).

Отже, слід говорити про розмежування переговорів до встановлення (урегулювання) відносин, а також переговори як спосіб розв'язання вже існуючого спору. Існує два широкі види колективних трудових спорів:

– *спір про колективні права* – виникає, коли є розбіжності щодо тлумачення або виконання умов найму, що містяться в діючих колективних договорах або чинних законах і нормативних актах (приклади включають спори щодо невиплати заробітної плати, недотримання встановлених ставок оплати праці чи відпусток або антипрофспілкову практику, яка суперечить законодавчому захисту);

– *спір про колективні інтереси* – це розбіжності між сторонами щодо визначення прав та умов найму, які мають бути встановлені новим колективним договором, або щодо внесення змін до вже існуючих [2].

Статтею 7 Закону внормовано послідовність розгляду і вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Зокрема, розгляд колективного трудового спору (конфлікту) здійснюється з питань, передбачених:

1) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; укладення чи зміни колективного договору, угоди – примирною комісією, а в разі неприйняття рішення у строки, встановлені статтею 9 Закону, – трудовим арбітражем;

2) виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; невиконання вимог законодавства про працю – трудовим арбітражем.

Відповідно до статті 8 Закону примирна комісія – орган, призначений для вироблення рішення, що може задовольнити сторони колективного трудового спору (конфлікту), та який складається із представників сторін (частина перша) та утворюється за ініціативою сторін (частина друга). Рішення примирної комісії має для сторін *обов'язкову силу* і виконується в порядку і строки, які встановлені цим рішенням (частина четверта статті 9).

За статтею 11 Законом трудовий арбітраж – орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і *приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту)* (частина перша) та утворюється з ініціативи однієї із сторін або незалежного посередника (частина друга). Рішення трудового арбітражу про вирішення колективного трудового спору (конфлікту) є *обов'язковим для виконання, якщо сторони про це попередньо домовилися* (частина п'ята статті 12).

Надання примирній комісії чи трудовому арбітражу статусу органу, що здійснює обов'язкове досудове врегулювання спору, або альтернативного судові інституції повинно знайти своє логічне продовження у законодавстві, а не доповнюватися суперечливою практикою Верховного Суду.

Європейський суд з прав людини «повторює, що орган влади, який не класифікується як один із судів держави, може, для цілей статті 6 § 1, підпадати під поняття „трибунал“ у змісті цього виразу. Суд або трибунал характеризується в цьому матеріальному сенсі своєю судовою функцією, тобто розв'язує питання, що входять до його компетенції на основі правових норм, з повною юрисдикцією та після провадження, проведеного в установленому порядку. Повноваження приймати рішення закладено в самому понятті „трибунал“. Процедура перед нею повинна забезпечувати „розв'язання спірних питань“, як того вимагає § 1 статті 6. Для цілей § 1 статті 6 трибунал не обов'язково є судом, інтегрованим у стандартний судовий механізм. Він може бути створений для розгляду конкретного

питання, яке може відповідним чином розглядатися поза звичайною судовою системою. Крім того, лише інституція, яка має повну юрисдикцію та задовольняє низку вимог, таких як незалежність від виконавчої влади, а також від сторін, заслуговує на назву „трибунал“ у значенні § 1 статті 6» [рішення у справі *Mutu and Pechstein v. Switzerland* (заяви № 40575/10 та 67474/10), § 139].

МОП наводить наступні приклади арбітражу у колективних спорах:

1) *добровільний арбітраж*:

– у разі невдачі попередньої процедури примирення/посередництва та за згодою обох сторін (Китай, Колумбія, Франція, Індонезія, Ірландія, Марокко, Філіппіни, Шрі-Ланка, Таїланд і Великобританія);

– якщо попередня домовленість про це була досягнута шляхом колективного договору (Австралія, Данія, Кенія, Республіка Корея, Філіппіни та Іспанія);

2) *обов'язковий арбітраж*:

– для деяких колективних спорів про права (Китай і Данія);

– для спорів, що стосуються окремих служб, у межах яких страйки заборонені та/або припинені (Алжир, Чилі, Кот-д'Івуар, Есватіні, Республіка Корея та Південна Африка) [2].

Окрему увагу звернемо на професійну спілку як сторону в переговорах (абзац другий частини першої статті 3 Закону) Так, відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки» (частина перша статті 2).

Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 липня 2013 року у справі *Sindicatul „Păstorul cel Bun“ v. Romania* [GC] (заява № 2330/09) вказав таке:

– стаття 11 Конвенції надає членам профспілки право на те, щоб їхня професійна спілка була почута з метою захисту своїх інтересів, але не гарантує їм жодного особливого ставлення з боку держави. Конвенція вимагає, щоб відповідно до національного законодавства профспілки мали можливість, за умов, що не суперечать статті 11, прагнути захисту інтересів своїх членів (§ 134);

– завдяки своїй прецедентній практиці Суд склав невичерпний перелік складових елементів права на асоціацію, включаючи право створювати професійну спілку або приєднуватися до неї, заборону закритих угод і право щоб професійна спілка прагнула переконати роботодавця почути те, що вона

має сказати від імені своїх членів. З огляду на розвиток трудових відносин нещодавно він постановив, що право на ведення колективних переговорів з роботодавцем у принципі, за винятком дуже особливих випадків, стало одним із істотних елементів права створювати профспілки та вступати до них для захисту окремих інтересів [своїх членів] (§ 135).

Участь професійної спілки у механізмі захисту прав та інтересів своїх членів за міжнародно визнаними трудовими стандартами має сприяти примирним механізмам, надавати можливість урегулювати відносини між роботодавцем й працівниками. Разом з тим, реалізація права на колективні переговори не може обмежувати встановлене законом право на судовий захист та здійснення правосуддя.

Аналіз Закону надає можливість констатувати, що переговори є формою розв'язання колективного трудового спору (конфлікту) (*collective labour disputes*). Проте, такі переговори стосуються *спору про право*, а не *спору про імперес*, який розв'язується під час колективних переговорів (*collective bargaining*) в межах ведення соціального діалогу відповідно до Закону України „Про соціальний діалог в Україні“ та під час розробки, укладення та виконання колективних договорів і угод на підставі Закону України „Про колективні договори і угоди“.

Європейський Суд з прав людини у рішенні від 5 липня 2022 року у справі *Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany* (Заяви № 815/18 та 4 інші) вказав наступне:

– чутливість соціальних і політичних питань, пов'язаних із досягненням належного балансу між відповідними інтересами працюючих та управління, а також високий ступінь розбіжності між національними системами в цій сфері є елементами, що вказують на широкий простір для обдумування Договірним державам щодо того, як можуть бути забезпечені свобода професійних спілок і захист професійних інтересів членів професійних спілок (перше речення § 55);

– сутність добровільної системи ведення колективних переговорів полягає в тому, що професійна спілка, яка не визнана роботодавцем, повинна мати можливість вживати заходів, у тому числі, якщо необхідно, організувати протести з метою переконати роботодавця розпочати колективні переговори з питань, які професійна спілка вважає важливими для інтересів її членів (§ 58);

– ширина простору для обдумування держав також залежить від мети, яку переслідує оскаржуване обмеження, і конкуруючих прав інших осіб, які можуть постраждати внаслідок необмеженого здійснення права. вести колективні

переговори. Суд посилається на свій вищезазначений висновок про те, що оскаржувані положення спрямовані, зокрема, на забезпечення справедливого функціонування системи колективних переговорів, перешкоджаючи професійним спілкам, які представляють працівників на ключових посадах, вести переговори щодо колективних договорів окремо на шкоду іншим працівникам, і також у сприянні загальному компромісу. Ці цілі, які захищають права зазначених інших працівників і професійних спілок, які захищають їхні інтереси, а також права роботодавця, слід вважати дуже вагомими, оскільки вони спрямовані на зміцнення всієї системи колективних переговорів і, таким чином, також свобода професійних спілок як така (§ 69).

Отже, нині професійна спілка як сторона колективного трудового спору має свободу у виборі права, яке реалізовуватиме з метою захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів своїх членів: ведення колективних переговорів у разі виникнення *спору про інтерес*, звернення до відповідного органу з метою розв'язання *спору про право*; звернення до суду з метою *захисту прав та інтересів*; страйк. Міжнародний досвід свідчить, що існують різні моделі унормування цих відносин, однак за чинним Законом доступ до суду за захистом не може бути обмежено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Короленко В. М. Справедливий розгляд і вирішення цивільної справи як одне з завдань цивільного судочинства в контексті статті 10 ЦПК України. *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник наукових праць учасників IV науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 червня 2021 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. С. 73–92.

2. Access to labour justice in collective labour disputes: Evidence from the updated IRLex database. URL: https://www.ilo.org/global/topics/collective-bargaining-labour-relations/publications/WCMS_868789/lang--en/index.htm (дата звернення: 01.06.2023).

Кравченко М. В.
ФОРМИ І СПОСОБИ ПОВІДОМЛЕННЯ
УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ПРО ЧАС І МІСЦЕ
РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ
ЗА ДОПОМОГОЮ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Застосування сучасних інформаційних технологій у діяльності судової влади України значно розширює функціональні можливості судочинства, сприяє оптимізації організаційних процедур його діяльності, істотно покращує комунікацію між судом та учасниками судових процесів завдяки виникненню новітніх способів обміну інформацією між ними, слугує технологічним підґрунтям для забезпечення своєчасності та ефективності відправлення правосуддя.

Завдяки диджиталізації судочинства виникли нові форми і способи повідомлення учасників судового процесу про час і місце розгляду цивільних справ, які були закріплені законодавцем у цивільному процесуальному законодавстві. При цьому аналіз історії прийняття новел законодавства щодо правового регулювання таких аспектів цивільного процесу дає достатні підстави для висновку про поступову зміну контексту цих правовідносин від виключно паперового до переважно електронного документообігу між судом та учасниками процесу, спонукання учасників процесу до застосування новітніх технологій у комунікації із судом, що безперечно пришвидшує процедури організації розгляду справи.

Відповідно до частини 6 статті 128 Цивільного процесуального кодексу України судова повістка, а у випадках, встановлених цим Кодексом, разом з копіями відповідних документів надсилається на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи, у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси або разом із розпискою рекомендованим листом з повідомленням про вручення у випадку, якщо така адреса відсутня, або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи. [1]

Тобто, у першу чергу вказана норма права передбачає як спосіб повідомлення учасників судового процесу про час і місце розгляду цивільних справ саме направлення судової повістки на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи.

Суд направляє судові рішення, судові повістки, судові повістки - повідомлення та інші процесуальні документи учасникам судового процесу на їхні офіційні електронні адреси, вчиняє інші процесуальні дії в електронній формі із застосуванням Єдиної судової інформаційно-

комунікаційної системи в порядку, визначеному цим Кодексом, Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів) (частина п'ята статті 14 ЦПК України). [1]

Адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки реєструють офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі в добровільному порядку (частина шоста статті 14 ЦПК України). [1]

Із змісту вказаної процесуальної норми убачається, що для цілей цього кодексу офіційною електронною адресою є електронна адреса, зареєстрована в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі.

Системний аналіз частини шостої статті 128, частини першої статті 130 ЦПК України дає підстави для висновку, що судова повістка надсилається на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи лише у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси. [2]

Згідно з пунктами 1, 2 та 6 розділу 2 Тимчасового регламенту надсилання судом електронних документів учасникам судового процесу, кримінального провадження, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 07 листопада 2016 року № 227, документи можуть бути надіслані користувачеві судом в електронному вигляді лише після реєстрації в Системі. Реєстрація користувача відбувається шляхом заповнення відповідної реєстраційної форми, із зазначенням певних відомостей для отримання процесуальних документів в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства, після реєстрації в Системі і генерації адреси електронної пошти користувач повинен подати до суду заявку, згідно з шаблоном, розміщеним на офіційному веб-порталі «Судова влада України».

Згідно підпункту 1 пункту 2 розділу 1 Тимчасового регламенту електронна адреса - адреса електронної пошти, вказана користувачем в ЄСІТС, що складається з ідентифікатора, позначки «@» та доменного імені. При цьому ідентифікатором для юридичних осіб зазвичай є ідентифікаційний код юридичної особи, для фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців – ідентифікаційний номер платника податків – фізичної особи (у разі

відсутності ідентифікаційного номера – серія та номер паспорта громадянина). Доменним іменем є ім'я у домені «mail.gov.ua».

Вказані визначення офіційної електронної пошти і умови направлення судової повістки на офіційну електронну пошту узгоджуються із сталою судовою практикою, зокрема, Верховного Суду. [2,3,4]

Однак, варто відзначити, що офіційною електронною поштою визнається також адреса електронної пошти, вказана в одному з державних реєстрів, що передбачено пунктом 5.8 Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. [5]

Доказами, що підтверджують наявність у особи офіційної електронної пошти, є листи ДП «Центр судових сервісів», відповіді, сформовані засобами підсистеми ЄСІТС «Електронний суд». [6,7]

Перебіг процесуальних строків, початок яких пов'язується з моментом вручення процесуального документа учаснику судового процесу в електронній формі, починається з наступного дня після доставлення документів до Електронного кабінету в розділі «Мої справи». [7,8]

Поряд із тим, судами застосовується в якості способу повідомлення учасників судового процесу про час і місце розгляду цивільних справ й інший спосіб, який не передбачений чинним цивільним процесуальним законодавством – направлення судових викликів і повідомлень не на офіційну електронну адресу, а на адресу, зазначену учасником справи в документах, наданих суду. В цьому випадку учасник справи у належній процесуальній формі не висловив своєї згоди на отримання саме таким способом судових викликів і повідомлень, однак такий спосіб, на нашу думку, не суперечить загальним засадам цивільного судочинства і відповідає загальноправовому принципу добросовісності, що є основою доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), яка базується ще на римській максимі - "*non concedit venire contra factum proprium*" (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці).

Верховний Суд при наданні правової оцінки прийнятності вказаного способу повідомлення учасника процесу виходить з того, що якщо учасник надав суду електронну адресу (хоча міг цього і не робити), зазначивши її у заяві (скарзі), то слід припустити, що учасник справи бажає, принаймні не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. Це, в свою чергу, покладає на учасника справи обов'язок отримувати повідомлення і відповідати на них. З огляду на це, суд, який комунікує з учасником за

допомогою повідомлених ним засобів, діє правомірно і добросовісно. Тому слід виходити з «презумпції обізнаності»: особа, якій адресовано повідомлення суду через такі засоби комунікації, знає або принаймні повинна була дізнатися про повідомлення. [9,10,11]

Традиційні поштові пересилання судових викликів і повідомлень значно поступаються новітнім інформаційним ресурсам у швидкості, доступності та зручності, адже учасники процесу безсумнівно частіше користуються гаджетами аніж звичайною поштовою скринькою для листування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
2. Постанова Верховного Суду від 01 червня 2022 року у справі № 761/42977/19 (провадження № 61-1933св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604212>.
3. Постанова Верховного Суду від 01 червня 2022 року у справі № 761/42977/19 (провадження № 61-1933св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604212>.
4. Постанова Верховного Суду від 01 червня 2022 року у справі № 761/42977/19 (провадження № 61-1933св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604212>.
5. Рішення Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/1845_17.08.2021.pdf.
6. Постанова Верховного Суду від 08 березня 2023 року у справі № 398/2365/17 (провадження № 61-12194св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479842>.
7. Постанова Верховного Суду від 05 квітня 2023 року у справі № 761/14537/15-ц (провадження № 61-11084св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175569>.
8. Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2022 року у справі № 750/3275/21 (провадження № 61-21072св21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104045345>.
9. Постанова Верховного Суду від 20 січня 2023 року у справі № 465/6147/18 (провадження № 61-8101св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108627755>.
10. Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2022 року у справі № 759/14068/19 (провадження № 61-8505св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107651330>.

11. Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2022 року у справі № 725/486/22 (провадження № 61-7107 св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107963177>.

Пільков К. М.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ЗМІНА ПІДХОДІВ ЯК ПРОЯВ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Професор Тошіюкі Коно у своїх лекціях про ефективність у міжнародному приватному праві відзначав протилежні течії у правовому регулюванні: законодавець може схилитись переважно до намагання встановити чіткі правила (англ. *rules*) або до менш чітких, однак всеохоплюючих, стандартів-принципів (англ. *standards*). Спроба врегулювати відносини чіткими правилами в ідеалі покликана забезпечити правову визначеність, зрозумілість для особи наслідків своєї поведінки *ex ante*. Водночас, врегулювати все чіткими правилами практично неможливо, що виправдовує застосування стандартів (принципів) [1, с. 69–71].

В українській теорії права поняття стандартів як більш загального мірила поведінки, не конкретизованого до рівня норм-правил, не відділено від поняття принципів, тому те, що в інших правових системах визнається стандартом (наприклад стандарт розумності або розумної поведінки у цивільних відносинах), в українському праві часто охоплюється однойменним принципом (принцип розумності у цивільному праві).

Водночас, змішування стандартів і принципів у вітчизняній правовій системі мало місце в умовах, коли до принципів у правозастосуванні закріпилося ставлення як до номінального джерела регулювання, до якого належить звертатись у випадку прогалини у праві, коли відносини не врегульовані більш чіткими нормами-правилами. Так, у 2012 році у першому на той час комплексному науковому дослідженні принципів права у правозастосуванні в Україні О. О. Уварова, серед іншого, відзначала характерні для тогочасної судової практики тенденції застосування принципів:

Суди загальної юрисдикції, більшою мірою суди першої інстанції, використовують посилання на принципи права переважно суто формально, не застосовуючи їх як основу для вирішення справи.

Принципи права використовуються судами загальної юрисдикції для розкриття змісту законодавчих приписів.

Низький рівень розуміння природи принципів права призводить до неправильного їх застосування, переважно через помилкове розуміння їх змісту.

Принципи права часто слугують встановленню системних зв'язків між приписами законодавства, що дозволяє розкрити їх зміст і застосувати норму відповідно до нього, а також використовуються судами для оцінки законодавчих приписів, на підставі яких має бути вирішена справа. На той час дискусійним, на думку О. О. Уварової, залишалось питання про те, як має діяти суд загальної юрисдикції, якщо при вирішенні справи він виявляє, що закон, який врегульовує спірні відносини, не відповідає Конституції України.

Суди намагаються дотримуватися у процесі правозастосування вимог принципів права, що висуваються до цього процесу як частини механізму правового регулювання і порушення яких на цьому етапі може призвести до неправильного вирішення справи по суті.

Суди загальної юрисдикції при використанні принципів права у вирішенні справи переважно не розкривають самостійно їх зміст, орієнтуючись на практику Європейського Суду з прав людини, Конституційного Суду України, а також – в обмеженому числі випадків, практику Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів [8, с. 151–155].

Тоді ж у 2012 році С. С. Осадчук відзначала, що трактування легістською вітчизняною теорією права принципів права або як різновиду його норм найбільш загального змісту, або як основних ідей, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права зумовлює ситуацію, коли пряме застосування в юридичній практиці так званих «норм-принципів» виявляється утрудненим в силу їх абстрактної всезагальності [5, с. 34], а В. П. Шаганенко відзначав думку науковців про те, що у нормативістській позиції принципи права не містять ряд ознак правової норми, що пояснюється специфікою їх місця у системі права, адже за своїм сутнісним змістом принципи права консолідують систему права, складають основу права, пронизують всі його елементи, і відповідно до загальних принципів права тлумачаться норми права та формується каркас правових сфер, галузей та інститутів [9, с. 303].

Однак протягом останнього десятиліття ставлення до принципів у правозастосуванні судів змінюється. Хоча вже у 2019 році В. Г. Перепелюк все ще зосереджував увагу на інтерпретаційній функції принципів права, який, однак, також звертав увагу вже на можливість «безпосереднього» застосування принципів судами, яке, на його думку, полягає у формулюванні нового положення з метою подолання прогалини у нормативному регулюванні шляхом аналогії права, колізії між нормами права [7, с. 157]. Тобто застосування принципів все ще продовжувало визнаватись у

непоодиноких дослідженнях як радше вимушений засіб, результат відсутності чіткого нормативного регулювання, що оцінюється як явище негативне. Натомість Л. О. Корчева в контексті джерел європейського права вказує вже на загальні принципи права, які займають найголовніше місце в ієрархії, причому вони можуть навіть не міститися в нормах позитивного права, однак обов'язково застосовуються в судовій практиці [4, с. 11].

Ця ситуація не була унікальною для України. У здійсненому у 2022 році дослідженні застосування загальних принципів права у судочинстві, виявилось, що для більшості країн Європи, правові системи яких були оцінені, характерним є те, що принципи застосовуються, якщо є прогалини у праві (Австрія, Бельгія, Естонія, Іспанія, Італія, Литва, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Хорватія, Чехія, Швеція). У меншій частині країн вони можуть застосовуватися безпосередньо, навіть у тій мірі, в якій вони витісняють конкретні норми позитивного права, і мають перевагу над ними (Болгарія, Греція, Кіпр, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Франція, Угорщина) [2, с. 1].

За влучним висловом І. В. Гейця, роль принципів права у різних правових системах сучасності неоднакова. Однак, попри це, практично скрізь, або номінально, або фактично, вони є одним з джерел права, в тому числі в українській правовій системі [3, с. 12].

Аналіз практики Верховного Суду з 2017 до 2023 року свідчить про те, що принципи права набувають значення фактичного, а не лише номінального джерела права, адже формується масив практики, який в окремих категоріях справ заснований на безпосередньому застосуванні принципів права.

Можна виділити принаймні два важливі фактори, які сприяли появі і розвитку цієї тенденції:

Прийняття Україною зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і набуття практики Європейського суду з прав людини значення джерела права. Хоча Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» набрав чинності 30.03.2006, однак вплив від запровадження практики ЄСПЛ як джерела права мав кумулятивний характер. Національна судова практика поступово збагачувалась принципами, які не були властиві вітчизняній правовій системі. Як приклад можна навести принцип належного врядування, який тільки нещодавно набув такого осмислення у вітчизняній судовій практиці, що почав протиставлятися важливості дотримання внутрішніх

процедурних нормативних актів і покладати на державу відповідальність за порушення, допущені її органами стосовно власних процедур.

Закладення у процесуальні кодекси норм про те, що якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.

Після входження наведеним вище чином конвенційних та конституційних принципів до царини фактичних, а не номінальних інструментів регулювання, іншим принципам права вже простіше було наслідувати їх приклад. А глобалізація наукових досліджень, спрощення доступу до знань про інші правові системи разом із залученням до судової системи кадрів із науковим бекграундом, дозволили вітчизняному судочинству відкрити для себе «інородні» правові інститути з інших систем, які (ці інститути) цілком могли виводитись із принципів, вже давно укорінених у національній правовій системі. Так у новітній судовій практиці через не закріплені нормативно і не властиві національному праву доктрини «жили» принципи, які досі застосовувались номінально, наприклад через естопель, доктрину заборони суперечливої поведінки – принципи добросовісності і недопустимості зловживання правами. Таких прикладів можна навести ще багато. Однак важливо відзначити, що у багатьох випадках, коли ми ведемо мову про принцип, який було застосовано замість конкретної норми-правила, ми насправді часто маємо справу із застосуванням того, що Т. Коно називає стандартом. Застосування стандартів розумності, добросовісності, за якими оцінюється поведінка, не є виходом з ситуації прогалини у праві за відсутності конкретного правила, а є нормальною практикою, яка має багато переваг перед недосяжними намаганнями детально врегулювати конкретними нормами-правилами всі аспекти суспільних відносин, на які право поширює своє регулювання.

Хоча маємо визнати, що попри цю тенденцію у наукових дослідженнях має місце також інша, скоріше інерційна тенденція, яка полягає у висуненні тез про необхідність неодмінно законодавчого закріплення принципів, які вже укорінились у праві, зокрема через практику ЄСПЛ і національних судів. Цю тенденцію добре ілюструє пропозиція, висунута як основний висновок з наукової статті В. О. Панкратової, присвяченої принципу правової визначеності: «Тому актуальним є питання про закріплення цього принципу на законодавчому рівні, що б дало змогу гарантувати виконання, уточнення нормативно-правових актів; остаточність та обов'язковість виконання судових рішень. Але перш ніж цей

принцип отримає законодавче закріплення потрібно чітко розуміти його зміст, обсяг вимог, узгодження з іншими чинними принципами» [6, с. 38]. Тобто законодавче закріплення ставиться як самостійна мета, навіть ще до напрацювання майбутнього легального визначення принципу чи, навіть з'ясування того, чи таке взагалі можливе з огляду на те, який широкий зміст цього принципу виводиться вже з самої тільки практики ЄСПЛ. Схожим чином інші принципи, а також стандарти, які тяжіють до рівня принципів, можуть мати таку багатогранність змісту, що будь-які спроби нормативно окреслити їх межі матимуть скоріше негативні наслідки.

Водночас, варто визнати, що широке безпосереднє застосування принципів або стандартів поведінки приносить гнучкість правозастосування, наближає його результат у вигляді судового рішення до побутового уявлення про справедливість, однак разом з гнучкістю правозастосування несе втрату суворой єдності судової практики, адже діапазон можливих результатів застосування стандарту часто ширший за діапазон результатів застосування норми-правила. Ці наслідки все ж видаються вартими того, аби результат правозастосування був справедливий, не залежав критично від якості закону настільки, що суворе слідування детальним приписам законодавства створювало б вочевидь несправедливий або й парадоксальний результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kono T. Efficiency in Private International Law. Hague, 2014. 216 p.
2. The application of general principles and clauses in the case law of contentious-administrative courts: General Report. Seminar organised by the Supreme Court of Spain in cooperation with ACA-Europe. Madrid, 21 November 2022. 57 p. URL: https://aca-europe.eu/seminars/2022_Madrid/2022_Madrid_General_Report_en.pdf
3. Геєць І. В. Місце принципів права в системі джерел права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 10–12. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-6/1.
4. Корчевна Л. О. Принципи як джерела права, їх роль в правовій системі. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання* : матеріали Всеукр. дистанційної конф., присвяч. 20-річчю створення екон.- правового ф-ту (27 квіт., 2018 р., м. Одеса) : [зб. тез доп.] / ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ ; уклад.: А. В. Левенець, О. В. Нарожна ; за заг. ред.: Л. О. Корчевна, І. А. Дришлюк . Одеса : Фенікс, 2018. С. 11–14.

5. Осадчук С. С. Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах. *Наше право*. 2012. № 3, ч. 3. С. 32–37.

6. Панкратова В. О. Роль принципу правової визначеності у процесі правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 1. С. 35–38.

7. Перепелюк В. Г. Вплив принципів права на формування єдиної правозастосовчої практики. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 153–161. DOI: 10.37374/2019-36-17.

8. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.

9. Шаганенко В. П. Роль та значення принципів права в системі права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 303–309.

Подвірна О. В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА НІМЕЧЧИНІ

При дослідженні поняття та підстав виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України вітчизняні науковці доволі часто звертаються до положень римського приватного права, що видається цілком закономірним, враховуючи його значення для формування основних інститутів цивільного права країн романо-германської правової сім'ї.

Делікти в римському праві – це загальна назва правопорушень, які залежно від наслідків поділялися на публічні (*delicta publica*) і приватні (*delicta privata*). У той час, коли публічні делікти порушували інтереси держави в цілому й відносилися до юрисдикції римського кримінального суду, приватні делікти кваліфікувалися як замах на інтереси приватних осіб і, як правило, вирішувалися самими власниками майна [8, с. 273].

Як зазначають О. Отраднава та Ю. Безкоровайна, у випадках, коли йшлося про такі приватні делікти, як особиста образа, дрібна крадіжка, грабіж і неправомірне пошкодження або знищення чужих речей, абсолютно визначені матеріальні інтереси власника майна у більшості випадків захищалися шляхом фізичного насильства. Це пов'язано з тим, що в стародавні часи держава переважно не втручалася у відносини між приватними особами, натомість захист своїх інтересів був справою самих потерпілих. Так, у Законах XII таблиць містилася норма, відповідно до якої, неспроможного боржника зв'язували шкурами чи ланцюгами, вага яких

прирівнювалася до ваги речей (срібла чи золота), які він заборгував [6, с. 48]. Варто погодитись із думкою С. Галкевич, який зазначає: «незважаючи на те, що з часів Законів XII таблиць і до періоду імперії римська система приватних деліктів зазнала значних змін, і вироблені претором положення поступово пом'якшили казуїстичний характер цивільного права, римське право так ніколи й не виробило загального принципу, з використанням якого власники пошкодженого чи втраченого майна змогли б вимагати законного відшкодування» [2, с. 339].

На відміну від права Стародавнього Риму, сьогодні в більшості держав світу діє загальне правило, згідно з яким становище кредитора й боржника, хоч теоретично і є протилежними одне одному, проте відносини між ними не є відносинами субординації, незважаючи на всю їхню неврівноваженість. Як суб'єкти правовідносин, кредитор і боржник, навіть коли йдеться про недоговірні зобов'язання, рівноправні один одному – у законодавстві, партнерстві чи судовому захисті. Саме цього вимагає зобов'язання за сучасним цивільним правом [6, с. 52].

Також О. Отраднава акцентує увагу на тому, що поняття «зобов'язання із заподіяння шкоди», яке часто ще іменують «деліктним зобов'язанням», а також категорію «відповідальність за заподіяння шкоди», як у вітчизняній літературі, так і на практиці, часто розцінюють як тотожні [6, с. 50]. Водночас С. Гринько зауважує, що сьогодні існує гостра необхідність у розмежуванні понять «деліктне зобов'язання» і власне «цивільно-правова відповідальність», що, на жаль, не зафіксовано у Главі 82 ЦК України. Так, на переконання вченого, цивільно-правова відповідальність розкривається через застосування до делінквента передбачених нормою вітчизняного права заходів державного примусу з метою відновлення, виправлення правового (майнового) становища потерпілого, а також встановлення правової превенції проти можливості порушення прав власника майна у майбутньому [4, с. 238]. Іншими словами, цивільно-правова відповідальність – це передбачений законом чи договором й забезпечений силою державного примусу обов'язок делінквента (порушника зобов'язання) потерпіти негативні наслідки за правопорушення з метою відновлення чи компенсації порушеного права у вигляді накладення на винного майнових зобов'язань. Тобто, сутність цивільно-правової відповідальності проявляється через наявність трьох основних структурних елементів, а саме: державного примусу, суспільного засудження протиправної поведінки правопорушника й обов'язок понесення негативних наслідків [7, с.4].

Як уже зазначалося, римським правом так і не було розроблено загального підходу, відповідно до якого особа, яка завдала шкоду, повинна була її відшкодувати в повному обсязі. З огляду на це, цілком закономірно й те, що поняття генерального й спеціального деліктів також не розглядалося в Стародавньому Римі. Водночас, саме завдяки цим категоріям сьогодні сучасна цивілістика визначає походження недоговірних зобов'язань.

Так, лише наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у континентальній системі права в законодавчому порядку було оформлено правило генерального делікту. За словами Ю. Борисової, перша згадка про це правове явище була зафіксована у Всезагальному Пруському земському уложенні 1794 р., де вказувалося, що будь-хто, хто ображає іншу особу навмисно або з грубою необережності, зобов'язаний надати цій іншій особі повне задоволення. Той же, хто образить іншого із звичайного недогляду, повинен відшкодувати лише реальну шкоду, що виникла внаслідок цього. Трактуючи Пруське уложення, Ю. Борисова зазначає, що під «образою» законодавець розумів умисне чи необережне протиправне завдання шкоди, а під самою «шкодою» – будь-яке погіршення умов існування людини з точки зору як її фізичного, так і морального стану, зокрема, щодо її свободи, честі та гідності [1, с. 197].

Сьогодні основним нормативно-правовим актом у цивільному праві Німеччини, що регулює деліктні зобов'язання, є Німецьке цивільне уложення 1904, у якому закріплено Розділ 27 «Недозволені дії» Книги 2 «Зобов'язальне право».

Спочатку розробники Німецького цивільного уложення як представники романо-германської правової сім'ї схилялися до законодавчих тенденцій Франції та ввели в Уложення загальне застереження, згідно з яким абсолютно будь-яке завдання шкоди мало тягнути за собою обов'язок її відшкодувати. Автори першого законопроекту Німецького цивільного уложення наполягали на тому, що неможливо забезпечити достатній захист від протиправних дій, якщо обов'язок відшкодувати шкоду буде прив'язаний до окремо визначеної кількості деліктів, сукупність яких не буде мати вичерпного характеру. Завдяки цим пропозиціям було прийнято зміни до параграфу 823 Німецького цивільного уложення, згідно з яким особа, яка навмисно або в результаті необережності протиправно завдає шкоду життю або здоров'ю, посягає на свободу, власність або на будь-яке інше право особи, зобов'язана відшкодувати завдану шкоду. Іншими словами, німецькі законодавці під час вирішення подібних ситуацій керуються правилом генерального делікту [5, с. 170].

У Німецькому цивільному уложенні не згадується про причинно-наслідковий зв'язок як про обов'язкову умову настання деліктної відповідальності. Однак, і представники німецької доктрини, і законодавці зійшлися на тому, що юридично значимий причинний зв'язок між діями відповідача й завданою шкодою має вирішальне значення для притягнення особи до відповідальності. Так, із практики Федерального Верховного суду Німеччини слідує, що такий причинно-наслідковий зв'язок існує, якщо мета, досягнута відповідачем, буде результатом його поведінки, що відповідає «реальному стану речей, а не тільки особливим та незвичайним обставинам, які розумна й усвідомлена людина в повсякденному житті не бере до уваги» [5, с. 171].

Потерпілий – це особа, якій через вчинення делікту було завдано майнову чи моральну шкоди. Потерпілим може бути не тільки фізична, але і юридична особа. Крім того, Німецьке цивільне уложення у ряді випадків дозволяє звертатися з вимогами про відшкодування шкоди третім особам, яким шкода була завдана побічно. Так, відповідно до параграфу 844 Уложення, треті особи мають право вимагати відшкодування шкоди в разі смерті чи каліцтва потерпілого, якщо доведуть, що він надавав третім особам послуги в домашньому господарстві чи на підприємстві. У такому випадку делінквент повинен шляхом виплати грошової ренти відшкодувати третій особі збитки, викликані позбавленням послуг [5, с. 171].

Водночас, якщо потерпілим за німецьким правом може бути будь-яка фізична особа незалежно від віку й стану здоров'я, то до делінквента, тобто особи, щодо якої застосовуються зобов'язання, закон встановлює ряд обмежень.

Так, відповідно до параграфу 827 Німецького цивільного уложення, особа, яка в безсвідомому стані або в стані хворобливого розладу психіки, що об'єктивно виключає вільне волевиявлення, завдає шкоду іншій особі, не несе відповідальності за шкоду. Відповідальність на цю особу може бути покладена тільки в тому випадку, якщо вона самостійно та з власної вини ввела себе в такий стан шляхом вживання спиртних напоїв чи інших подібних засобів.

Також звільняються від відповідальності за завдання майнової шкоди малолітні особи віком до 7 років, натомість особи віком від 7 до 10 років не відповідатимуть за завдану шкоду лише в тому разі, якщо при вчиненні діяння (протиправної дії чи бездіяльності) вони не володіли розумінням, необхідним для усвідомлення своєї відповідальності. Такий же принцип застосовується правоохоронними органами Німеччини щодо осіб з вадами слуху та зору [6, с. 172].

На думку Г. Горецької та С. Фіцик, унікальність цивільного права Німеччини проявляється в тому, що воно, на відміну від законодавства багатьох інших держав, найбільш детально регулює питання множинності делінквентів у недоговірних зобов'язаннях. Так, відповідно до параграфу 830 Німецького цивільного уложення, якщо декілька осіб спільно вчинили одне чи декілька протиправних діянь, об'єднаних єдиним умислом, кожен з делінквентів буде нести відповідальність за цю шкоду. Аналогічне правило діє, якщо неможливо встановити, хто зі співучасників справді причетний до вчинення delікту. У більшості випадків, зазначене правило розповсюджується також на підбурювачів і пособників, які визнаються солідарними боржниками [3, с. 92].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисова Ю.М. Підстави виникнення delіктних зобов'язань у цивільному праві України та США. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Серія «Правознавство»*. 2019. Вип. 1(34). С. 193-199.
2. Галкевич С.В. Формування принципів справедливості і добросовісності в римському приватному праві. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. №6. С. 337-342.
3. Горецька Г.В., Фіцик С.О. Особливості зобов'язання як цивільно-правової категорії, реципованої з римського приватного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 91-93.
4. Гринько С.Д. Delіктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція : монографія. Хмельницький, 2012. 724 с.
5. Гринько С.Д. Загальні засади delіктного права Франції, Німеччини, та України: порівняльно-правовий аналіз. *Міжнародне приватне право: розвиток, порівняльний аспект, гармонізація*. 2019. №3. С. 169-172.
6. Отраднава О.О., Безкоровайна Ю.М. Delіктні зобов'язання у цивільному праві Німеччини. *Університетські наукові записки*. 2010. №4 (36). С. 47-52.
7. Плахіна І.В. Зобов'язання із заподіяння шкоди в праві ФРН, Франції, Англії та США. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. №21. С. 1-6.
8. Шишка Р.Б., Шишка О.Р. Цивільно-правова відповідальність і delіктне зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2012. №1(41). С. 271-280.

Салазський О. С.

НОВІ ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА В ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ (НА ПРИКЛАДІ ІНСТИТУТУ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ)

Майже аксіоматичним у вітчизняній юридичній науці є розуміння джерела права, як його зовнішнього вираження. У цьому розумінні джерела права ще називають формами права. Ідентифікація та закріплення джерел (форм) права має цілком утилітарне значення. Саме форми права, що існують та визнаються в даній окремій правовій системі конкретної держави є першоджерелом, що використовується для встановлення прав та обов'язків сторін відповідних правовідносин, зокрема і у разі примусового здійснення прав та виконання обов'язків. Виходячи з цього, вирішуючи конкретний спір, суд, в мотивувальній частині рішення, повинен посперитися лише на джерела, що є формою права у конкретний час у конкретній правовій системі.

Свідченням важливості цього питання є приділення уваги джерелам (формам) права в Основному законі України (ст.ст. 8, 9). Серед джерел права Основний закон передбачає Конституцію України, закони та інші нормативно-правові акти прийняті на підставі Конституції та законів України та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Звертає на себе увагу, що першим джерелом права в ст. 8 Конституції України, законодавець поставив принцип верховенства права.

На нашу думку, це дає підстави до таких висновків. По-перше, законодавець вважає принцип верховенства права окремим джерелом права. По-друге, розташування принципу верховенства права дає підстави про «головування» цього принципу серед інших джерел права, навіть порівняно із іншими нормама Конституції України. По-третє, із законодавчим введенням принципу верховенства права можна вважати завершеною дискусію щодо різниці між «позитивним» та «природним» правом, оскільки принцип верховенства права вже включає в себе усі ідеї природного права. ГК України традиційно включає до переліку джерел права лише нормативно-правові акти: Конституцію України, законі (в тому числі ГК України), нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також інші нормативно-правові акти. ЦК України в ст. 4 містить практично такий саме перелік форм права, як і ГК України.

Однак на додаток до цього в низці норм ЦК містить нові джерела права. Так, зокрема в ст. 7 ЦК України дозволяє використовувати у якості форми права звичай ділового обороту. Припис ч. 2 ст. 7 ЦК України дає підстави

стверджувати, що звичай може використовуватися лише у випадку відсутності регулювання відносин законодавством або договором. Ч. 3 ст. 228 ЦК України доводить до рівня джерела (форми) права також моральні засади суспільства (у випадку суперечності моральним засадам суспільства правочин може бути визнаний недійсним). Окремо слід зупинитися на процесуальних нормах. ЦПК та ГПК України присвячують цьому питанню окремі статті 10 та 11 відповідно. До речі назва ст. 11 ГПК України містить в назві словосполучення «джерела права». Наведені статті процесуальних кодексів є практично ідентичними за виключенням однієї додаткової частини в ГПК України.

На додаток до вже перелічених джерел права процесуальні кодекси додають: Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї та практику Європейського суду з прав людини; норми права іноземних держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість надана Верховною радою. Крім цього, ГПК в ч. 9 також допускає у разі неврегульованості відносин застосування звичаю ділового обороту. Конвенція відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» є різновидом міжнародного договору, а, отже, в цій частині приписи ГПК та ЦПК України не вносять нічого нового до переліку джерел права.

Що стосується зазначення практики Європейського суду з права людини у якості джерела права, то ця форма права також не є новою для вітчизняного правопорядку. Ще в 2006 році Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» ввів до переліку джерел права рішення цього суду. Норми права іноземної держави також можуть застосовуватись у випадках передбачених Законом України «Про міжнародне приватне право». Звичай ділового обороту, як вже зазначалося, передбачений у якості джерела права ЦК України. На додаток до наведеного, необхідно звернути увагу на ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. Стаття 1 Протоколу 1 передбачає можливість припинення права особи на володіння майно на підставі загального принципу міжнародного права. Таким чином, Конвенція, хоч и в обмежених випадках (щодо вирішення питання про правомірності позбавлення особи своїм майном) ввела до нашого правопорядку нове джерело права — загальний принцип міжнародного права.

Ну і безумовно окремим джерелами права слід вважати договори (п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України), локальні корпоративні акти (ст. 6 Закону України

«Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). На цьому мабуть перелік нормативно встановлених форм права, а відповідно і таких, що можуть використовуватись в українській правовій системі закінчився. Однак аналіз реєстру судових рішень наочно показує, що суди не обмежуються наведеним переліком нормативно встановлених джерел права та використовує у практичній діяльності інші, не передбачені нормативно-правовими актами джерела права. Особливо це стосується Верховного Суду.

У юридичній доктрині ця проблема іменується використанням зовнішніх джерел [3, с. 545-556]. Мова, зокрема йде про застосування доктрини та інших актів, які безпосередньо не визнаються у якості джерел права нашої правовим порядком. Доктрина в класичному розумінні є системою поглядів, концепцій і положень, керівний теоретичний і політичний принцип [7, с. 62].

Першим проявом застосування судами доктрини є використання теоретичних досліджень науковців, темою досліджень яких є правові інститути або конструкції, що застосовуються судом. Доктрина в цьому разі виконує інтерпретаційну функцію. Слід констатувати, що суди взагалі не дуже схильні використовувати доктрину, однак з формування Верховного Суду спостерігається зворотна тенденція. При чому таке використання відбувається завуальовано, без зазначення автора тієї чи іншої теоретичної конструкції. Прикладом такого застосування є Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 30 серпня 2022 р. у справі № 904/1427/21 [5]. Зауважимо, що ми свідомо не вдаємось в аналіз правової позиції суду по справі, оскільки це не є предметом цього дослідження. У наведеному судовому акті, серед іншого, суд вдався до застосування припису ч. 3 ст. 13 ЦК України щодо заборони зловживання правом. Зокрема суд дав наступне визначення зловживанню правом: «це особливий тип правопорушення, яке вчиняється правомочною особою при здійсненні нею належного їй права, пов'язаний з використанням недозволених форм в рамках дозволеного йому законом загального типу поведінки». Такий підхід відповідає сучасним доктринальним уявленням про зловживання цивільним правом [2; 6], однак у цьому випадку йдеться про збіг із визначенням цього терміну, зробленим В. П. Грибановим [1, с. 63].

Цікавість з огляду на обрану тему дослідження викликає Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 травня 2019 р. у справі № 917/803/18 [4]. Предметом розгляду було повернення безпідставно отриманих коштів. Під час встановлення

наявності/відсутності правових підстав утримання коштів суду необхідно було тлумачити пункт додаткової угоди щодо юридичної сили цієї угоди укладеної засобами факсимільного зв'язку. При цьому замість використання ст. 213 ЦК України (яка встановлює правила тлумачення правочинів) чи нормативно встановлених правил щодо форми та способів укладання договорів, Верховний Суд вирішив спір на підставі «принципу «*contra proferentem*» та «доктрини *venire contra factum proprium*»». Ні перше, ні друге не має нормативного закріплення в чинному законодавстві України. Більше того, суд надав пріоритет цим двом конструкціям перед прямими приписами чинного законодавства.

Означена проблема загострюється з огляду на приписи ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ч. 4 ст. 263 ЦПК України, ч. 4 ст. 236 ГПК України. Наведені приписи зобов'язують суди при прийнятті рішень орієнтуватися на правові висновки застосування норм права Верховним судом. Оскільки, як вже зазначалося, ні принцип «*contra proferentem*» ні доктрина «*venire contra factum proprium*» не мають нормативного закріплення, формально такі рішення Верховного Суду не мають обов'язкової сили для суду нижчого рівня (оскільки не є правовою позицією щодо застосування норми права).

У той же час, фактично, сторони і суди застосовують такі позиції як обов'язкові. В окремих випадках, сторони, оскаржуючи рішення судів першої та другої інстанції, посилаючись не на норми права, а на ці конструкції та способи їх застосування Верховним судом, як на джерела права. З огляду на наведене, можна констатувати, що йдеться про зародження нової, непритаманної для української правової системи форми (джерела) права, а саме судового прецеденту, заснованого на правовій доктрині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е. Москва : Статут, 2011. 411 с.

2. Карнаух. Б. Зловживання правом та його правові наслідки. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.06>.

3. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / відп. ред. В. Г. Ротань. Харків : Право, 2013. 752 с.

4. Постанова Верховного Суду від 15.05.2019 р. у справі № 917/803/18 за позовом ТзОВ «Ренегат Компані» до ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» про стягнення коштів. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81844300>.

5. Постанова Верховного Суду від 30.08.2022 р. у справі № 904/1427/21 за позовом ДАТ «Чорноморнафтогаз» до ТзОВ «Інко Профіт» про визнання недійсними з моменту укладання договору купівлі-продажу. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106079070>.

6. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. Університетські наукові записки. 2013. № 1. С. 23–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_1_5.

7. Теплюк М., Ющик О. Юридична доктрина: до визначення поняття. Право України. 2022. № 10. С. 59–69.

Саленко Я. Ю.

ВПРОВАДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВІРОГІДНОСТІ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

Частиною другою статті 129 Конституції України визначено основні засади судочинства, однією з яких є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Аналогічний принцип, в якості основної засади цивільного судочинства, закріплено у пункті 4 частини третьої статті 2, частині першій статті 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України).

Законодавчий зміст принципу змагальності полягає у тому, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається у якості підтвердження або заперечення вимог. При цьому сторони не можуть будувати власну позицію на тому, що вона є доведеною, доки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за таким підходом сама концепція змагальності втрачає сенс.

Нова редакція ЦПК України, яка діє з 15 грудня 2017 року, принципово по-новому визначає роль суду у позовному провадженні, а саме: як арбітра, що надає оцінку тим доказам та доводам, що наводяться сторонами у справі, та не може діяти на користь будь-якої із сторін.

Оцінка доказів наданих сторонами процесу в цивільному судочинстві здійснюється на підставі критеріїв (стандартів) доказування, які визначені в

ЦПК України, а саме: належність (ст. 77), допустимість (ст. 78), достовірність (ст. 79), достатність (ст. 80) та взаємний зв'язок (ст. 89) доказів [1].

Із посиленням тенденції впровадження міжнародних стандартів, в тому числі практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ), в цивільне судочинство України, змінюються й відповідні підходи в оцінці доказів, в тому числі застосування критеріїв (стандартів) доказування.

Слід зазначити, що для практики ЄСПЛ у «цивільних справах» більш характерним є застосування критерію вірогідності доказів (балансу вірогідностей), а не критерію достатності доказів, який закріплений на сьогодні у статті 80 ЦПК України.

Зокрема, у рішенні від 23.08.2016 у справі «Дж. К. та Інші проти Швеції» («J.K. AND OTHERS v. SWEDEN») ЄСПЛ вказує, що у країнах загального права у кримінальних справах діє стандарт доказування поза розумним сумнівом («beyond reasonable doubt»). Натомість, у цивільних справах закон не вимагає такого досить високого стандарту, тобто цивільна справа повинна бути розглянута з урахуванням «балансу вірогідностей». Суд повинен вирішити, чи є вірогідність того, що на підставі наданих доказів, а також правдивості тверджень сторони, вимога цього заявника заслуговує довіри [2].

Критерій вірогідності доказів під час оцінки доказів також був застосований ЄСПЛ у рішенні від 15.11.2007 у справі «Бендерський проти України» («BENDERSKIY v. Ukraine»), в якому Суд надаючи оцінку доказам та фактичним обставинам справи зазначив, що факти встановлені у експертному висновку, є більш вірогідними за інші докази [3].

Чистина перша статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [4].

Таким чином, практика ЄСПЛ щодо застосування критерію (стандарту) доказування «вірогідності доказів» у цивільному судочинстві фактично є джерелом права в Україні та надає можливість його використання національними судами у правозастосовчій діяльності.

Варто зауважити, що до 17.10.2019 у ГПК України та ЦПК України були визначені ідентичні критерії (стандарты) доказування, зокрема стаття 79 ГПК України встановлювала саме критерій «Достатності доказів». 17.10.2019 набув чинності Закон України № 132-IX від 20.09.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні», яким були, зокрема внесені зміни до ГПК України та змінено назву

статті 79 ГПК України з «Достатність доказів» на нову – «Вірогідність доказів» та викладено її у новій редакції, фактично впровадивши в господарський процес стандарт доказування «вірогідності доказів» [5].

Отже, з 17.10.2019 господарські суди під час здійснення оцінки доказів в господарському судочинстві зобов'язанні застосовувати критерій (стандарт) доказування «вірогідності доказів», відповідно до якого (ст. 79 ГПК України), наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування [6].

Після внесення відповідних змін, Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду неодноразово надавав тлумачення критерію (стандарту) доказування «вірогідності доказів», зокрема у постанові від 01 грудня 2022 у справі № 904/6998/20 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду визначив, що стандарт доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто, з введенням в дію нового стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу [7].

Верховний Суд в ході касаційного перегляду судових рішень неодноразово звертався загалом до категорії стандарту доказування та відзначав, що принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи. Цей принцип передбачає покладання тягаря доказування на сторони. Одночасно цей принцип не передбачає обов'язку суду вважати доведеною та встановленою обставину, про яку сторона стверджує. Така обставина підлягає доказуванню таким чином, аби задовольнити, як правило, стандарт переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний. Стандарт доказування «вірогідність доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надають позивач та відповідач. Отже, на суд покладено обов'язок оцінювати докази, обставини справи з огляду і на їх вірогідність, яка дозволяє дійти висновку, що факти, які розглядаються, скоріше були (мали місце), аніж не були [7].

Аналогічна позиція застосована Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду у постановках: від 19.12.2022 у справі № 910/16004/20; від 01.11.2022 у справі № 910/7853/21; від 05.10.2022 у справі № 904/4046/20.

В свою чергу, у цивільному судочинстві України критерій (стандарт) доказування «вірогідності доказів» у взаємозв'язку із принципом змагальності сторін у цивільному судочинстві було застосовано Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 18.03.2020 у справі № 129/1033/13-ц (провадження № 14-400цс19) під час розгляду справи цивільного судочинства. У вказаній постанові Велика Палата Верховного Суду зазначила: «Принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи та покладає тягар доказування на сторони. Водночас цей принцип не створює для суду обов'язок вважати доведеною та встановленою обставину, про яку стверджує сторона. Таку обставину треба доказувати таким чином, аби реалізувати стандарт більшої переконливості, за яким висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається вірогіднішим, ніж протилежний (див. постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 2 жовтня 2018 року у справі № 910/18036/17, від 23 жовтня 2019 року у справі № 917/1307/18(пункт 41)). Тобто, певна обставина не може вважатися доведеною, доки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс (див. пункт 43 постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року у справі № 917/1307/18)» [8].

Вказана позиція Великої Палати Верховного Суду, з огляду на положення частини шостої статті 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та частини четвертої статті 263 ЦПК України, відкрила можливість застосування критерію (стандарту) доказування «вірогідності доказів» в цивільному судочинстві, незважаючи на відсутність відповідної норми в ЦПК України.

Застосування критерію (стандарту) «вірогідності доказів» під час оцінки доказів та обставин справи із посиланням на вказані вище висновки Великої Палати Верховного Суду здійснюється й Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду, зокрема у постанові від 12.04.2023 у справі № 520/4328/15 та постанові від 26.04.2022 у справі № 344/5091/16-ц.

Слід зазначити, що відповідно до Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання

інвестиційної діяльності в Україні» (реєстр. № 1059) від 20.09.2019 було визначено, що як вбачається з аналізу положень Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», норми загальної частини Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України є ідентичними, а відтак, аналогічні зміни щодо визначення понять «достовірні докази» та «вірогідність доказів» мали б бути внесені також до Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України [9].

Застосування Верховним Судом під час розгляду цивільних справ критерію (стандарту) доказування «вірогідності доказів» відповідно до практики ЄСПЛ свідчить, що наша модель цивільного судочинства готова сприйняти вказаний критерій (стандарт) доказування, адже судова практика активно його використовує під час оцінки доказів в цивільних справах.

З огляду на викладене, у зв'язку з посиленням ролі принципу змагальності сторін в цивільному судочинстві та посилення ролі суду саме як арбітра у цивільному процесі вже давно назріло питання про переосмислення процедури оцінки доказів, яка здійснюється відповідно до визначених ЦПК України критеріїв (стандартів) доказування, шляхом впровадження в ЦПК України критерію (стандарту) доказування «вірогідності доказів» замість «достатності доказів», що надасть змогу уніфікації цивільного судочинства із господарським судочинством та забезпечить імплементацію міжнародних стандартів доказування в цивільне судочинство України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.06.2023).

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «J.K. AND OTHERS v. SWEDEN» (Application no. 59166/12). 23 August 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-165442%22%5D%7D> (дата звернення: 05.06.2023).

3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бендерський проти України» (Заява № 22750/02), П'ята секція. Страсбург. 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text (дата звернення 05.06.2023).

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 05.06.2023).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20 вересня 2019 року № 132-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> (дата звернення 06.06.2023).

6. Господарський процесуальний кодекс України в редакції Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 06.06.2023).

7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 01.12.2022 у справі № 904/6998/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107717365> (дата звернення 07.06.2023).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.03.2020 у справі 129/1033/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88952196> (дата звернення 07.06.2023).

9. Зауваження Головного юридичного управління Верховного Ради України до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» № 1059 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66289 (дата звернення 08.06.2023).

Сковородіна О. М.

ДО ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтею 15 Конституції України встановлено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Багатоманітний уклад економічної системи передбачає не лише різноманіття форм організації економічної діяльності, форм власності на засоби виробництва, але й різноманіття інтересів учасників економічних відносин, які часто можуть бути протилежними і призводити до виникнення

конфліктних ситуацій. Проте конфлікт є не лише деструктивним явищем. Він призводить також до розвитку різних сфер суспільного життя. Конфлікт визнають часто навіть рушійною силою розвитку.

Господарські відносини є змістовною складовою економічних відносин. Тому конфлікти, які виникають між суб'єктами господарських відносин, мають вплив на розвиток економіки у цілому. І чим швидше такі конфлікти вирішуються, тим сталішим є економічний розвиток.

Конфліктна ситуація, коли вона потрапляє під регулятивний вплив правових норм, набуває форми юридичного спору або ж спору про право. Відповідно до частини третьої статті 124 Конституції України на будь-який юридичний спір поширюється юрисдикція судів. При цьому юридичний спір, переданий на розгляд суду, набуває процесуального

Сучасний розвиток права загалом та процесуального права зокрема створює можливості для подолання конфліктної ситуації сторонами господарських правовідносин обопільним вольовим ухваленням консенсусного рішення, яке би стало вигідним та об'єктивно раціональним для кожної зі сторін. Одним із головних принципів господарського процесуального права України є принцип диспозитивності, змістом якого є широке коло правомочностей сторін правовідносин щодо виходу з конфліктної ситуації. Пріоритетним шляхом розпорядження правом на захист порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів є співпраця суду і сторін у процесі, в результаті якої спір про право врегульовується сторонами за допомогою, визнання судом у формі, визначеній процесуальним законом.

Поступове поширення в сучасному суспільстві примирних процедур знаходить власне відображення у процесуальному законодавстві. Так, у Господарському процесуальному кодексі України та Цивільному процесуальному кодексі України у 2017 році з'явилася процедура врегулювання спору за участю судді. Примітно, що Арбітражний процесуальний кодекс України передбачав обов'язкову процедуру доарбітражного врегулювання господарських спорів та закріплював принцип арбітрування, згідно з яким арбітражний суд сприяв досягненню угоди між сторонами. Тобто консенсусний характер врегулювання господарських конфліктів є їх характерною ознакою, яка суттєво впливає і на процесуальні форми вирішення господарських спорів.

Проблематиці врегулювання спору за участю судді вже присвячено два дисертаційних дослідження на здобуття ступеня доктора філософії за

спеціальністю 081 – Право: В. Є. Прущак «Врегулювання спору за участю судді в цивільному судочинстві України» (Одеса, 2020) та О. В. Тиханського «Врегулювання цивільного спору за участю судді в цивільному судочинстві України» (Київ, 2021). Обидві ці дисертації, попри фокусування на цивільному процесі, розкривають основоположні засади врегулювання спору за участю в суді, які можуть бути властиві господарському судочинстві. Проте вони не розкривають особливості врегулювання саме господарських спорів і саме у господарському судочинстві. Ці особливості виникають та існують внаслідок особливого змісту господарських відносин та предметної юрисдикції господарських судів.

Водночас, попри значний досвід врегулювання господарських спорів як до, так і під час судового розгляду, врегулювання спору за участю судді є доволі новим інститутом та потребує розробки наукового підґрунтя для належного його втілення у судову практику. Так, слід чітко розмежувати поняття вирішення та врегулювання спорку чи конфлікту, визначити поняття господарського конфлікту та господарського спору,. Потребує з'ясування, що саме є предметом судового врегулювання: спір чи конфлікт. Доцільно виявити спільні та відмінні риси врегулювання спору за участю судді та інших альтернативних способі вирішення/врегулювання господарських спорів. Необхідно з'ясувати місце врегулювання господарського спору за участю судді у меті та серед завдань господарського судочинства. Слід з'ясувати підстави проведення і припинення та склад учасників процедури врегулювання спору за участю судді. Потребують окреслення межі врегулювання спору за участю судді. Підлягають з'ясуванню процесуальні наслідки процедури врегулювання спору за участю судді.

Лише науково-обґрунтоване вирішення вказаних питань дасть змогу належним чином використати потенціал відносно нового для вітчизняного процесуального законодавства інституту процесуального права та мінімізувати процесуальні витрати з одночасним підвищенням ефективності господарського судочинства.

Солоха О. В.

ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ УХВАЛА СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Термінологія нормативно-правових актів є найважливішою інформаційною складовою будь-якої галузі права. Не є винятком і цивільне процесуальне право, яке використовує специфічну термінологію, що склалася за роки становлення і

розвитку галузі. Певною мірою понятійно-термінологічна специфіка може слугувати субсидіарним критерієм розмежування галузей права в національній правовій системі, доповнюючи вже традиційні критерії предмету та методу правового регулювання суспільних відносин.

Очевидно, що термінологія цивільно-процесуального права є динамічною категорією і перебуває у постійному розвитку. Порівнюючи тексти Цивільного процесуального кодексу Української РСР 1963 року та Цивільного процесуального кодексу України 2004 року між собою та у межах різних редакцій можна виявити зникнення одних термінів («державне мито», «апеляційне подання», «народні засідателі») і появу нових («електронні докази», «ордер», «присяжні», «висновок експерта у галузі права»). Проте, незважаючи на перманентність понятійно-термінологічного розвитку деякі терміни залишаються досить усталеними в доктрині і в цивільно-процесуальному законодавстві.

Одним із таких найбільш усталених термінів, який вживався і у радянському, і в сучасному законодавстві є ухвала суду. У ч. 2 ст. 258 чинного ЦПК України і ст. 232 ЦПК УРСР 1963 року передбачено практично ідентичний підхід до визначення ухвали через простий перелік питань, що ними вирішується. При цьому редакція ст. 232 ЦПК 1963 року можливо була навіть більш вдалою, оскільки визначала принаймні закритий перелік орієнтовних питань, які вирішуються шляхом постановлення ухвали, а чинний ЦПК містить схожий, але все ж невичерпний перелік таких питань. Проте, загалом, позиція законодавця до визначення ухвали суду має ознаки термінологічної невизначеності, що зумовлює появу різних тлумачень закону та неправильного розуміння суті правової норми суб'єктами правозастосування.

Уже у другій половині 50-х рр. XX ст. радянські дослідники Ю. Осипов та Д. Чечот визначали ухвалу як постанову суду, яка вирішує питання, що виникають з приводу розгляду та вирішення по суті матеріального правового спору, який є об'єктом відповідного процесу, але самостійно його не вирішують [1, с. 58-65]. Схожої точки зору в подальшому дотримувалась З. Абдулліна, яка визначала судову ухвалу як акт правосуддя, який виносяться з питань, що виникають у процесі провадження по справі, але не вирішує справу по суті [2, с. 5]. В свою чергу Г. Воронков надавав ухвалі надзвичайно важливої та точної ознаки, визначаючи її як оперативно-процесуальний акт [3, с. 30]. Таким чином, вже в радянській доктрині цивільного процесу вироблено дві важливі ознаки ухвали як процесуального документу: вона не вирішує справу по суті; вона приймається з метою забезпечення вирішення справи по суті.

Подібний підхід до розуміння ухвал суду зустрічаються і в сучасній доктрині цивільного процесу. Під ухвалою суду пропонується розуміти: процесуальний документ, яким вирішуються процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції [4, с. 46]; акт суду, який вирішує питання, пов'язані із рухом справи та інші питання, що виникають під час розгляду справи [5, с. 384]; універсальний акт, яким забезпечується вирішення всіх процесуальних питань, пов'язаних з рухом справи і належним оформленням відповідей суду на клопотання осіб, які беруть участь у справі, та інших питань, що потребують реакції суду згідно із законом [6, с. 16] та ін. Натомість О. Фролова, зазначає, що зводити правову природу ухвал в цивільному судочинстві суто до процесуального призначення є недоцільно, оскільки «ухвалами оформляються не тільки результати вирішення проміжних питань цивільного судочинства, а й завершення процесу без вирішення справи по суті, а у деяких випадках ухвалою можуть вирішуватися питання, які навіть виходять за межі позовних вимог» [7, с. 76].

Аналізуючи різні точки зору, І. Андронов пропонує вдаліше, на наш погляд, визначення ухвали суду як «судового акту, яким оформлюються процесуальні дії суду, що супроводжують діяльність по здійсненню правосуддя у цивільній справі, безпосередньо не пов'язані із застосуванням норм матеріального права та вирішенням по суті спору про право цивільне» [8, с. 59]. Очевидною перевагою запропонованої дослідником дефініції є відсутність в ній функціональної обмеженості ухвал суду виключно «питаннями пов'язаними з рухом справи».

По-перше, сучасне цивільне процесуальне законодавство передбачає можливість постановлення ухвал суду для вирішення окремих справ по суті. Зокрема ухвалами суду відповідно до ч. 1 ст. 451 ЦПК України вирішуються по суті скарги на рішення дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення; визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню (ч. 6 ст. 467 ЦПК України); визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню (ч. 6 ст. 473 ЦПК України); визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо його місце знаходиться за межами України (ст. 479 ЦПК України); провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів (ст. 487 ЦПК України) та ін. У ч. 3 ст. 482 і ч. 5 ст. 485 ЦПК України прямо вказано, що ці ухвали постановляються «по суті» поданої заяви.

По-друге, окремі ухвали суду як правило постановляються судом щодо питань, які взагалі прямо не стосуються справи, її руху в суді, виходять за межі позовних вимог і щодо суб'єктів, які часто навіть не є учасниками цивільного провадження.

Проте, навіть визначення запропоноване І. Андроновим є, на наш погляд, неточним, оскільки не дозволяє однозначно диференціювати рішення суду від ухвал суду в цивільному процесі. Зазначаючи, що ухвали суду не вирішують «по суті спір про право цивільне» [8, с. 59], дослідник не враховує, що рішення суду теж далеко не завжди вирішують по суті цивільно-правові спори. Зокрема, в окремому провадженні суд шляхом ухвалення рішення може встановлювати наявність або відсутність певних фактів або станів, а виявлення під час розгляду справи спору про право є підставою для залишення заяви без розгляду (ч. 4 ст. 315 ЦПК України).

Вважаємо, що дефініція ухвали суду має містити відмітну ознаку ухвал, які однозначно мають їх відрізнити від інших судових рішень: судових наказів, постанов, рішень суду.

Найбільш відомим і поширеним способом визначення понять, який пов'язують з ім'ям Аристотеля, є визначення через найближчий рід і видову відмінність [9, с. 127] (*definitio per genus proximum et differentiam specificam*). Як слідує з назви, для такого визначення необхідно, по-перше, встановити найближчий рід, до якого належить це поняття, по-друге, вказати його видову відмінність.

Для визначення дефініції ухвали в різних джерелах вживаються терміни «судовий акт», «акт суду», «правозастосовний акт», «цивільно-процесуальний акт», проте вважаємо, що вони не є найближчими родовими поняттями для ухвал суду. Судові акти та акти суду традиційно поділяються на судові рішення і протоколи, а тому, є родовим поняттям для судових рішень в цілому. Цивільно-процесуальні акти (акти цивільного судочинства, акти цивільного процесу) можуть виноситись різними суб'єктами цивільного провадження і не є виключно судовою прерогативою. Не підходить на роль родового поняття також термін «правозастосовний акт», оскільки має занадто широкий зміст і охоплює всі акти застосування права, що приймають компетентні суб'єкти на основі правових норм.

Згідно ст. 258 ЦПК України, ухвала відноситься до різновидів судових рішень. Вважаємо логіку законодавця в цьому питанні правильною з наукової точки зору. Саме термін «судове рішення» є найближчим родовим поняттям, яке може бути застосоване для визначення дефініції ухвали.

Більш складним питанням є визначення видової відмінності ухвал суду. Слід зазначити, що в сучасному законодавстві ухвали суду можуть мати проміжний і кінцевий характер, стосуватися як процесуальних, так і непроцесуальних питань, тобто мають досить широку функціональну спрямованість. Законодавець відносить до категорії ухвал дуже різні за своєю сутністю судові рішення, які можуть утворювати потенційно самостійні поняття. Єдиною видовою ознакою ухвал суду є те, що вони не вирішують матеріально-правового спору про право, факт або стан. Саме за цим критерієм ухвали відрізняються від рішень суду, постанов та судових наказів.

З урахуванням, зазначеного, пропонуємо розуміти під ухвалами суду вид судового рішення, яке постановляється судом щодо питань, які не стосуються вирішення матеріально-правового спору про право, встановлення юридично значущих фактів або станів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Осипов Ю. К. Чечот Д.М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам. Москва: Госюриздат, 1958. 165 с.
2. Абдуллина З. К. Определения суда первой инстанции в советском гражданском процессе : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. / Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Москва, 1964. 18 с.
3. Воронков Г. В. Определения суда первой инстанции в советском гражданском процессе. – Саратов, 1967. 119 с.
4. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. / О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, [та ін.]. Чернівці, 2022. 240 с.
5. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. / за ред. Ю. Д. Притики Київ, 2011. 696 с.
6. Лисенко, Л. С. Ухвали в цивільному процесі України : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2012. 196 с.
7. Фролова О. В. Місце ухвал суду в системі судових актів України // Науковий вісник Херсонського державного Університету. 2014. Том. 1, № 3. С. 76-80.
8. Андронов І. В. Поняття та види судових ухвал у цивільному процесі // Право і суспільство. 2017. № 5. С. 57-62.
9. Арістотель. Метафізика / Пер. О. Юдін. Харків: Фоліо, 2020. 300 с.

Ступак О. В.
ВЗАЄМОДІЯ ПРИНЦИПУ НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ
З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ДИТИНИ:
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Майбутнє кожної демократичної держави завжди залежить від здоров'я прийдешніх поколінь. Це обумовлює підвищену увагу держави в особі її органів до усіх питань, пов'язаних з правовим статусом дитини, закріплюючи найвищий національний рівень гарантій дитинства, зокрема: матеріальна і моральна підтримка дитинства, державна охорона дитинства, правовий статус дитини тощо. У зв'язку з цим, розкриття правового статусу дитини крізь призму міждисциплінарного підходу допоможе виокремити пріоритетні й похідні сфери життя та зростання дитини, а також стати у подальшому належним правовим ґрунтом для визначення палітри інтересів, що можуть вважатися найкращими, і визнаватимуться такими судами під час розгляду справ, в яких опосередковуються інтереси дитини.

Оскільки захист прав дитини задекларований на міжнародному рівні, державна політика України у сфері захисту дитинства полягає, серед іншого, в удосконаленні нормативно-правової бази, у тому числі, імплементації норм міжнародного права. Утім, не всі норми міжнародних документів можна автоматично застосувати у правовому полі України, оскільки вони містять певні внутрішні суперечності та інколи виникає певна конкуренція між нормами.

Наприклад, специфіка взаємодії принципу «найкращі інтереси дитини» із іншими провідними принципами Конвенції про права дитини полягає у паритетному його (що треба доводити під час розгляду судами цивільної справи) застосуванні із іншими трьома основними базовими принципами Конвенції про права дитини та одним спорідненим принципом:

- принцип недискримінації (ст. 2);
- найкраще забезпечення інтересів дитини (ст. 3) (споріднений – О.С.);
- принцип забезпечення невід'ємного права на життя, максимально можливої міру виживання і здоровий розвиток дитини (ст. 6);
- бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду (ст. 12) [4].

З приводу взаємодії усіх зазначених принципів, наведемо узагальнену позицію Комітету з прав дитини, сформовану у п. 70–74 Застереження № 12 «Право дитини бути заслуханою» (на п'ятдесят п'яті сесії від 25 травня – 12 червня 2009 року) [2]. Комітет наголосив, що три принципи застосовуються з урахуванням найкращих інтересів дитини, які є

першочерговими у процедурних чи процесуальних діях державних органів чи приватних установ. Найкращі інтереси дитини не є єдиним фактором, що має враховуватися вказаними органами, тим не менш вони мають життєво важливе значення, аналогічно як і думка дитини. Якщо справа розглядається в індивідуальному порядку, також при застосуванні ряду заходів слід враховувати найкращі інтереси дитини як групи. У таких випадках мають братися до уваги не тільки найкращі інтереси однієї дитини, держави-учасниці мають відслідковувати заходи, що приймають приватними чи державними установами, законодавцем чи судами. Законодавець має пам'ятати, що кожен закон, що зачіпає інтереси дітей, має враховуватися з урахуванням критерію «найкращих інтересів» (пп. 70–73) [2].

Щодо споріднених принципів «найкращі інтереси дитини» та «найкраще забезпечення інтересів дитини», Комітет підкреслив, що між ст. 3 та ст. 12 не існує будь-яких суперечностей, але при цьому простежується взаємодоповнююча роль двох загальних принципів: відповідно до першого встановлюється мета забезпечення найкращих інтересів дитини, а на підставі другого – визначаються методи досягнення мети заслуховування дитини чи дітей (забезпечення – О.С.). По суті справи ст. 3 не може коректно застосовуватися при недотриманні компонентів ст. 12 Конвенції. Стаття 3 при взаємодії із ст. 12, підвищує функціональність останньої та сприяє реалізації визначальної ролі дітей при ухваленні усіх рішень, що зачіпають їх життя (п. 74) [2].

Взаємодія зазначених основних принципів, на яких ґрунтується Конвенція про права дитини, дозволяє виокремити принаймні приблизний відкритий перелік інтересів дитини, які слід вважати найкращими.

У цьому процесі знову спиратимемося на розставлені акценти Комітету з прав дитини у Загальних застереженнях, і спробуємо розробити узгоджені підходи щодо врахування конкретних обставин, критеріїв з приводу визначення змістовної частини та визначення їх значущості стосовно найкращих інтересів.

Комітет вважає, що «Для повномасштабної реалізації концепції найкращих інтересів дитини потрібно враховувати такі моменти:

- a) універсальний, неподільний, взаємозалежний і взаємопов'язаний характер прав дітей;
- b) визнання дітей як осіб, наділених правами;
- c) глобальний характер і охоплення Конвенції;

d) зобов'язання держав-учасниць поважати, захищати і здійснювати всі права, закріплені в Конвенції;

e) короткострокові, середньострокові та довгострокові наслідки дій, що стосуються розвитку дитини з плином часу» (п. 16) [1].

У свою чергу, при оцінці інтересів залучених або постраждалих дітей Комітет наголошує, що:

a) їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу;

b) всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне поводження, повинні дотримуватись в усі часи;

c) повинен бути прийнятий комплексний підхід усіма відповідними органами для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, в тому числі психологічне та фізичне благополуччя, а також правові, соціальні та економічні інтереси дитини.

Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей [3, с. 18].

Отже, визначення інтересів дитини як найкращих відбувається шляхом їх оцінки крізь призму наведених критеріїв, у чому полягає діалектика визначення природи кожного інтересу, який визнається найкращим у справі і повинен бути забезпеченим. Оцінка найкращих інтересів дитини являє собою нестандартизовану процедуру, що здійснюється в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин кожної дитини, групи дітей або дітей загалом. Ці обставини зумовлені індивідуальними особливостями відповідної дитини або дітей, такими, наприклад, як вік, стать, ступінь зрілості, досвід, приналежність до тієї чи іншої меншини, наявність фізичних, сенсорних або інтелектуальних порушень, а також соціокультурним середовищем, у якому перебуває дитина або діти, наприклад, наявністю або відсутністю батьків, проживанням дитини разом із ними чи окремо від них, якістю стосунків між дитиною та членами її сім'ї або опікунами, рівнем безпечності середовища проживання, наявністю (п. 48) [1].

Така оцінка має враховувати ряд факторів, що можуть бути відмінними у різних правозастосовних ситуаціях. Звісно, що всі держави-учасниці мають прагнути до встановлення більш-менш уніфікованих правил щодо єдиних соціальних груп – тобто забезпечення конституційного права рівності кожного перед законом (ч. 2 ст. 24 Конституції України), однак жодне суспільство, навіть із стійкою демократією, не може похвалитися одноставністю прошарків. Дитина може як виховуватися в сім'ї, так і

належати до вразливих соціальних груп (діти-роми, діти з інвалідністю, діти позбавлені батьківського піклування тощо). Тому забезпечення найкращих інтересів таких дітей буде певним чином різнитися.

Так, у п. 75 Застереження № 12 Комітет зауважив, що право на недискримінацію є одним із невід'ємних прав, що гарантуються всіма правозахисними міжнародно-правовими документами, включно з Конвенцією про права дитини. Згідно зі ст. 2 Конвенції, кожна дитина має право на здійснення без будь-якої дискримінації своїх прав, зокрема передбачених ст. 12. Комітет підкреслює, що держави-учасниці зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення кожній дитині права вільно виражати свої погляди та право на приділення належної уваги цим поглядам без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, майнового становища, стану здоров'я, народження або будь-яких інших обставин. Державам-учасникам необхідно боротися з дискримінацією, зокрема щодо вразливих або маргіналізованих груп дітей, з метою забезпечення цим дітям можливості реалізації їхнього права бути заслуханими та брати участь у розв'язанні всіх питань, що зачіпають їх, на рівноправній основі з іншими дітьми [2].

Відтак, оцінка уповноваженим суб'єктом прав та інтересів дитини й встановлення кола найкращих інтересів (з урахуванням подальшого розвитку дитини), завжди залишається суб'єктивною і прив'язана до конкретного казусу. Уповноважений суб'єкт зобов'язаний встановити баланс і рівновагу між правами, потребами і прагненнями конкретної дитини у конкретній правозастосовній ситуації.

Оцінка найкращих інтересів дитини має враховувати ряд факторів, що можуть бути відмінними у різних правозастосовних ситуаціях. Визначення того, що відповідає найкращим інтересам дитини, слід починати з оцінки конкретних обставин, що визначають індивідуальність дитини. Це передбачає врахування одних та ігнорування інших елементів і впливає на те, яку значущість їм буде надано в зіставленні з іншими. Стосовно дітей загалом проведення оцінки найкращих інтересів передбачає використання таких самих елементів. Звісно, що всі держави-учасниці мають прагнути до встановлення більш-менш уніфікованих правил щодо єдиних соціальних груп – тобто забезпечення конституційного права рівності кожного перед законом (ч. 2 ст. 24 Конституції України), однак жодне суспільство, навіть із стійкою демократією, не може похвалитися одноставністю прошарків. Дитина може

як виховуватися в сім'ї, так і належати до вразливих соціальних груп, тому забезпечення найкращих інтересів таких дітей через оцінку їх індивідуальних особливостей, потреб буде певним чином різнитися. Виявлення цих індивідуальних рис та факторів повинно становити основну складову діяльності уповноважених суб'єктів у сфері захисту прав дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), adopted by the Committee on the Rights of the Children at its sixty-second session (14 January – 1 February 2013) URL: http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf

2. Застереження № 12 «Право дитини бути заслуханою» Комітету з прав людини (на п'ятдесят п'яті сесії від 25 травня – 12 червня 2009 року) <http://hrlibrary.umn.edu/russian/crc/Rgencomm12.html>

3. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка. Програма Ради Європи «Будуємо Європу для дітей і разом з дітьми». Видавництво Ради Європи. 2010 р. 96 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188#:~:text=«Правосуддя%2C%20дружнє%20до%20дітей»,дитини%2C%20а%20також%20Обставин%20справи.>

4. Конвенція про права дитини від від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

Цвстков А. М.

ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПІДНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЗАВИСИ (CORPORATE VEIL) У СПРАВАХ ПРО ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ ЗА БОРГАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Величезні збитки, завдані внаслідок агресії російської федерації (далі – рф) проти України спричинили потребу у їх відшкодуванні за рахунок активів рф та юридичних осіб, у яких остання є учасником. З огляду на це особливої актуальності набуло питання встановлення кінцевого бенефіціара юридичних осіб, та з'ясування особливостей підняття корпоративної завіси (corporate veil) у справах про звернення стягнення за боргами рф.

У своєму підґрунті формування такої правової фікції, як юридична особа, мало потребу у розмежуванні майна фізичних осіб, яке

використовувалося ними для задоволення особистих потреб, та майна, яке використовувалося спільно з іншими для задоволення спільних потреб. Розвиток правового інституту юридичної особи призвів також до розмежування майнової відповідальності учасників юридичної особи та власне самої юридичної особи.

З часом формувалися правові системи, у яких за фікцією юридичної особи вже неможливо було визначити конкретних осіб, які її заснували, керують нею, мають користь від її діяльності, окремі ж форми юридичних осіб почали використовуватися з не завжди легітимною метою, тому постала проблема правового забезпечення встановлення кінцевого бенефіціара.

За загальним правилом юридична особа розглядається у якості суб'єкта, юридично незалежного від її учасників (засновників, членів, акціонерів). Таким чином зобов'язання юридичної особи лишаються виключно її зобов'язаннями, та не поширюються на її учасників, так само зобов'язання та борги її учасників не поширюються на юридичну особу. Саме зазначене розмежування відповідальності юридичної особи та її учасників складає так звану «корпоративну завісу» (corporate veil) [3, 4, 5, 6, 13].

На практиці ж питання відповідальності юридичних осіб та їх учасників має багато аспектів, серед іншого, це відповідальність юридичних осіб за борги держави, якщо вона є їх засновником, можливість та правомірність звернення стягнення на майно таких юридичних осіб.

У судовій практиці різних країн та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зустрічаються рішення, у яких суд за наявності виняткових обставин, які визначаються індивідуально для кожного окремого кейсу, відступає від зазначеного вище правила, застосовуючи концепцію підняття корпоративної завіси.

Окремої уваги у цьому відношенні потребує поняття *Alter ego* (буквально – «друге я»), яке у правовій сфері зводиться до повного отождолення дій двох формально незалежних суб'єктів, у межах взаємовідносин яких проявляється тотальне домінування контролю одного суб'єкта над діяльністю іншого.

Застосування поняття *Alter ego* зводиться до санкціонованого судом виключення із загального правила, та дозволяє поширити на учасників юридичної особи, які здійснюють вирішальний вплив на її дії, відповідальність за її дії так само, якби вони були вчинені безпосередньо цими «контролюючими» суб'єктами.

До застосування концепції підняття корпоративної завіси звертаються у своїх рішеннях і суди України, зокрема, у рішеннях, пов'язаних із виконанням рішення Постійної палати третейського суду м. Гаага (справа ПТС № 2015-36) про стягнення 139 млн. доларів США та 20 млн. доларів США відсотків із рф в особі Міністерства юстиції рф як компенсації українським компаніям збитків за нерухоме майно, експропрійоване у них у Криму.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 липня 2022 року у справі № 910/4210/20 (далі – Постанова ВСУ) залишено у силі рішення суду першої інстанції щодо звернення стягнення за боргами рф, на пакет акцій (99,7726%) ПАТ «Промінвестбанк», який належав державній корпорації розвитку «ВЕБ.РФ» (далі – ДКР ВЕБ.РФ), з урахуванням того, що рф є власником 100% акцій ДКР ВЕБ.РФ [1].

Апеляційний суд міста Києва в ухвалі від 05 вересня 2018 року у справі № 796/165/18, яка стосується тих самих учасників, так само підкреслює, що боржником є рф у особі Міністерства юстиції рф; стягнення відбувається як компенсація за нерухоме майно, незаконно експропрійоване відповідачем у Криму; рф володіє ПАТ «Промінвестбанк» через ДКР ВЕБ.РФ, який є основним акціонером ПАТ «Промінвестбанк»; акції ПАТ «Промінвестбанк» є майном рф, яке знаходиться на території України, і на яке може бути звернено стягнення на підставі рішення міжнародного арбітражного суду [2].

Вирішуючи питання правомірності звернення стягнення на пакет акцій ПАТ «Промінвестбанку», Верховний Суд погодився із судом першої інстанції, який під час розгляду справи застосував доктрину «підняття корпоративної завіси» у формі «alter ego» та дійшов висновку, що саме рф, а не ДКР «ВЕБ.РФ» є власником зазначених акцій.

У згаданій Постанові ВСУ посилається на практику ЄСПЛ, згідно з якою підняття корпоративної завіси може відбуватися у випадках, коли учасник юридичної особи володіє значною часткою у статутному капіталі, що дозволяє йому одноосібно формувати волю юридичної особи, коли такий учасник є активним, впливає на справи компанії, бере участь в оперативному управлінні, тобто в усіх випадках, коли компанія та акціонер нерозривно пов'язані між собою і було б штучним їх відокремлення [3; 4].

Однак ПАТ «Промінвестбанк» є юридичною особою, створеною згідно законодавства України, керується у своїй діяльності його загальними [5] та спеціальними нормами [7; 8], де вказано, що відповідно до загального

правила він не несе відповідальність за борги його учасників та навпаки, і що акціонерні товариства та банки не є винятком із цього правила.

Основним акціонером ПАТ «Промінвестбанк» є ДКР ВЕБ.РФ, і як акціонер, останній підпорядковується законодавству України. Водночас правовий статус ДКР ВЕБ.РФ встановлюється за місцем його реєстрації, тобто згідно законодавства рф: Цивільного кодексу рф та спеціального законодавства рф [9; 10];, згідно яких ДКР ВЕБ.РФ є державною корпорацією та некомерційною організацією, наділений державою майном, створений з метою сприяння довгостроковому соціально-економічному розвитку рф.

Виходячи із позиції Верховного суду, ДКР ВЕБ.РФ є власником акцій ПАТ «Промінвестбанк» з повноваженнями володіння користування та розпорядження, передбаченими статтями 316, 318 Цивільного кодексу України. рф має вирішальний контроль (100%) над ДКР ВЕБ.РФ, а відтак і над ПАТ «Промінвестбанк», у якому ДКР ВЕБ.РФ володіє пакетом акцій 99,7726%. Отже, рф є власником опосередкованої істотної участі у ПАТ «Промінвестбанк», оскільки здійснює опосередковане володіння його акціями через ДКР ВЕБ.РФ.

Та чи є такі твердження достатньо вагомим аргументом для віднесення майна ДКР ВЕБ.РФ (включаючи акції ПАТ «Промінвестбанк») до державної власності рф, на яке може бути звернено стягнення за боргами держави, враховуючи те що, законом рф «Про банк розвитку» передбачено, що ДКР ВЕБ.РФ не відповідає за зобов'язаннями рф, а рф – за зобов'язаннями ДКР ВЕБ.РФ; формально акції ПАТ «Промінвестбанк» належать ДКР ВЕБ.РФ, а не рф; рф здійснює свої права засновника ДКР ВЕБ.РФ через інститут корпоративного управління.

З викладеного вбачається, що зв'язок між ПАТ «Промінвестбанк» та рф є не прямим, а опосередкованим, кожен зі згаданих вище суб'єктів є окремим суб'єктом, самостійним учасником правовідносин, якому на праві власності належить майно, тому правових підстав вважати що ПАТ «Промінвестбанк» може притягуватися до відповідальності за боргами рф немає.

Отже, концепція підняття корпоративної завіси може застосовуватись як по відношенню до створюваних державою інститутів, так і у міжнародному вимірі, однак під час вирішення питань, які стосуються права власності, судам потрібно дотримуватися положень законів, якими встановлюються права на таке майно та принципу недопущення відповідальності юридичних осіб за боргами їх учасників і навпаки, та допускати нехтування зазначеним принципом тільки у виняткових випадках, переконливо аргументуючи таке своє рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постанова Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.07.2022 року у справі № 910/4210/20 /. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105612017>.
2. Ухвала апеляційного суду міста Києва від 05.09.2018 року у справі № 796/165/2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76300778>.
3. Decision of the European Court of Human Rights Albert and Others v. Hungary (application no. 5294/14). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-173396&filename=ALBERT%20AND%20OTHERS%20v.%20HUNGARY.pdf&logEvent=False>.
4. Decision of the European Court of Human Rights LEKIC v. SLOVENIA (application No 36480/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-188268&filename=CASE%20OF%20LEKI%C4%86%20v.%20SLOVENIA.pdf&logEvent=False>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
7. Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
9. О некоммерческих организациях: федеральный закон российской федерации от 12.01.1996 № 7-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102039064>
10. О банке развития: федеральный закон российской федерации от 17.05.2007 № 82-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102114195>
11. Спасибо-Фатєєва І. Про майнову відповідальність юридичних осіб за зобов'язаннями держави. Право України. 2019. № 1. С. 204-206.
12. Карнаух Т. Доктрина підняття «корпоративної вуалі»: сутність та перспективи застосування в Україні. Юридична Україна. № 3. 2013. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11154/Karnaukh_Doktryna_pidnyattya_korporatyvnoyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
13. Corporate veil. Cambridge Online Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/corporate-veil>.

ПРО АВТОРІВ

Берестова Ірина Ерїївна

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бичкова Світлана Сергїївна

доктор юридичних наук, професор

Бобрик Володимир Іванович

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, в.о. завідувача відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Водоп'ян Тетяна Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Гетманцев Максим Олександрович

кандидат юридичних наук, старший дослідник, в.о. завідувача лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гулейков Ігор Юрійович

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду; аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Демідова Поліна Віталіївна

суддя Господарського суду Донецької області; аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Заїка Юрій Олександрович

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Запорожченко Аркадій Віталійович

молодший науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки, аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Короєд Сергій Олександрович

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Короленко Віталій Михайлович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Коструба Анатолій Володимирович

доктор юридичних наук, професор, контрактний дослідник Університету Париж 1 Пантеон – Сорбонна, Париж, Франція

Кочин Володимир Володимирович

кандидат юридичних наук, старший дослідник, науковий консультант судді Конституційного Суду України; провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Кравченко Максим Володимирович

суддя Обухівського районного суду Київської області; аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Пільков Костянтин Миколайович

суддя Великої Палати Верховного Суду; кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Подвірна Олена Владиславівна

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Салазський Олександр Степанович

аспірант Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Саленко Ярослав Юрійович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Сковородіна Олена Миколаївна

голова Господарського суду Донецької області; аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Солоха Олег Володимирович

голова Комсомольського міського суду Полтавської області; аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Ступак Ольга В'ячеславівна

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду; аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Цвєтков Андрій Михайлович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник лабораторії захисту суб'єктивних прав відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Наукове видання

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
Шостого науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 15 червня 2023 року)

Упорядник – В. М. Короленко

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки – В. М. Короленко

Підписано до друку 01.10.2023 р. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 6,5 Тираж 300 прим. Зам. № 23-006

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Раєвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 4758 від 07.08.2014